

ЗБОРНИК

РАДОВА

МУЗЕЈА РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

1

Горњи Милановац
2001.

ЗБОРНИК

РАДОВА МУЗЕЈА РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

1

МУЗЕЈ РУДНИЧКО ТАКОВСКОГ КРАЈА
Горњи Милановац
2001.

МУЗЕЈ РУДНИЧКО ТАКОВСКОГ КРАЈА
Горњи Милановац

ЗБОРНИК 1.
2001.

Редакциони одбор:

Горан Пауновић, Борисав Челиковић,
Мирослав Лаф Марковић,
Радош Гачић, Радојко Петровић

Одговорни уредник:

Горан Пауновић

Компјутерски слоџ и њрелом:

Радојко Петровић

Коректор:

Зорица Гачић

Превод на енглески:

Биљана Станковић

Издавач:

Музеј рудничко-таковског краја

Тираж:

500

Штампа:

”НАЈ” Горњи Милановац

ЗБОРНИК
Број 1 година 2001

ZBORNIK
THE MUSEUM OF RUDNIK AND TAKOVO REGION
No. 1, 2001

САДРЖАЈ - CONTENTS

УВОД INTRODUCTION

Радош Гачић, *Музеј рудничко-џаковског краја* 7
Radoš Gačić, *Museum of Rudnik and Takovo region*

ЧЛАНЦИ ARTICLES

Силвана Глишовић, *Резултати истраживања праисторијских археолошких локалитета на територији општинне Горњи Милановац* . . 13
Silvana Glišović, *Results on prehistoric archeological expeditions of excavation sites on the territory of Gornji Milanovac community*

Борисав Челиковић, *Црквишта рудничког краја* 31
Borisav Ćeliković, *Sites of former churches in Rudnik region*

Радош Гачић, *Цркве брвнаре џаковског краја* 51
Radoš Gačić, *Wooden churches in Takovo region*

Славица Милутиновић, *Најстарији објект на путу Тојола - Рудник* 81
Slavica Milutinović, *The oldest object on the route Takovo-Rudnik*

Владимир Кривошејев, *Артиљерија џаковског устанка* 87
Vladimir Krivošejev, *Takovo Uprising's Artillery*

Бориша Радовановић, *Установљење ордена "Таковски крст" и његови носиоци из 1865. године* 99
Boriša Radovanović, *Establishing the medal 'Takovo cross' and its recipients from 1865*

Михаило Кале Миловановић, *О имену и месту Горњеџ Милановца* 107
Mihailo Kale Milovanović, *The name and the place of Gornji Milanovac*

ГРАЂА
DOCUMENTS

Горан Пауновић, *Делимичан попис државних службеника, црквених и војних лица у рудничком округу, према државном шематизму 1852-1914. год* 133
Goran Paunović, *Partial register of state's employees, church and military clerks in Rudnik area according to the state's shematism from 1852 to 1914*

Ђорђе Митровић, *Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. год* 215
Đorđe Mitrović, *Obrenovic's castle in Takovo inventory according to the register of the state's commission from 1903*

Мирослав Лаф Марковић, *Статут ваздушне бање - Рудник* 235
Miroslav Laf Marković, *The statute of the air sanatorium - Rudnik*

Владимир Петровић, *Закључци школског одбора школе у Враћевшници 1933-1936. год. о изградњи нове школске зграде* 257
Vladimir Petrović, *The school board minutes from school in Vracevsnica on erecting a new school building from 1933 to 1936*

ПРИКАЗИ
REVIEWS

Милош Тимотијевић, *Приказ књиже "Атанаско Михаиловић, црногорски кнез, судија и дејелател"*, аутора Радоша Љушића 271
Miloš Timotijević, *The review of Rados Ljusic's book 'Atanasko Mihailovic, Montenegro duke, judge and delegate'*

Горан Пауновић, *Приказ монографије "Брусница под Рудником"*, аутора мр Михаила Кала Миловановића 275
Goran Paunović, *The review of mr Mihailo Kale Milovanovic's monograph 'Brusnica near Rudnik'*

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
О ОСНИВАЊУ, ЛЕГАТИМА, ПОСТАВКАМА И РАДУ МУЗЕЈА

Музеј рудничко-таковског краја основан је одлуком Скупштине општине Горњи Милановац 15. априла 1994. године, као установа у области културе која обавља делатност заштите културних добара на територији општине.

Велики број значајних споменика културе од којих је двадесетак проглашено културним добрима и заштићено законом условило је оснивање Музеја као неопходност њихове заштите, даљег старања, и научно истраживачког рада на територији са изузетно богатом историјом и културом од најстаријих времена до данас.

Седиште Музеја рудничко-таковског краја је у Горњем Милановцу у Синђелићевој улици број 7, у такозваној Брковића кући. Зграда Брковића куће саграђена је 1938. године као породична кућа познатог горњомилановачког трговца Ивана Брковића, родом из Теочина. Кућа има елементе модерне предратне градске архитектуре и једна је од ретких сачуваних зграда из тог периода. После рата постала је власништво општине, а 1977. адаптирана за потребе галерије Културног центра, да би касније била претворена у Завичајни музеј. Од 1994. године зграду користи новоосновани Музеј за своје потребе.

Поред главне - матичне зграде у коју су смештени легати - поклон збирке браће Настасијевића, породице Лазић, Боже Продановића, Сретена Љубеновића Конкордија, затим сталне поставке "Поклони и откупи - време династије Обреновића" и галерија, у саставу Музеја су и стална поставка у Такову "Други српски устанак - српска револуција 1804-1839", стална поставка у Милошевом конаку у Горњој Црнући посвећена Другом српском устанку и историји зграде - конака, и стална поставка у Брајићима посвећена периоду НОР-а и револуције од 1941. до 1945. године.

Легат Настасијевића садржи део заоставштине познате горњомилановачке уметничке породице. Њен највећи део чине лични предмети, слике, књиге, документи, музичка и сценска дела која су припадала браћи Настасијевић: Момчилу - песнику, Живораду - сликару,

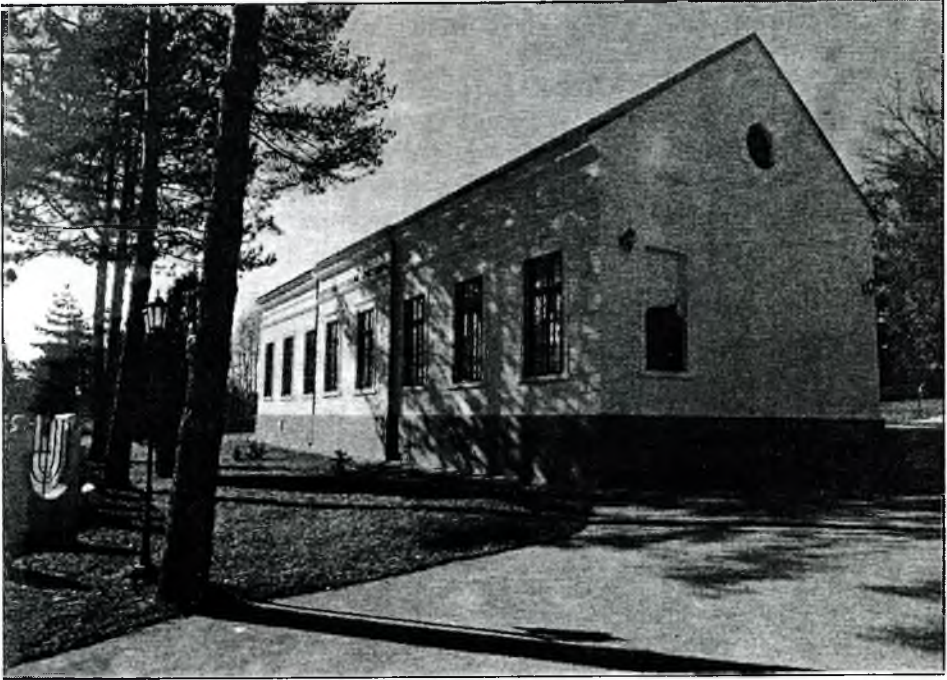

Зграда Музеја рудничко-таковског краја у Г. Милановцу

Светомиру - књижевнику и Славомиру - композитору. Легат породице Лазић садржи велики број предмета, докумената, личних ствари и уметничких дела које је породица поклонила Музеју. Легат Боже Продановића, садржи уметничка дела (слике, графике, аквареле, мозаике) познатог горњомилановачког сликара родом из Прањана.

Поклон збирка Сретена Љубеновића Конкордија садржи око две хиљаде предмета из разних периода историје разврстаних у етно, археолошку, историјску, нумизматичку и уметничку збирку. Настала је дугогодишњим сакупљањем не само на територији општине Горњи Милановац већ и на подручју шире Србије.

Стална поставка **"Поклони и откупи - време династије Обреновића"** смештена је у поткровљу зграде Музеја. Историјски део поставке обухвата период XIX века у коме су живели, радили, ратовали и владали чланови породице Обреновића. Поставка садржи портрете Обреновића, документа из тог времена, репродукције уметничких дела, копије фотографија, грбова владарских породица и велики број оригиналних експоната који су припадали овој знаменитој породици или су из тог времена. Кроз поставку је дат и општи преглед живота у Србији оног доба с посебним освртом на династију Обреновића - на владарске породице и њихов значај за развој Србије

Зграда Музеја у Такову са поставком "Други српски устанак"

у периоду у коме су владали. Један део поставке посвећен је породици Николе Милићевића Луђевице, блиског сарадника Обреновића, из чије је куће прва краљица Србије - Драга.

Стална поставка **"Други српски устанак - српска револуција 1804-1839"**, представља комплетну историју и најзначајније догађаје и тековине тог периода српске историје. Кроз поставку је оригиналним експонатима, репродукцијама, документима и копијама докумената, оригиналним уметничким сликама, дат преглед догађаја у Србији од Првог српског устанка, преко његове пропасти и Хаџи-Проданове буне до Другог устанка, стицања независности и стварања кнежевине Србије.

Стална поставка у **Милошевом конаку у Горњој Црнући** садржи историјат самог објекта и кратак преглед догађаја из Првог и Другог српског устанка, уједно и причу о кнезу Милошу, његовом руковођењу устанком и управљању државом до 1818. године. Познато је да је Милошева кућа управо била, на неки начин, први српски двор у нововековној Србији, а Горња Црнућа нова српска престоница која је 1818. године пресељена у Крагујевац. Милошева кућа - конак је занимљива и као изузетно добро очуван примерак дрвене куће из тог периода. Стална поставка садржи копије фотографија, докумената, слика и неколико оригиналних експоната везаних за време устанака.

Један део конака има очуван аутентични амбијент - огњиште са делом покућства и зидану- каљеву пећ.

Стална поставка **"НОР и револуција 1941-45"** у Брајићима смештена је у спомен зграду у којој су се 1941. године састали Дража Михаиловић и Тито приликом преговора о заједничком деловању четника и партизана у ослобађању земље од немачког агресора. Садржи копије фотографија и докумената из тог времена и прати догађаје од почетка рата са посебним освртом на четнички покрет и његово упориште на Равној гори. Од оригиналних експоната у поставци су сто и столице, аутентични сведоци сусрета Драже и Тита.

Музеј је од оснивања организатор сликарске Ликовне колоније "Мина Вукомановић Караџић" која се одржава сваке године на Савинцу, месту у коме је, у цркви Светог Саве, сахрањена једна од првих жена сликара у Србији, представник романтизма у српској уметности XIX века. Музеј је већ формирао фонд ликовне колоније који има око 150 уметничких дела познатих српских сликара, сликара из Републике Српске и страних сликара.

Музеј рудничко-таковског краја је у досадашњем раду, остварио низ значајних изложбених, издавачких, програмских и других активности, прикупио значајан број музејских експоната и започео теренска истраживања у неколико села општине. Музеј је 1996. године био организатор Четвртог међународног бијенала уметности минијатуре.

Без обзира на досадашњи рад Музеју рудничко-таковског краја тек предстоје активности на пољу истраживачког рада и заштите културних добара као основне делатности. То се пре свега односи на најважније и најстарије споменике културе на подручју општине као што су манастирска здања у Враћевшници и на Вујну, рушевине манастира Јешевца, затим цркве брвнаре у Такову, Прањанима, Коштунићима и Љутовници, на дрвене чардаке на Савинцу и Прањанима... Поред осталих Музеј је надлежан за проучавање и заштиту двадесетак зиданих цркава на подручју општине из прошлог и овог века, затим за бројне археолошке локалитете (Рудник, Шарани, Прањани, Г. Бранетићи, Љутовница...), за заштиту старих, ретких објеката сеоске и градске архитектуре, великог броја цркава у рушевинама, затим природних и других знаменитости којима је горњомилановачка општина пребогата.

Рагони Јастреб

Summary

The museum of Rudnik-Takovo district was founded in 1994 as a cultural institution placing under its protection cultural goods of the whole community which is very rich in both cultural and historical monuments and life traces from all the Ages. Its main office is in Gornji Milanovac, 7 Sindjelićeva Street. There are gifted collections in the main museum building, the legacies of a well-known artistic family from G. Milanovac - family of brothers Nastasijević, then painter Boža Petrović's and Miša Lazić's artistic families and there are also: a permanent exhibit "Presents and ransoms - Dynasty Obrenović's period", and Sreten Ljubenović Konkordije's gifted collection within about 2000 museum articles and galleries.

Since its foundation the museum is the organizer of fine arts painters colony called "Mina Vukomanović Karadžić" and it already has about 150 artistic works.

There is a museum permanent exhibit called "The Second Serbian Uprising-Serbian Revolution from 1804-1839" in village Takovo; then there is a permanent exhibit in Miloš's House in village Gornja Crnuća which is concerned with the history of both the First and the Second Serbian Uprising. A permanent exhibit dedicated to the National Libetration and the revolution from 1941 to 1945 is in village Brajići.

Силвана Ђлишковић

**РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ПРАИСТОРИЈСКИХ
АРХЕОЛОШКИХ ЛОКАЛИТЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ**

Горњи Милановац је релативно младо насеље. Смештено је у долини реке Деспотовице која има правац северозапад-југоисток, на јужним падинама планине Рудник. Место на коме је град почео да се развија звало се Дивље Поље. Поље је припадало селу Брусници. За време турске владавине Брусница је била седиште турских бегова. После Другог српског устанка Брусница постаје насеље са највећим значајем у рудничком округу. Брусница је као насеље била стешњена и забачена у малој долини између брда где је простор за ширење вароши био искоришћен. Указом кнеза Александра Карађорђевића из 1853. године почиње изградња новог насеља, на локацији Дивљег Поља, које по реци добија име Деспотовица. Насеље је носило име Деспотовица до 1859. године када је Милош Обреновић у спомен свог старијег брата по мајци Милана Обреновића, војводе рудничког, посебним указом Деспотовици променио име у Горњи Милановац.

Општина Горњи Милановац налази се на додиру западне Србије, Груже и Поморавља у југозападном делу Шумадије. Захвата простор подгорина планина Рудник, Суворор и Маљен. Територија општине Горњи Милановац са севера се граничи подручјима општина Љиг, Аранђеловац и Мионица, са североистока и истока подручјима општина Кнић, Топола и Крагујевац, са југа општином Чачак и са запада подручјем општине Пожега.

Унутрашњу повезаност централно-балканског подручја условљавају пре свега токови река притока Мораве и Вардара. Долина реке западне Мораве омогућила је повезивање великог дела западне Србије са културом централно - балканског простора. Велики утицај за развој култура од праисторије и даље на тлу Горњег Милановца имала је близина реке Западне Мораве, а и сама општина Горњи Милановац обилује изворима, потоцима и мањим рекама, као што су Чемерница, Дичина и Деспотовица.

Никаква нарочита археолошка истраживања у овом крају нису још вршена. Вршена су неколико пута рекогносцирања терена од стране Народног музеја из Чачка и Завода за заштиту споменика културе из Краљева. Горњи Милановац тада није имао музеј. Музеј рудничко-таковског краја је основан 1994. године. Све оно што је познато и што је нађено на територији општине углавном се налази у Народном музеју у Чачку. Део налаза је у Народном музеју у Београду. Неколико случајних налаза сведочи да је на територији општине било насеља и културног живота још од праисторијских времена. То су:

- фрагмент керамике и једна камена секира језичастог облика из села Семедражи, који припадају неолиту.

- у Народном музеју у Чачку налази се збирка батова - облуката, са праисторијског енеолитског рудника Мали Штурац на планини Рудник;

- у селу Прањанима на месту Кућиште на имању Милоја Милошевића, приликом обраде земље нађена је бакарна крстаста секира;

- у Коштунићима на месту званом Црвени Рид у клисури Буковачке реке 1965. године један сељак је нашао камену бушену секиру - чекић, која се датира у рано бронзано доба. У истом селу на имању Костадина и Николе Николића на месту званом Парлог, испод Суворора, нађена је камена секира - чекић од жућкасто-зрнастог камена.

- у засеоку Јасик, село Горњи Бранетићи 1950. године мештанин Радојко Ивовић је открио праисторијску оставу од десет бронзаних гривни, које се опредељују у гвоздено доба;

- хронолошки опредељена у гвоздено доба је и остава која је сасвим случајно нађена на Руднику 1932. године од стране мештанина Јездимира Петровића;

- на једној тераси, у подножју огранка на коме се налази локалитет Градина у селу Горња Црнућа нађена је дршка двојног суда.

- у селу Горња Црнућа на локалитету Јеринин град, 1986. године екипа из Народног музеја из Чачка, приликом сондажног ископавања, наишла је на праисторијску керамику из бронзаног доба;

- задњи налаз за који се зна, је из гвозденог доба. То је керамика из села Бруснице нађена 1995. године, а припада Музеју рудничко-таковског краја;

- приликом рекогносцирања терена на територији општине Горњи Милановац 1987, 1988 и 1989. године од стране екипе из Народног музеја из Чачка и Завода за заштиту споменика из Краљева евидентиране су и праисторијске хумке у селу Гојна Гора са леве стране пута Прањани - Цагање, потес Пољане. У селу Прањанима у потесу Ридови источно од прањанске варошице и цркве у долини, непосредно уз леву обалу потока Смрдуше, налази се друга праисторијска хумка.

ФРАГМЕНТ КЕРАМИКЕ И КАМЕНА СЕКИРА

У селу Семедражи, када је пре неколико година (1986), пробијан пут према Савинцу, на локалитету Зобраница, случајно је откривено неколико фрагмената керамике и једна камена секира. То је нађено на имању Момчила Марковића на брду Крвавац, на једној падини у делу парцеле непосредно уз асфалтни пут на заталасаној источној падини која се спушта према долини реке Дичине. У Музеју рудничко-таковског краја налази се један фрагмент те керамике. Он је израђен од печене земље, основа је црвено-окерасте боје, док је унутрашња страна суда пресвучена превлажом боје винског талога. Спољна страна фрагмента је недовољно обрађена, док је унутрашња страна брижљиво изравната и глачана. Керамика би хронолошки могла да се определи у период старијег неолита, односно у старчевачку културну групу - Старчево I. Фрагмент је са обода суда, тако да се не види постојање сликаних орнамената или барботин техника. Основни облик представља лоптаст или полулоптаст суд који се појављује у свим фактурама и разним димензијама, од крупних судова за оставу до обичних или врло малих, финих судова танких зидова.¹⁾ Обод је раван и благо разгрнут према спољној страни.

Секира је прављена од углачаног сивкастог камена. Дужина секире је 9,8 цм, док се секира према сечиву сужава, тако да је сечиво широко 2,8 цм. Секира је пљосната и има језичасту форму. Мало је оштећена, вероватно од употребе. Овакве секире се јављају у време старчевачке културне групе и прате цео неолитски период.

ЗБИРКА ЕНЕОЛИТСКИХ БАТОВА

Познато је да је од давнина планина Рудник (сам њен назив о томе говори), била богата рудом и да се та руда експлоатисала и искоришћавала. На планини је нађено више римских старина: остаци римског храма посвећеног богињи Мајци, статуа богиње Гаје, остаци једне античке грађевине и један римски натпис.²⁾

Опсежна археолошка рекогносцирања планинског масива Рудника предузимана су, уз мање прекиде од 1980. године.³⁾ Истраживања старог рударства на Руднику изводили су: Археолошки институт из Београда, Завод за заштиту споменика културе из Краљева, Народни музеј из Краљева и Народни музеј из Чачка.

Мали Штурац је један од врхова громадне планине Рудник. На дневном копу данашњег рудника, чије је коришћење иначе престало на југоисточним профилима, видљиви су јамски средњовековни радови.

Пресечене су галерије и ходници као и поједине посебне одаје. Ништа се међутим није знало о праисторијском рударству нити се оно на Руднику очекивало.⁴⁾ Ипак, не мало изненађење је представљало наилажење на бројне батове - облутке са попречним жлебом. Ова масивна камена оруђа, сигуран су знак најстаријег рударства.⁵⁾ То су најстарије рударске алатке, чија се употреба у праисторији задржала све до касног бронзаног доба. Зона са старим рударским радовима захвата простор од око 600 x 80 метара, прекривена је сипарима насталим спирањем пребраног и одбаченог материјала ископаног у току експлоатације у праисторији.⁶⁾ На западној падини виса Мали Штурац, данас без икакве вегетације, налазило се пространо лежиште халкопиритне руде. Под дејством атмосферија руда се разлагала на оксидне минерале бакра, бојећи при томе околно земљиште нијансама зеленкасте боје. Нађени батови су били заступљени на целој површини, испод и око мањих стеновитих гребена постављени у дијагоналној линији према самом врху Малог Штурца, означавајући места избијања халкопиритне жице.⁷⁾ Мањи сондажни радови предузети на тим местима открили су излазне отворе канала рудних жица, из којих је руда била уклоњена врло пажљивим радом, тако да су зидови канала били лишени и најмањих заостатака руде (подударну слику пружила су и окна раноенеолитског рудокопа на Рудној Глави.)⁸⁾

На Руднику је откривено 6 окана. Окна су се састојала од приступне платформе, улазног простора и канала на које се дели окно. Да би се пришло руди и почело њено вађење требало је направити приступну платформу где би рудар могао да стане, а онда постепено да почне да ослобађа улазни простор да би могао да прати траг рудне жице и да копа канале куда је руда ишла. Податке о активности старих праисторијских рудника, њихова организација рада, алатке које су се користиле при раду пружила су вишегодишња истраживања раноенеолитског рудокопа Рудна Глава код Мајданпека.⁹⁾ Активности раноенеолитских рудара, припадника млађе винчанске групе, откривене су овде захваљујући експлоатацији дневног копа модерног рудника магнетита у Рудној Глави.¹⁰⁾ Расправљајући о хронологији уломака керамичких судова и старих рударских радова откривених приликом отварања рудника бакра у Бору, М. Васић је сматрао да ови остаци јасно указују на експлоатацију овог богатог налазишта још у праисторији. Он се у једном од својих радова опредељује за винчанску културну групу као носиоца те најстарије рударске активности.¹¹⁾

Копане руде је започињало са приступне платформе, и онда се настављало праћење рудне жиле у дубини земље, понекад и до 10 и 15 метара. Сам размер окана и улазне одаје су условљавали употребу алата којим се копала руда, а исто тако и начин рада. Јасно је, да нису

могле да се користе алатке које би се усађивале на дуже или масивне дршке. Главни алат за копање руде били су масивни чекићи - батови. Археолошки налаз са праисторијског рудника Прљуша, Мали Штурца великим делом се састоји од колекције камених батова¹²⁾ (36 примерака). По свом основном карактеру рударски батови су природно обликовани комади стена велике тврдоће, који су доспели у секундарне депозите утицајем речне ерозије. Тако настали речни облаци за употребу захтевали су минималну интервенцију, усецање жљеба. На својим ужим крајевима и на једној широј страни носе трагове оштећења насталих у току радног процеса.¹³⁾ Колекција од 36 примерака показује изузетну разноврсност природних форми и има: издужених, кратких, пљоснатих, средње дебљине или масивних батова. Дужина батова се кретала од 8 до 30 центиметара, а тежина од 100 грама до 5 килограма. О начину копања руде могло се више сазнати од вишегодишњег истраживања рудокопа Рудне Главе код Мајданпека. Према подацима добијеним са Рудне Главе техника копања руде изгледала је овако: рудне наслаге у окнима биле су наизменично загреване и хлађене, затим мрвљене и ломљене каменим батовима (о чему сведоче по неки пут тешка оштећења њихових радних површина). Руда је затим прикупљана коштаним алаткама, а врло вероватно и дрвеним, па је извлачена на површину можда уз нека једноставна техничка помагала као што би били примитивни чекрци.¹⁴⁾ Карактеристично је да је на Прљуши заједничка појава бакарних руда и горског кристала.¹⁵⁾ Горски кристал се користио у раној праисторији као сировина за сечиво у производњи камених оруђа и оружја. У близини рудника у Дивостину, насељу млађе винчанске културе, установљена је употреба горског кристала.¹⁶⁾

Истраживања која су извођена на Рудној Глави од 1968. године до данас открила су око 200 окана у којима су поуздано установљени трагови рада ранеолеолитских рудара. У свим окнима на приступним платформама или поред њих откривен је велики број масивних чекића - батова. Поред налаза са ранеолеолитског рудокопа на Рудној Глави, батови са Малог Штурца су други групни налаз који потиче са археолошког ископавања.¹⁷⁾

Све до сада испитана окна на Малом Штурцу - Прљуши поседују исту карактеристику у својој минерализацији, а то је заједничко присуство карбонатних и оксидних руда бакра са богатим жилама кварца (горски кристал). Ово налазиште је у том погледу јединствена појава у праисторијском рударству, чији су споменици ионако веома ретки, јер се на једном месту уочава експлоатација металних и неметалних сировина. Почетак рударства неметала налази се веома далеко у прошлости, допирући до млађег палеолита, док се најстарије рударство бакра дати-

ра у рани енеолит.¹⁸⁾ Значајан степен експлоатације потврђује и велики број камених батова са попречним жљебом, прикупљених на површини овог праисторијског рудника, чему се придружују и налази батова "in situ" у свим до сада истраженим окнима. Б. Јовановић сматра да Мали Штурац може сасвим сигурно да се датира у рано метално доба, највероватније у распону између енеолита и касног бронзаног доба.

БАКАРНА КРСТАСТА СЕКИРА

У селу Прањанима, на месту Кућиште, на имању Милоја Милошевића, приликом обраде земље нађена је бакарна секира. Бакарне секире су прва оруђа од метала која су нашла широку примену и карактеристичне су за временски ограничен период бакарног доба.¹⁹⁾ Самим секирама и питањем порекла бакарне металургије бавили су се многи научници. Ф.Сцхуберт је објавио студију у којој је обрадио добар део налаза металних секира бакарног доба југоисточне Европе. Металне секире бакарног доба могу се поделити на четири основне групе: секире - чекићи, секире са два сечива, секире са једним сечивом и усадником за држаље и пљоснате секире типа длета.²⁰⁾ Секире са два сечива деле се на: секире чија су сечива паралелна, а другу групу чине секире чија су сечива међусобно постављена скоро под правим углом - крстасте секире. Најбројније су крстасте секире. По облику за држаље и начину његове профилације секире се могу поделити на секире са цевасто издуженим и округло профилисаним отвором за држаље и секире са цевасто издуженим и овално профилисаним отвором за држаље.²¹⁾ У групу са цевасто издуженим и овално профилисаним отвором за држаље спада и секира из Прањана. Крак са вертикалним сечивом је краћи и благо је повијен надолу а сечиво му је лучно. Међу секирама Западне Србије које су нађене, секира из Прањана је најјугоисточнији налаз.

За задовољење енеолитских заједница нису била нужна велика рудна богатства, зато што за њих није представљао проблем пресељавања са исцрпљеног на ново рудиште и ново налазиште. Становништво тог периода је више преферирало ка сточарству, у брдско планинском крају, и у односу на земљорадњу, није условљавало обавезну везаност за земљу и њену обраду.

Начин израде крстастих секира је техника ливења. Калуп за ливење крстастих секира није пронађен, а и нема идентичних секира. Претпоставља се да су секире рађене техником ливења, у једноделним калупима. То су могли да буду калупи од глине рађени помоћу модела

од воска, и они су били једноупотребни. Влажна глина облепљивана је око модела од воска. Да би се восак излио, калуп је загреван, а потом у полусув калуп уливан је растопљен метал, при чему је коришћен будући отвор за држаље. Површина секире из Прањана је са ливачким мехурима и доста оштећена корозијом. Ливачки мехури су појава која настаје приликом хлађења лива, као последица немогућности потпуног испуштања претходно апсорбованих гасова, јер се спољне површине хладе и очвршћују брже од унутрашње стране. Када би се метал охладио калуп би био разбијен, а тело секире од отвора за држаље где су секире бивале најдебље ливене, мање или више савијано је ка сечивима.²²⁾

Аналогије за секиру из Прањана могу се наћи међу секирама из Источне Србије и јужног Поморавља: Зајечар, Ниш, Мокра и Варош. Секира из Прањана хронолошки се везује за бубањско-хумску културну групу. Секире типа Jaszladary углавном се везују за Bordogkereszturску културну групу. Међутим, бројно концентрисане у Панонској низији, али широко распрострањене и по ободу ове регије, оне се срећу и ван граница те културне групе. Са друге стране како је бубањско-хумска културна група у свом почетку синхрона крају винчанске и експанзивној Bordogkereszturске, а како се секире срећу не само на територији Bordogkereszturске, него и на територијама других њој савремених суседних културних група (Баденска културна група), може се закључити да се секире овог типа не могу везати са само једну културну групу.

О намени бакарних секира различита су мишљења. Многи од научника сматрају да су се секире користиле као пољопривредне алатке, други су мишљења да су коришћене као рударске алатке, а неки мисле и да су коришћене као оружје. Осим секире која је нађена у Прањанима, крстасте бакарне секире су нађене као случајан налаз на локалитету Пољане у Липолисту код Шапца, на локалитету Црквине у Румској код Цера, локалитету Мисиште у Зарожју код Рогачице, затим локалитету Обровац у Мајуру код Шапца, Велики Брачинац у Помијачи под Цером, Старо село у Милинама под Цером и Шуме у Радовашници под Цером.²³⁾

КАМЕНА БУШЕНА СЕКИРА

У селу Коштунићима на месту званом Црвени Рид у клисури Буковачке реке, 1965. године један сељак је пронашао камену бушену секиру - чекић, и предао је Народном музеју у Чачку. Секира је нађена приликом одроњавања земљишта. Направљена је од ситно - зрнастог,

тамно - сивог камена, добро је обрађена и углачана. Секира - чекић је са заобљеном базом, суженом равном сечицом и већим кружним отвором за усађивање. По средини заобљеног дела, изнад отвора има благо пластично ребро. Бочне странице су равне. Секира - чекић је мало оштећена на бочним страницама и око отвора за усадник. Овакве секире први пут су стратиграфски сигурно фиксиране у Бубањско - хумску културну групу, или рано бронзано доба.²⁴⁾ Никаква керамика није пронађена.

КАМЕНА СЕКИРА

У селу Коштунићима на имању Костадина и Николе Николића на месту званом Парлог, испод Сувобора, нађена је камена секира - чекић од жућкасто-зрнастог камена са издуженом оштрицом (сечицом) која се благо проширује према сечици и незнатно савија према држаљи. Други крај секире је у облику зарубљене купе са наглашеним удубљењем изнад отвора за усадник. Површина секире је порозна - испрана, само местимично су очувани трагови финог глачања. Дужина секире је 11,13 цм, отвор је 1,7 цм. а дужина оштрице је 4,1 цм. Ова секира се данас налази у Народном музеју у Чачку.

У Горњој Црнући код Душана Ђорђевића налази се фрагмент одломљене секире где је сачуван само сферични део и део отвора за држаље. Сечица или сечиво недостаје. И ова секира је направљена од ситно - порозног камена.

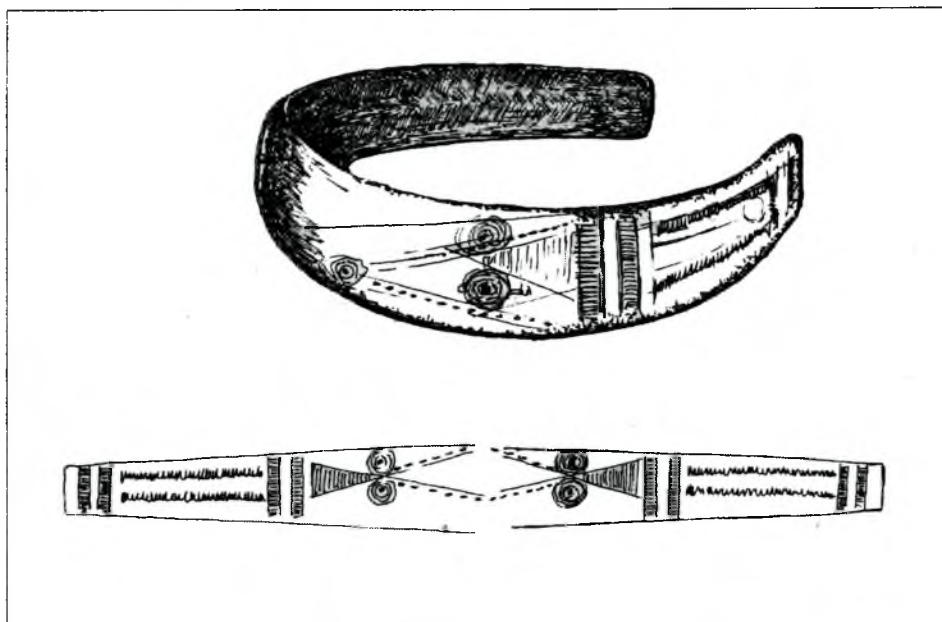
За овакве секире, идентичне или сличне, у литератури постоје подаци да се јављају у југоисточној Босни, око Гласиначког поља и његове ближе околине. На локалитету Борци у Врлазну истраживан је тумул у који је као прилог покојнику била стављена камена бојна секира са сферично моделованом главом. Секира из Коштунића и секира из Врлаза имају сферично моделоване главе. Произлази закључак да се ради о групи примитивних, међу собом сродних сточара, који се сахрањују под хумкама, а својим кретањима су се раширили на већа подручја западног Балкана.²⁵⁾

ОСТАВА БРОНЗАНИХ ГРИВНИ

Горњи Бранетићи, село брдско-планинског типа налази се у северозападном делу општине Горњи Милановац. У засеоку Јасик, на простору локалног каменолома, мештанин Радојко Ивовић је 1950. године пронашао оставу праисторијских бронзаних гривни.²⁶⁾ Према казивању налазача гривне - њих око десет комада - налазиле су се у

процепу стене и биле нанизане једна на другу. Само место налаза је десна стрма обала Јасичког потока, сада обрасла шумом. Остава у целости није сачувана. Четири гривне се налазе у Народном музеју у Чачку а једна гривна је у музеју у Горњем Милановцу.

Сви сачувани примерци ових масивних, бронзаних гривни, отворених крајева, украшени су косим канеловањем и урезивањем геометријских мотива по систему метопских поља.

Бронзана гривна из Горњих Бранетића (цртеж)

Гривна (на слици) која се налази у Музеју у Горњем Милановцу је масивна бронзана гривна са отвореним, заравњеним крајевима. На оба краја гривне налазе се по три вертикалне канелуре раздвојене са два нарецкана ребра. Централно поље одвојено је са две вертикалне канелуре и једним нарецканим ребром. У централном делу има шрафираних троуглова са нарецканим линијама, а око троуглова има тачка оивичена са по три урезана круга. Од краја гривне до почетка централног дела, који је одвојен са две канелуре, има три хоризонталне канелуре које се протежу по дужини гривне. Површина гривне је прекривена тамном мрко-зеленом патином, а плитко урезани орнамент се делимично изгубио, посебно у централном делу. На једној страни централног дела гривна је избрушена.

Налаз из Горњих Бранетића припада већ познатом облику гривни које су нађене у остава типа Гучево - Барајево - Јајчић.²⁷⁾ Гривне овог

облика познате су из неких остава Баната, Трансилваније, а у мањој мери из славонског подручја уже везаног за југозападну Панонију. Оставе типа Барајево, Гучево, Јајчић, су и Обајгора код Бајине Баште, Брајковићи код Косјерића, Трлић код Уба и др. Овакве оставе М. Гарашанин опредељује у хоризонт II, халштата А1.²⁸⁾

Што се тиче карактера, налаза, и чињеница да је у питању једнообразни материјал највероватније да је ова остава или скривница или култна, да су гривне положене у процеп стене као заветни дар неком божанству.

БРОНЗАНА ОСТАВА

Јездимир Петровић из Рудника нашао је 1932. године велику оставу бронзаних предмета проширујући своју њиву на превоју између Брда на Блатима и Металке.²⁹⁾ Већи део ових предмета на изглед без вредности, био је бачен у реку Јасеницу. Јездимир је одвратио реку и тако спасао од пропасти ову драгоцену оставу. Према обавештењу бившег учитеља Момчила Радојевића, на чије је упозорење налазач купио целокупан налаз, чији је део био бацио, у остави је постојала једна велика обрађена ћилибарска перла дуга 7 цм. и једна мања. Ова два објекта не налазе се у Народном музеју у Београду, (не зна се где су) у коме се остава иначе чува.³⁰⁾

Остава се састојала од 47 предмета. Недостају једна тестерица од бронзаног лима фрагментована, дужине 4 цм., и пет фрагмената округле бронзане танке жице. Данас остава се састоји од две шупље бронзане секире - келтови. Секира - келт је шупља - са хоризонталним ребром испод обода и ушицом. Има три вертикална ребра, од којих је једно постављено централно, а два друга на бочним странама. Направљена је од бронзе, а друга секира - келт је са три хоризонтално постављена ребра без ушица. Има неколико копаља која су у целости или фрагментарно сачувана, затим фрагмент српа и фрагментован нож. Остава има 13 тестерица, од којих су две у целости сачуване, а 11 су у фрагментима. Од накита сачувана је једна фрагментована, деформисана игла са кугластом главом, кружним пресеком, бронзана, три украса од спирално увијене бронзане жице. Постоји шест гривни од којих је једна са четири навоја, стањених крајева, три гривне су са елиптичним пресеком без орнамената, два фрагмента гривне са једним проширеним крајем у облику печата, и три фрагмента бронзане гривне конкавног пресека која се сужава на крајевима, а на једном од ова три фрагмента видљив је орнамент од снопа вертикалних, урезаних црта после којих иду са сваке стране двојне линије испуњене косим

зарезима. Остава садржи и три алке од бронзе, две су са елиптичним, а трећа је са ромбоидним пресеком. Постоји и једно фрагментовано дугме калотастог облика, са алком на унутрашњој страни, бронзано. Сачувана је бронзана шипка квадратног, а на доњем спљоштеном делу правоугаоног пресека. На широј страни налази се орнамент хоризонтално урезаних линија, а на бочној се између хоризонталних налазе тројни урезани цик-цак орнаменти. Фрагментарно постоји дршка или део окова крстастог облика.³¹⁾

Ова остава временски припада гвозденом добу I по Д. Гаршанину, односно средњоевропском халштату А2 - Б1. За датирање ове оставе може се узети копље које је ђа веома кратким тулцем и равномерно проширеним листом. Тулац се продужује скоро до врха, док је лист копља са обе стране украшен урезаним паралелним линијама.

Ова остава могла би да се окарактерише као остава - ливница, зато што у остављеном и нађеном материјалу има предмета који су можда били сакупљени и сакривени за каснију обраду и прераду. Можда је власник морао да бежи и спасава живот, а касније није успео да се врати.

Остава на Руднику није једини случај нађене оставе таквог типа остава-скривница, такве оставе су и оставе из Бингула - Дивош, оставе из Сечња и остава из Футога.

ДРШКА ДВОЈНОГ СУДА

У подножју висова Градине, на једној тераси у селу Горња Црнућа, пронађена је оштећена дршка двојног суда. Дршка је у облику слова "У". Украшена је канелурама и косим урезима. Овакве дршке двојних судова нађене су и у Јагодини на локалитету Сарина међа,³²⁾ и у Вујетинцима код Чачка на локалитету Ливадице.³³⁾ Судаћи по дршкама судови су били већих димензија. Овакве дршке двојних судова карактеристичне су за гвоздено доба I б, или прелазни период, односно старију фазу раног гвозденог доба (хоризонт канеловане керамике).

КЕРАМИКА - ГОРЊА ЦРНУЋА

Локалитет Јеринин град у Горњој Црнући смештен је на једном од висова Градине, јужног обронка планине Рудник. На локалитету није било интензивнијих истраживања. Прва сондажна ископавања локалитета су предузета 1976. године од стране Народног Музеја из Чачка. Установљено је да је локалитет вишеслојан. Најпре је откривен слој

богат праисторијским археолошким материјалом, а постоји и слој богат античким материјалом.³⁴⁾

Праисторијска керамика чини већи део нађеног материјала. Фрагменти керамике су добро печени, има их од мрке, светломрке до црне боје, са фактуром која варира од изразито грубе до fine, а неки фрагменти су са глачаном површином.³⁵⁾

Реконструкцијом је састављен један суд крушкастог облика украшен са две широке канелуре и мотивом "лажног шнура" испод обода и на рамену. Најбоље документована фаза развијеног гвозденог доба на подручју Шумадије и српског Подунавља чине налази керамике украшене у Басараби стилу.³⁶⁾

У фази хоризонта Босут III, јавља се канелована керамика, као и лажни шнур (мотив уске траке са косим зарезима). Судови са две широке канелуре и мотивом лажног шнура срећу се до краја гвозденог доба.³⁷⁾

Зделе са оваквом орнаментиком налажене су у Љуљацима, Радоњи, Корману и Вучковици и припадају хоризонту керамике украшене у Басараби стилу.³⁸⁾ Фрагменти од лонаца и питоса су са благо разгрнутим ободом украшени крупним лажним шнуром као и вертикалним канелурама на дршкама или изнад њих. Хронолошки керамика се датира у гвоздено доба II а.

На Јеринином граду није пронађен одбрамбени ров што би указивало на трајнији тип насеља, а релативна удаљеност од великоморавске котлине указује на привремено коришћење ове локације.³⁹⁾

Претпоставља се да су носиоци Басараби стила били сточари који су се из потребе за испашом кретали од планинских области у равничарске и обратно зависно од сезоне.⁴⁰⁾

У подножју Градине, на имању Славише Ђорђевића из Горње Црнуће пронађено је неколико фрагмената керамике. Они хронолошки одговарају праисторијском материјалу са Градине. Један фрагмент је припадао мањој коничној здели, са заобљеним зидовима израђен од мркосиве печене земље. Други фрагмент је од мање калотасте зделе са равним ободом и неиздвојеним дном. Површина судова је тамно-мрка а у фактури је присутан песак. На истом месту откривена је и једна гладилица пирамидалног облика са једном заобљеном радном страном. Гладилица је од црне вулканске стене.

КЕРАМИКА - БРУСНИЦА

Село Брусница се налази непосредно уз град Горњи Милановац. Простире се са његове јужне и западне стране. Део села већ је захваћен градским подручјем. Село је велико и пространо. Брусничко гробље се

налази на потезу званом Врбље. У пролеће 1994. године, приликом копања раке за сахрану, наишло се на фрагменте керамике тамно-сиве и црне боје. Има више фрагмената керамике, односно керамика је од више судова. Фактура фрагмената је од fine до грубе. Један фрагмент керамике, од раменог дела зделе је са утиснутим "S" мотивом, а други фрагмент је од зделе коничног облика са увученим ободом. Фрагменти су израђени од земље која је помешана са ситним песком. Ови фрагменти хронолошки би могли да се одреде при крају хоризонта са Басараби керамиком (ситни урезани "S" мотиви), значи крај гвозденог доба II б.

ТУМУЛИ

Године 1987. приликом рекогносцирања терена од стране екипе Народног музеја из Чачка и Завода за заштиту споменика из Краљева у селу Гојна Гора са леве стране пута Прањани - Цагање, на потесу Пољане евидентирана је праисторијска хумка. Тумул се налази на имању Душана Савића. Приликом нивелације терена и укопавања кречане није био откривен никакав предмет, спалиште и др. Хумка је имала димензије 15 x 16 метара а висина је била 0,5 м.

У селу Прањанима, у потесу Ридови источно од Прањанске варошице, уз леву обалу потока Смрдуше, налази се друга праисторијска хумка. Хумка је евидентирана 1989. године од стране екипе из Народног музеја из Чачка. Хумка се налази на имању Живка Станојевића.⁴¹⁾ Димензије хумке су 21 x 17 м, а висина је 1 м.

Напомене

- 1) М. Гарашанин, Праисторија југословенских земаља II, неолитско доба, Сарајево, 1979. године, стр. 125.
- 2) др М. Филиповић, Насеља и порекло становништва, Српска Академија Наука, Београд, 1960. стр. 92.
- 3) Б. Јовановић, Прљуша - Мали Штурац, Зборник радова Народног Музеја број XVIII, Чачак, 1988. стр. 5.
- 4) Б. Јовановић, Д. Мркобрад, Истраживања старог рударства на Руднику, Гласник српског археолошког друштва, број III, сепарат, 1986. године, стр. 77.
- 5) Б. Јовановић, Прљуша - Мали Штурац, Зборник радова Народног Музеја број XVIII, Чачак, 1988. стр. 6.
- 6) Исто.
- 7) др Б. Јовановић, Истраживање праисторијских рудника бакра, сепарат, Зборник радова музеја рударства и металургије, књига II, 1982., стр. 3.
- 8) Исто.
- 9) Б. Јовановић, Енеолитско доба III, 1979., стр. 43.
- 10) Исто.
- 11) Б. Јовановић, Истраживање праисторијских рудника бакра, сепарат, Зборник радова музеја рударства и металургије, књига II, 1982. стр. 1.
- 12) В. Богосављевић, Покретни материјал са праисторијског рудника на Малом Штурцу, Зборник радова Народног музеја Чачак, XVIII, 1988. стр. 13.
- 13) Објашњења која дајем у вези батова су потекла из литературе. Због радова који се изводе у Народном музеју у Чачку, нисам могла да погледам батове изблиза.
- 14) Б. Јовановић, Енеолитско доба III, Сарајево, 1979. стр. 45.
- 15) В. Богосављевић, Наведено дело, стр. 9.
- 16) Исто, стр. 30.
- 17) Исто, стр. 30.
- 18) Б. Јовановић, Д. Минић, Д. Мркобрад, Споменици старог рударства и металургије на Руднику, сепарат, српско археолошко друштво, гласник бр. IV, 1988., стр. 49.
- 19) С. Стојковић, Секире бакарног доба из збирки музеја западне Србије, Зборник радова музеја рударства и металургије, сепарат, књига II, 1982., стр. 37.
- 20) Исто.
- 21) Исто.
- 22) Исто, стр. 47.
- 23) Исто.
- 24) М. Гарашанин, Праисторија на тлу Србије, Београд, 1973., стр. 182.
- 25) М. Гарашанин, Праисторија југословенских земаља, Бронзано доба IV, Сарајево 1974., стр. 718.
- 26) Л. Никитовић, Депо бронзаних гривни из Горњих Бранетића, Зборник радова Народног музеја Чачак, број XXII-XXIII, 1992. год. стр. 23.
- 27) М. Гарашанин, Праисторија југословенских земаља, Бронзано доба IV, Сарајево 1974., стр. 692.
- 28) Исто.
- 29) М. Р. Радојевић, Рудник у прошлости, Београд 1971., стр. 7.

- 30) Д. Гарашанин, Остава из Рудника, Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, археолошка грађа Србије, серија I, Праисторија књига I, САНУ, Београд 1975., стр. 93.
- 31) Д. Гарашанин, Каталог метала I, Праисторија I, Народни музеј, Београд 1954., стр. 29.
- 32) М. Стојић, Гвоздено доба у басену Велике Мораве, Филозофски факултет Београд, Завичајни музеј Светозарево 1986., стр. 34.
- 33) др М. Стојић, Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-Кабларске клисуре, Зборник радова Народног музеја Чачак XXII-XXIII, 1992-1993., стр. 6.
- 34) Н. Лудајић, С. Поповић, мр М. Милинковић, Резултати истраживања вишеслојног налазишта на локалитету Јеринин град - Горња Црнућа код Горњег Милановца, сепарат.
- 35) Исто.
- 36) М. Јевтић, Керамике старијег гвозденог доба на централно балканском подручју, Филозофски факултет Београд, 1983., стр. 35.
- 37) Исто.
- 38) Исто.
- 39) Н. Лудајић, С. Поповић, мр М. Милинковић, Наведено дело.
- 40) Д. Срејовић, Древне културе на тлу Србије и античко наслеђе, Праисторија српског народа I књига, Српска књижевна задруга, Београд 1994., стр. 22.
- 41) Хумке је евидентирала виши кустос Лидија Никитовић из Народног музеја из Чачка.
- 42) Д. Срејовић, Древне културе на тлу Србије и античко наслеђе, Праисторија српског народа I књига, Српска књижевна задруга, Београд 1994., стр. 22.
- 43) Б. Јовановић, Рударство и металургија енеолитског периода Југославије, Енеолитског доба III, Сарајево 1979., стр. 33.
- 44) Исто.
- 45) Н. Тасић, Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита, Нови Сад, Београд 1983., стр. 109.
- 46) М. Јевтић, Цитирано дело, стр. 36.

SUMMARY

Life traces on the territory of Gornji Milanovac, on the area so-called "Rudnik and Takovo region", date from Early Ages, prehistory. There are about one hundred unexpected findings that confirm this. One of the oldest, artefacts, is a tongue-shaped stony ax and ceramics fragments found on a hill called Krvavac, on the locality "Zobranica" in village Semedraž. These findings belong to the older Neolithic period.

There is a mallet collection (mine tools - hammers) from Eneolithic period found on Mali Šturac, one of the tops of mountain Rudnik. From late Eneolithic period is crossed copper ax found in village Pranjani. From early Bronze Age comes down a stone bored ax found in village Košunići, in a part called "Crveni Rid". Also there was found a stone ax with spherically modelled head, in the part called Parlog, under mountain Suvobor. There are 10 bracelets. One of them is in the museum of Rudnik and Takovo's region. The brace dates from late Bronze Age or early Iron Age. From Early Iron Age is a bronze pantry consisting of 47 parts found in Rudnik in 1932. Nowadays, this collection is in National museum in Belgrade.

Among other archeological finds of the earlier Ages we should mention ceramics from Gornja Crnuca and from the old cemetery in Brusnica. They date from the Iron Ages...Also, tumulus were found beside the road from Pranjani to Caganje and in a part called Ridovi which is in the east from the townlet of Pranjani.

Борисав Челиковић

ЦРКВИШТА РУДНИЧКОГ КРАЈА

Бахачић је манастир који се помиње у сумарном попису Смедеревског санџака, 1523. године, у Острвичкој нахији, са приходом од 250 акчи.¹⁾ О њему немамо више никаквих података. Свакако се налазио у близини Рудника. Овај манастир се вероватно може поистоветити са црквом Св. Илије у селу Ба, западно од Рудника.²⁾

Бело Поље, село у Грузи, јужно од Рудника, помиње се у средњем веку. У њему је деспот Стефан Лазаревић имао летњиковца где је примио дубровачке посланике јуна 1427. године. неколико недеља пре своје смрти.³⁾ У Врановачком крају је црквина, по народном предању из времена "пре Косова".⁴⁾ Друга црквина налази се у Језеру. Око ње се налазе остаци старог гробља.⁵⁾

Блазнава је село у Јасеници, северно од Рудника, у коме су некада постојала два манастира и једна црква.

Манастир Св. Стефана помиње се у турским пописима Смедеревског санџака. У попису 1476. године уписана су два монаха и приход од 2302 акче.⁶⁾ Попис 1516. године бележи монаха Максима и годишња давања у износу од 87 акчи,⁷⁾ а у попису из 1523. године забележен је само приход од 120 акчи.⁸⁾ Из пописа 1525. године сазнајемо да манастирски виноград обрађује хришћанин Ђуро из Рудника који му доноси приход од 200 акчи.⁹⁾ Године 1528. помињу се само виногради који се налазе око њега и који су опорезовани десетином и приходом од 225 акчи.¹⁰⁾ Исто се понавља и у пописима 1559/60. и 1572. године, само што је приход нешто мањи, 200 акчи.¹¹⁾ Из ових података може се закључити да је манастир већ у првим деценијама XVI века запустео и да је његово имање под закуп обрађивао један руднички спахија, хришћанин. Из каснијих времена немамо никаквих података о овом манастиру.

Манастир Лесковац у Блазнави помиње се у попису Београдске митрополије, око 1735. године.¹²⁾ Вероватно је порушен половином или у другој половини XVIII века. О месту где се налазио сведочи топоним Лесковица.¹³⁾ Мештани казују да се ту налазио стари манастир и гробље.

Блажина црква у Блазнави налазила се на Блажибрду, поред реке, на данашњем сеоском гробљу, како је сачувано у традицији. Б. Дробњаковић у *"Населима"* бележи предање да се с тим Блажом доводи у везу изумрла породица Бајића.¹⁴⁾

Бољковци, село у Качеру, западно од Рудника. У њему се по народној традицији налазио манастир. Уз његове рушевине почетком овог века стајале су и плоче од калуђерског гробља.¹⁵⁾ У Проструги у близини Маџарског гробља некада је била црква и ту су, по казивањима мештана, изораване црквене ствари.¹⁶⁾

Борач, село у Грузи јужно од Рудника. Борач се као жупа у долини Грузе први пут помиње у повељи Стефана Првовенчаног,¹⁷⁾ а као град се у изворима јавља знатно касније, у вези са походом угарског краља Жигмунда на Србију у јесен 1389. године. Тада су Угри преко Мачве продрли ка Руднику, а одатле вероватно путем који је водио преко села Врбаве, Белог Поља, Бечевице и Топонице у Грузу, где су почетком новембра опсели и заузели утврђене градове Борач и Честин.¹⁸⁾ Почетком 1390. године, пошто су с Турцима склопили мир, Срби су напали Угре и присилили их да напусте освојене тврђаве. Следећи пут Борач се помиње на почетку XV века. У једној исправи каже се да је деспот Стефан Лазаревић 2. децембра 1405. године *"У славном граду Борачу"* примио дубровачке поклицаре.¹⁹⁾ Помиње се и у једном писму из 1413. године; у њему стоји да је турски принц Муса у ратном походу на Србију продро дубоко у унутрашњост земље, до Браничева и Борча.²⁰⁾ Деспот Стефан је око пет недеља пред смрт боравио у близини Борча, у Белом Пољу, где је имао летњиковац у коме је примио дубровачко посланство 8. јуна 1427. године.²¹⁾ О значају Борча говори и податак да је, приликом поделе српске Деспотовине на управне јединице, седиште једне било у Борчу.²²⁾ Турци су први пут заузели Борач 1438. године приликом похода Мурата II на Деспотовину, али је, одредбама Сегединског мира, 1444. године, враћен деспоту Ђурђу заједно са другим градовима.²³⁾ Потом је под српском влашћу остао до коначног пада српске деспотовине под власт Турака 1458/59. године. Остаци града смештени су на Борачком кршу.

Осим сачуване цркве Св. Архагела која се налази у подножју Борачког крша,²⁴⁾ у области Борча налазе се темељи три црквице. У самом Борачком граду постоје делимично очувани доњи делови зидова једнобродне црквице, зиданим тесаницима сиге. Свод, који је био по средини, био је прихваћен ојачавајућим луком ослоњеним на пиластре. Од свега је сачуван само темељ северног зида.²⁵⁾

Темељи такозване *"Царске цркве"* налазе се на једном брежуљку, источно од Борачког града. То су остаци мале црквице чији су зидови били саграђени од ломљеног камена. Око цркве има остатака гробља.²⁶⁾

У Радмиловића Гају налази се црквина од које су сачувани само темељи. Црква је била мала, једнобродна, са припратом.²⁷⁾

Босута, село у Качеру, северно од Рудника. По народном предању у њему су се некада налазила два манастира. Крајем прошлог века били су видљиви њихови остаци. На коси Љубичици, под Висом, на месту које се назива Манастирина, налазио се манастир под именом Гргур.²⁸⁾ Други манастир налазио се под Врановцем и, наводно, називао се Врањево.²⁹⁾

Велереч, село поред Горњег Милановца, југозападно од Рудника. По народном предању на Гробницама се некада налазила црква и старо гробље. Цркву, пуну народа, запалили су Турци по наређењу дахије Аганлије и на том месту до пред средину XX века била је липа.³⁰⁾ У историјским изворима нема потврде овог предања.

Велики Шењ, село у Лепеници, југоисточно од Рудника. У селу постоји црквина за коју се верује да је посвећена Св. Луки.³¹⁾ Поред ње се окупља народ и пали свеће.

Влакча, село у Јасеници, источно од Рудника, у коме се некада налазио манастир посвећен Вавдењу Богородице.³²⁾ Сматра се да је подигнут у средњем веку. Из два турска катастарска пописа Смедеревског санџака: 1528. и око 1550. године, сазнајемо да је манастир био настањен. Манастирско имање обрађивало је најпре световно становништво, а потом монаси.³³⁾ Из натписа, који је данас на жалост изгубљен, сазнајемо да је црква обновљена 1662. године трудом игумана Захарија и читавог братства манастира.³⁴⁾ Не зна се када је манастир порушен. У народној традицији остало је запамћено да се овај манастир налазио на месту Сиги, код Камените стене, где се налази старо гробље.³⁵⁾

Поред манастира, у селу је била и стара црква. У "*Насељима*" је забележено да се налазила у потоку Раковици, да је више пута паљена и обнављана, последњи пут 1873. године. Посвећена је Успењу Богородице. Почетком века су се видели остаци "станова" који су ту некада били.³⁶⁾

Војковци, село у Качеру, северно од Рудника, помиње се у средњем веку под именом Власи Војковци, око 1430. године, као део властелинства великог челника Радича, ктитора манастира Враћевшница.³⁷⁾ На Угарницама, поред старог гробља, крајем прошлог века били су видљиви остаци старе цркве. Поток, извор и брдо, који се ту налазе, народ назива Калуђеровац.³⁸⁾

Врбово, средњовековно село са црквом се помиње 1458. године у склопу властелинства великог логотеда Стефана Ратковића.³⁹⁾ Манастир Врбово забележен је у два турска пописа. У првом, попис Влаха из 1528. године, овде је било пет влашких кућа са приходом од 200 акчи.

У следећем попису, из времена Мурата III, после 1572. године, дошло је до оживљавања манастира. То се види и по приходу који зноси 500 акчи.⁴⁰⁾

Враженово, село у области Рудника, помиње се у попису Смедеревског санцака 1516. године. Поред њега је забележен манастир Св. Стефана са приходом од 87 акчи.⁴¹⁾ Пошто не постоји село са сличним именом у рудничком крају, не можемо ни приближно лоцирати место где се овај манастир налазио.

Врнчани, село у Такову, југозападно од Рудника, код Горњег Милановца.⁴²⁾ У народној традицији сачувано је предање по коме је у Варошком пољу била црква и да је пренета у Таково.⁴³⁾ На месту где је била та црква и сада стоји камени стуб на коме је била олтарска трпеза.

Горњи Бањани, село у Такову, у подножју Рајца, западно од Рудника. Код Марковића врела, поред пута за Полом, остало је сачувано у народном предању да се ту налазила црква или манастир. На том месту некада се налазило и старо гробље.⁴⁴⁾

Горњи Бранетићи, село у Такову, у подножју Рајца, западно од Рудника, било је насељено још у време Римљана. О томе сведочи остава скупоценог сребрног посуђа из I века.⁴⁵⁾ На месту Виногради, у Трновачи има "манастирина" или "црквина". Ту се свакако некада налазио манастир или црква. Такође, по предању, још једна црква се налазила крај потока Маљарца, на имању Јестровића.⁴⁶⁾

Горњи Милановац, привредно и културно средиште рудничкотаковског краја. У близини данашње цркве Св. Тројице, саграђене 1862. године, била је некад црква брвнара за коју се не зна када је подигнута.⁴⁷⁾ Сачувано је у народу предање да је била посвећена Св. апостолу Тому и отуда се и данас одржава на Томиндан вашар у Г. Милановцу.

Грабовица, село у Такову, поред Горњег Милановца, јужно од Рудника. Изнад села се уздиже купасто брдо Тријеска, која доминира околином и на коме се налазе остаци средњовековног града.⁴⁸⁾ На постојање цркве или манастира указују топоними. У Арнаутима, на месту Кршићу, била је, по предању, "љиновска црква". Један поток у селу зове се Задужбина; испод гробља налази се светиња Јојовац.⁴⁹⁾

Гуришевци, село у Качеру, у долини Јасенице, на западним падинама Рудника. Поред потока Амбарине, одмах више главног пута, крајем прошлог века били су видљиви остаци старе цркве.⁵⁰⁾

Давидовица, село у Качеру, на западним падинама Рудника. У месту Црквинама, с десне стране Давидовачке реке, почетком овог века били су видљиви остаци старе цркве.⁵¹⁾

Доњи Бранетићи, село у Такову, западно од Рудника. На граници села, према Озрему, били су средином прошлог века видни остаци

цркве посвећене Св. Јовану. Постојала је и часна трпеза, и о преславама ту је вршена служба.⁵²⁾ Око цркве налазило се старо грабље. На овом месту мештани су 1924. године саградили нову цркву, такође посвећену Св. Јовану. По народном предању код старе цркве су погинули младенци који су дошли на венчање. Из шуме је искочио јелен и уплашио коња, кола су се преврнула и младенци су страдали.⁵³⁾

Дренова, село у Такову, југозападно од Рудника. На сеоском гробљу некада се налазила црква од које су до данас очувани остаци: стуб од часне трпезе.

Заграђе, село испод Острвице, на северозападној страни Рудника. Име села повезано је са средњовековним утврђењем које се налазило на врху Острвице. Простор на коме се налази ово село био је за градом - отуда Заграђе. Острвица је била главна тврђава која је Руднику пружала заштиту. То је камени шиљак, надморске висине 758 метара, који доминира околином. Два заобљена врха, чије се коте разликују око 4 метра, чине Малу и Велику Острвицу. На њима су очувани остаци средњовековног града. Испод града се налази један камен са округлим отвором, који је, вероватно, служио као бунар. Лево и десно од њега има остатака зидина које су, претпоставља се, остаци подграђа.⁵⁴⁾

Острвица се помиње у историјским изворима онда када је било сукоба у овом крају. Први помен је из 1323/24. године, у борбама Стефана Дечанског и Владислава II. Том приликом су Владислављеве присталице, међу којима је био и дубровачки трговац Менче Менчетић, склониле у тврђаву. Тако је изазван сукоб Стефана Дечанског са Дубровником.⁵⁵⁾ Наредни помен је из 1390. године, када је угарска војска продрла у северне крајеве Србије. Том приликом угарски краљ је стигао до Острвице и 3. новембра издао код ње повељу.⁵⁶⁾ Године 1398. у Острвици, после пропалог покушаја завере против кнеза Стефана Лазаревића, склонио се руднички властелин Никола Зојић са породицом.⁵⁷⁾ Суочен са турском опасношћу деспот Ђурађ Бранковић предузео је обимне грађевинске радове на поправци старих и изградњи нових утврђења у Србији. Између остлог, утврдио је око 1430. године Острвицу. Народна традиција говори да је град градила "проклета Јерина", како је народ назвао Ђурђеву супругу Ирину.⁵⁸⁾ Међутим, већ 1438. године Турци су освојили Острвицу; она је под њиховом влашћу била пет година, до 1444. године.⁵⁹⁾ До новог турског напада дошло је 1454. године. Браниоци су се добро држали, предузели су један противнапад, док топови нису почели да руше зидине. Тада су започети преговори. Браниоци су пристали да отворе капије града, јер су се Турци заклели да ће им дозволити слободан одлазак. Супротно датом обећању, све су похватили и одвели у робље. Летописци су забележили

да 30. јула "цар Мехмед распа Острвицу."⁶⁰⁾ Турци су се одатле повукли исте године, после неуспеле опсаде Београда. Коначно је освојена у пролеће 1458. године. У рушевинама, одмах је добила турско име Сирфиље Хисар.⁶¹⁾

Острвица се помиње и у државним документима. Приликом реформе државне управе извршене у Деспотовини Острвица је средиште "острвичке власти". У њој је 1414. године столовао војвода Мазарак, позната личност у доба деспота. У пресуди писаној у Руднику 1428. године, од стране конзула и судија, помиње се да су се неки дубровчани налазили у Острвици.⁶²⁾

Острвица је под Турцима задржала неко време своју ранију улогу, и највероватније су Турци одмах у њу поставили своју посаду. По првом званичном попису посаде из 1516. године у њој су забележена двојица тобџија муслимана. Подграђе је бројало 86 хришћанских кућа, чији су се житељи старали о одржавању тврђаве. Помиње се у још неколико пописа током XVI века. Из њих се види да се повећава посада, вероватно, због учесталих хајдучких напада на царске хасове. Последњи помен је с краја XVI века.⁶³⁾ Мада у историјским изворима нема помена, у подграђу утврђења свакако се налазила црква. У народној традицији сачувано је веровање да је била посвећена Св. Марку и на тај празник под Острвицом се до седамдесетих година овог века одржавао народни сабор.

Јабланица, село у Такову, поред Горњег Милановца, јужно од Рудника. У детаљном попису Смедеревског санџака, извршеном после 1528. године, уписан је и манастир Пречиста (Ваведење Богородице), после пописа села Јабланице и Бруснице а пре Грабовице. Манастир се налазио негде између ових села. У тефтеру је убележен један монах за кога се каже да не плаћа харач и испенљу, али даје десетину од онога што сеје и жање. Манастир има приход од 130 акчи.⁶⁴⁾ У народној традицији овога краја сачувано је предање да је код старог гробља, на Светињи, била црква. Средином овог века забележено је да је ту стајао камен олтарске трпезе, ограђен и да је било зидина на којима су се познавали остаци живописа. На Светињи се некада о Великој Госпојини одржавао сабор. На извору Светиња умивају се они који пате од главобоље.⁶⁵⁾

Јарменовци, село у Качеру, у долини Јасенице, северно од Рудника. У турским катастарским пописима Смедеревског санџака XVI века поред овог села забележена су два манастира: Св. Архангел и Св. Никола.

Манастир Св. Николе први пут је поменут у сумарном попису 1525. године са приходом од 380 акчи и двојицом монаха: Јосифом и Јоакимом. У детаљном попису од 1528. године бележи се да се од манастира не

узима порез на дрва и траварина, да поседује винограде у Руднику које обрађују и дају уживаоцу земље десетину. Број монаха је исти као и три године раније, међутим, убележени приход је много већи, 1340 акчи. У попису 1559. године, помињу се монаси Јосим и Сава и приход од 356 акчи. Манастирске винограде обрађују становници села Бистрице, Јарменоваца и Рудника.⁶⁶⁾

Манастир Св. Архангел помиње се први пут у попису из 1528. године. Забележен је један монах Прибина и приход од 690 акчи. Манастирске винограде обрађују становници Јарменоваца и Рашкова. У попису 1559. године, поново је забележен само један монах - Мојсије и приход од 190 акчи. Такође се каже да су манастирски виногради измешани са рајнским.⁶⁷⁾

На основу остатака и топонима можемо претпоставити где су се манастири налазили. У суседном селу Манојловци постоји Калуђерски поток; у њему су средином прошлог века били видљиви остаци зидина, у народу познати као Ђурине ћелије, по неком калуђеру Ђури. У овај поток се улива Светињачки поток, у коме се налази један удубљени камен и гроб. Светиња је припадала манастиру, ту је долазио народ пошто се веровало да вода лечи болест очију и грозницу.⁶⁸⁾ У долини Јарменовачке реке, притоке Јасенице, на месту Шљивици, по предању, била је варош у којој је постојала црква, наводно, "из римског доба".⁶⁹⁾

Каменица, село у Грузи, у долини Каменичке реке, југоисточно од Рудника. Помиње се још у средњем веку. Претпоставља се да је родно место великог челника Радича. У њему је Радич имао топионицу од које је једну половину прихода поклонио својој светогорској задужбини, манастиру Кастамониту, а другу манастиру Враћевшници.⁷⁰⁾ У селу постоје четири црквине. Једна се налази испред Борачког гробља, до саме Горње Црнуће. Почетком овог века су били видљиви слаби трагови њених зидина. Код старог гробља у Орасима, по предању, била је црква "Јовање".⁷¹⁾ Такође, код старог гробља, код извора Диковина, била је црква "Кастун" посвећена Ваведенју, коју је по народној традицији подигао челник Радич. Четврта црквица налази се у близини извора Каменичке реке, код Лескова потока.⁷²⁾

Клатичево, село у Такову, западно од Рудника, помиње се у турским пописима XVI века. У попису 1559. године, непосредно после овог села убележен је манастир Св. Стефан са приходом од 200 акчи и напоменом да даје десетину од винограда који се налазе у његовој околини. Исте податке даје попис из 1572. године.⁷³⁾ Нема никаквих топонима у овом крају који би указивали на одређеније место где се овај манастир налазио.

Козел, село у Качеру, северозападно од Рудника. У долини Манастирског потока, десне притоке Качера, средином прошлог века

били су видљиви остаци старог манастира.⁷⁴⁾ Са супротне, десне стране, у Качер се улива поток Црквине, где су се налазиле некакве развалине, вероватно старе цркве.⁷⁵⁾

Коњуша, село у Грузи, у области Борча, на источним падинама Јешевца, јужно од Рудника. Помиње се у средњем веку као део властелинства челника Радича.⁷⁶⁾ На старом сеоском гробљу постојала је црквина од које данас нема трагова.⁷⁷⁾

Коштунићи, село у Такову, на падинама Равне Горе, западно од Рудника. По народном предању једна је црква била с леве стране Трлинског потока, који се улива у Чемерницу. Часну трпезу из ове цркве господар Васо пренео је у Брезанску цркву.⁷⁸⁾ Друга црква налазила се на месту званом "Црквине" у југозападном делу села, на десној обали Чемернице. На том месту налази се храст кога у народу називају "Молитва". По народном предању, овде је Орловић Павле причестио војску пре одласка на Косово.⁷⁹⁾

Липовац, село у Грузи, југоисточно од Рудника. На Липовачком гробљу, под Главицом, на десној обали Груже, налази се црквина. По народном предању, ова црква је славила летњег Св. Архангела.⁸⁰⁾

Лозањ, село у Такову, југозападно од Рудника, помиње се у турским пописима Смедеревског санџака XVI века. По народном предању на месту Црквинама, поред реке Дичине, на тромеђи села Лозња, Брезне и Теочина, налазила се у турско време црква брвнара. Ова црква је забележена у попису Београдске митрополије, око 1735. године. Посвећена је била Св. Николи; служила је мештанима села Лозња, Теочина и Озрема. Била је саграђена од брвана и покривена шиндром. Пописан је и црквени инвентар: у њему су се између осталог налазиле олтарске двери са представом Благовести и 24 иконе.⁸¹⁾ У цркви је служио свештеник Петар родом из Босне, који се писмености учио у манастиру Враћевшници. За свештеника га је рукоположио ваљевски епископ Доситеј 1718. године. Са попадијом, три сина и једном кћерком живео је у Озрему. Његов најстарији син Алекса школовао се у манастирској школи у Враћевшници.⁸²⁾ Не зна се када је ова црква порушена и на њеном месту саграђена нова од камена, која је 1863. године забележена у попису становништва.⁸³⁾ Она је из Лозња пренета у Г. Бањане.⁸⁴⁾ До данас је сачуван само горњи део часне трпезе кога је на камени стуб 1887. године подигао Илија Божовић из Лозња. Око цркве је било гробље, од кога је остало неколико камених споменика.

Љубичевац, некада село, данас заселак Страгара, на северној падини Рудника. На гробљу се налази црквина коју народ назива "Аљина црква".⁸⁵⁾

Љуљаци, село у Грузи на југоисточним падинама Рудника. У селу се налазе две црквине: једна на месту где се некада налазило Старо

Село, од које више нема трагова. Друга се налази у Медведици, како се по народном предању и звала. Забележено је предање да је била од брвана и да су је Турци запалили. Потом је на том месту Марко, предак данашњих Марковића почео да зида другу цркву од камена, па прекинуо рад. Почетком овог века још се видео камени стуб часне трпезе и камење старог гробља околу.⁸⁶⁾

Мајдан, село под самим Рудником. У њему се налазе остаци темеља четири цркве. Њих је осамдесетих година истражила екипа Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу, предвођена археологом Димитријем Мадасом. Откопане су цркве у Краснојевцима, Јанковићима и Јазинама.⁸⁷⁾ О овим црквама нема историјских података. Први пут се црква у Мајдану помиње 1815. године. То је била брвнара која се налазила јужно од данашње цркве. Њу је Ђаја паша уочи боја на Љубићу, најпре оскрнавио (преноћио је у њој са једном робињом), а потом спалио.⁸⁸⁾ Поново је обновљена и освећена и за њу Ј. Мишковић каже да је дрвена, али да је на лепом месту⁸⁹⁾ и у њој се служило до подизања нове цркве 1892. године, која је посвећена Св. Тројици и саграђена је од надгробних споменика.

Остаци цркве у Краснојевцима налазе се на малом платоу испод кога се спајају Гушавачки поток и Краснојевичка река, због чега се ово место у народу назива Саставци. По предању, црква је била посвећена Св. Јовану, мада се до средине овога века народ око ње окупљао о Св. Тројици, сеоској заветини. Остаци цркве су се видели до средине овог века, а онда су затрпани приликом изградње сеоског пута средином седамдесетих година XX века. Археолошким истраживањима је утврђено да је црква једноставна четворострана грађевина малих димензија полукружне апсиде на западној страни. Зидови су грађени необрађеним ломљеним каменом. На основу фрагмента фрескомалтера сматра се да је била живописана. Око цркве је било пространо гробље, од кога је до сада остало десетак надгробних плоча. У унутрашњости цркве пронађене су три надгробне плоче. Испод једне од њих пронађен је масиван сребрни прстен, који је вероватно, припадао покојнику. На чеоној страни прстена налази се складно укомпоновани монограм из којег сазнајемо да је припадао извесном Николи Косиру. Реч је, вероватно, о ктитору, рудничком властелину, који је сахрањен у својој задужбини. На основу стилских одлика прстен се датира у XIV век, када је живео и његов власник. У историјским изворима има података о његовим потомцима. У једном документу писаном у Руднику 1457. године, види се да је тадашњи кнез рудничког града био Оливер Косеровић. У детаљном турском попису Смедеревског санџака, 1572. године помињу се Петар и Никола, синови Косјерови, у селу Горњи Грасовци, вероватно данашњи Краснојевци. Уколико се сви ови подаци односе на чланове једне

породице, можемо закључити поуздано да се породица Косира или Косјера одржала на Руднику готово три столећа.⁹⁰⁾

У Јанковићима, централном делу Мајдана, налазе се остаци две цркве око којих се у дужем временском периоду формирало гробље. Прва црква је мала једнобродна грађевина: претпоставља се да је саграђена у XV или XVI веку. Приликом ископавања нису пронађени остаци живописа, тако да вероватно није била живописана. У народној традицији сачувано је предање да је ова црква, као и она у Красојевцима, била посвећена Св. Јовану. Нешто ниже, југозападно од ове, налазе се остаци друге цркве. Она има четворострану, готово квадратну основу, постављену у правцу север-југ. Имала је два улаза, оба на јужном зиду. Чињеница да је својом апсидом окренута ка северу казује да је припадала верницима римокатоличке цркве.⁹¹⁾

У подножју купастиг узвишења Градина, на коме се налазе остаци некадашњег утврђења, на Селишту, поред Јазинског потока, налазе се остаци цркве која је највише привлачила пажњу истраживача. Ову цркву - манастир по народном предању деспот Ђурађ Бранковић добио је на поклон од своје бабе, кнегиње Милице. Ту је наводно и сахрањен са великим благом. То је разлог што су црква и крај око ње потпуно прекопани. Поведен овом причом милановачки фотограф Благоје Ђорђевић у лето 1930. године преузео је обимна ископавања. По извештају Ђорђа Мано Зисија, кога је београдски Народни музеј упутио да врши надзор, пронађена су два прстена, један са лавом, грбом Бранковића. Црква је била једнобродна грађевина, издуженог, скоро правоугаоног облика, неприродно мале олтарске апсиде. Јужно од ње налазе се остаци веће грађевине правоугаоне основе. Црква је, вероватно, подигнута у првој половини XV века, и по народном предању била је посвећена Успењу Богородице.⁹²⁾

Поред ове четири цркве чији су сачувани темељи помиње се у народној традицији још једна. Наводно се налазила у Рапшинцима. Овај заселак некада је био село које је забележено у турским катастарским пописима. По народном предању име је добило по браћи Рапсићима који су живели у средњем веку и ту поседовали рударска окна.⁹³⁾

Пољанице, село у Качеру, северозападно од Рудника. У близини старог гробља је место Црквине, где се по народном веровању налазио манастир Медошевац, назван по месту на коме је и био. Предање каже да су на том месту неких година почели изузетно добро рађати виноград. Зато је оно прозвано Доброшевац, који је задржао име до данашњих дана.⁹⁴⁾

Прањани, село у Такову, југозападно од Рудника. Из пописа Београдске митрополије, око 1735. године, сазнајемо да се у њему налазила црква брвнара освећена 1727. године. Из пописа сазнајемо да

је била средње величине, саграђена од храстових брвана. Пописан је и унутрашњи инвентар цркве: олтарске двери, иконе и други богослужбени предмети. У цркви је тада служио поп Георгије из Пећнице, који је потицао из свештеничке породице.⁹⁵⁾ Вероватно да је на месту ове старе цркве 1827. године подигнута нова црква брвнара. Она је рестаурисана седамдесетих година XX века.⁹⁶⁾ На месту званом Црквине, у близини сеоске варошице, непосредно испод Мајушковића брда и Маљарског гробља, уз леву обалу потока Плане, прича се у народу, да се некада налазила мала црква.

Претоке, село у Грузи, у области Борча, јужно од Рудника. У Просеку се налази једна Црквина чији су се остаци са остацима старог гробља могли видети почетком овог века.⁹⁷⁾

Прњавор, село у Грузи, у долини Враћевшничке реке на јужним падинама Рудника. Постоји Црквина где је, по предању, била црква, наводно старија од манастира Враћевшнице.⁹⁸⁾

Рамаћа, село у Лепеници, источно од Рудника. Поред старе средњовековне цркве, која се налази на сеоском гробљу, на падинама брда изнад ње се налази једна црквина. У народу је позната под именом Никољача.⁹⁹⁾

Рудник, средиште Качарског краја, помиње се први пут у историјским изворима 1296. године.¹⁰⁰⁾

На простору Рудничког краја, сматра се да се ту налазио средњовековни рудник, зна се за ностојање најмање четири православне цркве. Највећа се налазила у близини данашњег стационара и њени темељи су уништени приликом његове изградње непосредно после Другог светског рата. Из "*Извештаја*" Ј. Шафарика сазнајемо да је црква била великих димензија, дугачка 21, а широка 11 метара.¹⁰¹⁾ Ако се узме у обзир њена величина место где је саграђена, смемо претпоставити да је можда била владарска задужбина или задужбина неке богате и моћне рудничке властелинске породице. Међутим, нема никаквих историјских података који би ову претпоставку потврдили. У запису на једном четворојеванђељу, које се чува у Берлинској библиотеци, а које се датира у прву половину XV века, његов преписивач, поп Георгије саопштава да га је преписао у Руднику. Имамо и податак да је цркви Успења Богородице у Руднику, писар Пеладије, 1626. године, у време рудничког митрополита кир Арсенија, преписао један апостол по заповести кир Мавра Пејића, брата му спахије кир Вука и остале браће.¹⁰²⁾ Ова два податка указују на то да се у Руднику налазила и преписивачка радионица, која је радила у време српске деспотовине, а затим и у доба турске власти. Када је Ј. Шафарик 1865. године обишао ову светињу, око ње се налазила и велика некропола са шездесетак видљивих надгробних плоча.¹⁰³⁾

Неколико стотина метара изнад места где се црква налазила налазе се остаци мање цркве. О њој, такође, нема никаквих историјских података. Не знамо ко јој је био ктитор, када је саграђена и коме је патрону посвећена. Сматра се да је подигнута у XIV или XV веку као задужбина неког локалног властелина. Дуго година је била у рушевинама, заборављена. Први њен опис дао је Ј. Шафарик у свом *Извештају* из 1865. године.¹⁰⁴⁾ Потом је читаво столеће поново била у забраву и тек је седамдесетих година овог века археолошки истражена и конзервирана. То је једнобродна грађевина скромних димензија и непретенциозног начина градње. Вероватно је била засведена полуобличастим сводом. Олтарска апсида на источној страни од наоса била је одвојена зиданим иконостасом. У цркву се улазило кроз врата на западној страни. Грађевина је од ломљеног камена рудничког гранита мешаног са кречњаком и шкриљцем. По остацима фрескомалтера закључује се да је била живописана. И око ове цркве постојало је велико гробље: до данас је преостало неколико надгробних плоча.¹⁰⁵⁾

Остаци треће цркве налазе се под брдом Кељом. На њој нису вршена никаква истраживања. Сада је готово уништена; њени последњи остаци, делови јужног зида, срушиће се због поткопавања са северне стране где се налази каменолом. Подигнута је, вероватно, током XIV или у првој половини XV века. Сматра се да је имала функцију гробљанске капеле, коју је подигла нека угледна рудничка православна породица. Иначе, ту се налази и старо гробље.¹⁰⁶⁾

Остаци четврте цркве налазе се на изворишту Јасенице, где се потпуно зарастао у шибље налази неистражени локалитет у народу познат под називом Црквина. Видљиви су једино остаци надгробних плоча што нам указују да се око ове цркве налазило гробље.¹⁰⁷⁾

Ручићи, село у Такову, југозападно од Рудника. У њему се, по народном предању, под брдом Стражевицом некада налазила црква.¹⁰⁸⁾

Семедраж, село у Такову, у доњем току реке Дичине, југозападно од Рудника. Средином прошлог века код Тршчанског потока, између Црвеног брда и Велике стене, били су видни остаци црквине. По народном предању, она се у турским књигама звала Љесковица.¹⁰⁹⁾

Страгари, село у Јасеници, на северним падинама Рудника. У њему се, поред манастира Благовештења и рушевина познатих као "Петковица", налазе две црквине. Њих на основу података из историјских извора можемо поуздано идентификовати.

Манастир Пречиста Ваведенија помиње се први пут у сумарним пописима Смедеревског санцака 1516. и 1525. године. По првом попису у манастиру су забележена тројица монаха: Јосиф, Мали и Варлака и приход од 331 акче. У другом попису забележен је само приход од 424 акче. И каснији пописи такође дају податке о овом манастиру.

Тридесетих година у њему се налази монах Ђорђе, а приход износи 285 акчи. Пописи из 1559. и 1572. године бележе монаха Јоакима и приход од 307 акчи. Из пописа се види да винограде делимично обрађује манастир, а делимично становници Страгара.¹¹⁰⁾ Непосредно испод манастира Благовештења налази се црквина која се назива Ваведење и која, вероватно, представља остатке овог манастира.¹¹¹⁾

Цква Св. Илије у Страгарима описана је у попису Београдске митрополије око 1735. године. У цркви је служио поп Веселин, досељен из Старог Влаха. Била је саграђена од камена, дуга 7,5, а широка 3 метра.¹¹²⁾ На основу овог пописа остаци крај пута за манастир Благовештење, десетак метара изнад Сребренице могу се поистоветити са овом црквом.¹¹³⁾

Таково, село југозападно од Рудника: по њему читав крај носи име. У Такову је на Цвети 1815. године подигнут Други српски устанак. По народном предању, на заравњеној узвишици изнад реке Дичине некада се налазила црква па се то место назива Црквина.¹¹⁴⁾ У попису Београдске митрополије, око 1735. године, пописана је и црква брвнара у Такову, саграђена 1724. године. Била је средње величине, покривена шиндром. Пописан је и њен целокупни инвентар.¹¹⁵⁾ Вероватно је на место ове старе цркве 1791. године саграђена данашња црква брвнара која спада међу најлепше цркве овога типа у Србији.¹¹⁶⁾

Теочин, село у Такову, југозападно од Рудника. По предању у Страњашима, на падини која се спушта према реци Дичини, некада се налазио манастир. О његовом постојању сведоче и топоними, називи потока - Ћелије и Црквине. Њиве поред Дичине, где се ови потоци уливају називају се Ћелијске и Десетке. Њиве су, наводно, припадале овом манастиру.¹¹⁷⁾

Топоница, село у Гружи, јужно од Рудника у коме је марта 1426. године деспот Стефан Лазаревић, пред свој одлазак у Угарску, дао пуномоћје свом сестрићу и наследнику Ђурђу да преговара са Венецијом.¹¹⁸⁾ У народном предању је сачувано да се на Гробљишту, у Вучаку, некада налазила црква. Сада нема никаквих остатака ове цркве.¹¹⁹⁾

Трудељ, село у Качеру, на северозападним падинама Рудника. По народном предању, на локалитету Ћелије била је дрвена црква. Ту су налажени стари новчићи.¹²⁰⁾

Црнућа, село у Гружи, на југоисточним обронцима Рудника. За Црнућу се сматра да се некада називала Балућа. Село је припадало властелинству челника Радича који га је подарио својој задужбини у Враћевшници.¹²¹⁾ Из повеље исписане на зиду цркве сазнајемо да се ту налазио двор челника Радича.¹²²⁾ Сада је село подељено на два дела Горњу и Доњу Црнућу. По предању, код извора Ивковача, у Доњој

Црнући, некада се налазила црква Ивка.¹²³⁾ Постоји црквина и на гробљу у Горњој Црнући.¹²⁴⁾

Шарани, село у Такову, у доњем току реке Дичине, југозападно од Рудника. Према народном веровању на брду Главици некада се налазио манастир Савинац, чији је ктитор био Свети Сава. Место где се он налазио назива се Манастириште. На Становишту се налазе Калуђерске ливаде и Поповске њиве.¹²⁵⁾ Манастир је, свакако, био порушен почетком XIX века, када је 1819/20. године кнез Милош Обреновић подигао задужбину посвећену Св. Сави, поред извора Светиња на Дичини, у варошици Савинац.¹²⁶⁾

Шаторња, село у Јасеници, на северним падинама Рудника, подељено на два, Горњу и Доњу Шаторњу. Поред постојећег манастира Никоља, овде се некада налазио манастир Св. Архангел.

Манастир Св. Архагел, други назив Ранчић или Рашчић, забележен је у попису Смедеревског санџака 1516. године. Његове винограде уживају Власи и дају десетину, а његов приход износи 250 акчи. У попису извршеном две деценије касније у њему се налазио монах Никодин, а приход је износио 300 акчи. У пописима 1559. и 1572. године забележен је само приход манастира у износу од 208 акчи.¹²⁷⁾

Манастир се вероватно, налазио у Дрењаку, под Главицом, у Горњој Шаторњи. То је сачувано у народном предању, по коме су Турци запалили манастир у коме је изгорео монах са 40 ђака. Ствари које су после тога остале пренете су, наводно, у манастир Благовештење код Страгара.¹²⁸⁾

Штавица, село у Качеру, западно од Рудника. У Којићима, према Риду, је место Црквина. Ту су крајем прошлог века били видљиви остаци зидина и часне трпезе.¹²⁹⁾

Напомене

- 1) А. Аличић, *Турски катастарски пописи подручја Западне Србије XV и XVI век, I-III*, Чачак, 1985; II, 17.
- 2) Б. Челиковић, *Светилишта рудничког краја*, Крагујевац, 1998, 151-152.
- 3) М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд, 1978, 133.
- 4) Ј. Мишковић, *Опис рудничког округа I*, Гласник СУД XXII, Београд, 1872, 308; М. Драгић, *Гружа, Српски етнографски зборник XXI*, Насеља српских земаља X, Београд, 1921, 272.
- 5) М. Драгић, *Гружа*, 272.
- 6) А. Аличић, *Пописи I*, 226-227.
- 7) О. Зиројевић, *Попис манастира Смедеревског санџака из 1516. године*, Саопштења XXVI, Београд, 1994, 158.

- 8) А. Аличих, *Пописи II*, 17.
- 9) Исто *I*, 388.
- 10) Исто *II*, 249.
- 11) Исто *III*, 35, 253.
- 12) Д. Руварац, *Митропилија београдска око 1735. године*, Споменик СКА XLII, Београд, 1905.
- 13) Б. Дробњаковић, *Јасеница*, Српски етнографски зборник XXV, Насеља српских земаља XIII, Београд, 1923.
- 14) Исто.
- 15) Ј. Павловић, *Качер и качерци*, Београд, 1928, 9.
- 16) М. Ракић, *Качер*, Српски етнографски зборник VI, Насеља српских земаља III, Београд, 1905, 832.
- 17) С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 572.
- 18) В. Јовановић, *Борач и Честин*, Историјски гласник 1-2, Београд, 1985, 15.
- 19) Исто, 19.
- 20) Исто, 21.
- 21) М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан*, 133.
- 22) С. Новаковић, *Законски споменици*, 755.
- 23) В. Јовановић, *Борач*, 22.
- 24) О цркви Св. Архангела, Б. Челиковић, *Светилишта*, 139-147.
- 25) *Археолошки споменици и налазишта у Србији II*, Централна Србија, Београд, 1956, 167.
- 26) Исто, 173.
- 27) Исто.
- 28) Ј. Мишковић, *Опис рудничког округа II*, Гласник СУД XLI, Београд, 1875, 181; М. Ракић, *Качер*, 801.
- 29) М. Ракић, *Качер*, 801.
- 30) М. Филиповић, *Таково*, Српски етнографски зборник LXXV, Насеља и порекло становништва 37, Београд, 1960, 225.
- 31) Т. Радивојевић, *Лепеница*, *Насеља српских земаља VII*, Београд, 1911.
- 32) *Археолошки споменици*, 197.
- 33) О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1688. године*, Београд, 1984, 79.
- 34) Љ. Станојевић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд, 1902, 390, бр. 1582.
- 35) *Археолошки споменици II*, 197.
- 36) Б. Дробњаковић, *Јасеница*, 289.
- 37) С. Новаковић, *Законски споменици*, 335.
- 38) М. Ракић, *Качер*, 799.
- 39) Ф. Рачки, *Прилози за збирку српских и босанских листина*, Рад ЈАЗУ I, Загреб, 1867, 156.
- 40) О. Зиројевић, *Цркве и манастири*, 82.

- 41) А. Аличић, *Пописи I*, 309.
- 42) Б. Челиковић, *Светилишта*, 191, погрешно идентификује манастир Преображење поред села Врчана у Рудничкој Морави са Врчанима у таковском крају. Ради се свакако о манастиру Преображење у Овчару.
- 43) М. Филиповић, *Таково*, 214.
- 44) Исто, 174.
- 45) С. Душанић, *Le Nord-ouest de la Mésie supérieure, Inscriptions de la Mésie supérieure, Vol. I*, Београд, 1976, 158-160.
- 46) М. Филиповић, *Таково*, 206.
- 47) Љ. Дурковић-Јакшић, *Епископ жички Сава Дечанац и његов преглед жичке епархије 1892-1896*, Краљево, 1989, 65.
- 48) М. Миленковић, *Средњовековно утврђење на Тријесци код Горњег Милановца*, Зборник радова НМ ХVIII, Чачак, 1988, 131-135.
- 49) М. Филиповић, *Таково*, 243-244.
- 50) М. Ракић, *Качер*, 793.
- 51) Ј. Павловић, *Качер и качерци*, 11.
- 52) Ј. Мишковић, *Опис II*, 128.
- 53) М. Филиповић, *Таково*, 209.
- 54) М. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Београд, 1970, 41-45; В. Јовановић, *Острвица код Рудника. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији. Уздарје Драгославу Срејовићу*, Београд, 1996, 513-531.
- 55) *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 498.
- 56) С. Ђирковић, *Неваде - непознати утврђени град у Србији*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1995, 18.
- 57) М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1997, 7-23.
- 58) М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 131.
- 59) Исто, 212, 297.
- 60) Исто, 420.
- 61) О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд, 1974, 137-138.
- 62) М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд, 1962, 21-22.
- 63) О. Зиројевић, *Турско уређење*, 138.
- 64) А. Аличић, *Турски пописи II*, 255. Нисмо сигурни да се овај манастир налазио у Јабланици, али свакако је био негде у близини данашњег Г. Милановца.
- 65) М. Филиповић, *Таково*, 247.
- 66) А. Аличић, *Турски пописи I*, 391; *II*, 250; *III*, 40.
- 67) Исто, *II*, 250, *III*, 40.
- 68) Ј. Мишковић, *Опис II*, 177; М. Ракић, *Качер*, 797.
- 69) Ј. Мишковић, *Опис II*, 155.
- 70) С. Новаковић, *Законски споменици*, 335, 549.
- 71) М. Драгић, *Гружа*, 314.

- 72) Ј. Мишковић, *Опис I*, 311; *II*, 111.
- 73) А. Аличих, *Турски пописи III*, 35, 253.
- 74) Ј. Мишковић, *Опис I*, 331.
- 75) Исто, 330.
- 76) С. Новаковић, *Законски споменици*, 335.
- 77) М. Драгић, *Гружа*, 282.
- 78) Ј. Мишковић, *Опис I*, 276-277.
- 79) по казивању мештана.
- 80) Ј. Мишковић, *Опис I*, 310.
- 81) Д. Руварац, *Митрополија београдска*, 170-171.
- 82) Исто, 195.
- 83) *Државни попис 1862/63. године, општина Горњи Милановац*, Горњи Милановац, 1997, 195.
- 84) М. Филиповић, *Таково*, 176.
- 85) Б. Дробњаковић, *Јасеница*, 359.
- 86) М. Драгић, *Гружа*, 298.
- 87) Д. Мадас, *Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдану на Руднику*, Рашка баштина, 3, Краљево, 1988, 205-217.
- 88) М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије II*, Београд, 1898, 11.
- 89) Ј. Мишковић, *Опис II*, 119.
- 90) Исто, 118; М. Филиповић, *Таково*, 231; М. Динић, *Четири средњовековна писма*, Прилози за КЈИФ XVII, Београд, 1937, 234; Д. Мадас, *Резултати*, 205-210; Д. Мадас, *Сребрни прстен рудничког властелина Николе Косјера*, Саопштења XXII-XXIII, Београд, 1991, 177-181; А. Аличих, *Турски пописи III*, 240.
- 91) Д. Мадас, *Резултати*, 210-213.
- 92) Ђ. Мано Зиси, *Рудник, Старинар VI*, Београд, 1931, 137-139; М. Филиповић, *Таково*, 231; Д. Мадас, *Резултати*, 213-214.
- 93) М. Филиповић, *Таково*, 231.
- 94) М. Ракић, *Качер*, 815.
- 95) Д. Руварац, *Митрополија београдска*, 166, 187.
- 96) Р. Станић, *Делатност Завода за заштиту споменика културе у Краљеву 1965-1975*, Рашка баштина, 1, Краљево, 1975, 305-306.
- 97) М. Драгић, *Гружа*, 314.
- 98) Исто, 317.
- 99) по казивању мештана.
- 100) Г. Чремошник, *Канцеларијски и нотаријски списи, 1278-1301*, Београд, 1932, 163.
- 101) *Извештај Др. Јанка Шафарика из год. 1865. о његовом археолошком путовању*, Споменик САН ХСVII, Београд, 1948, 261.
- 102) Л. Мирковић, *Један рукописни апостол из 1626. године*, Гласник Скопског научног друштва, 15-16, Скопље, 1936, 365-366.

- 103) *Извештај*, 261.
- 104) *Исто*, 262.
- 105) Р. Станић, *Рушевине средњовековне цркве на Руднику*, Зборник НМ II, Чачак, 1971, 17-21.
- 106) М. Радојевић, *Рудник у прошлости*, Београд, 1971, 12.
- 107) Ј. Мишковић, *Опис I*, 219.
- 108) М. Филиповић, *Таково*, 211.
- 109) Ј. Мишковић, *Опис I*, 294.
- 110) А. Аличић, *Турски пописи I*, 300, 383; *II*, 251; *III*, 41, 261.
- 111) *Археолошки споменици*, 196.
- 112) Д. Руварац, *Митрополија београдска*, 170, 194.
- 113) *Археолошки споменици*, 196.
- 114) М. Филиповић, *Таково*, 194.
- 115) Д. Руварац, *Митрополија београдска*, 170, 195-196.
- 116) Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији*, Саопштења V, Београд, 1962, 169-173.
- 117) Ј. Мишковић, *Опис I*, 289.
- 118) Г. Радоноћ, *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XII до XIV века*, Глас СКА 187, Београд, 1941, 175.
- 119) М. Драгић, *Гружа*.
- 120) *Археолошки споменици II*, 196.
- 121) С. Новаковић, *Законски споменици*, 335.
- 122) М. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД XXI, Београд, 1876, 32.
- 123) Ј. Мишковић, *Опис I*, 308.
- 124) М. Драгић, *Гружа*.
- 125) М. К. Миловановић, *Савинац*, Београд, 1995, 72-73.
- 126) *Исто*, 73-74.
- 127) А. Аличић, *Турски пописи I*, 308, 392; *II*, 251, *III*, 41, 261.
- 128) Б. Дробњаковић, *Јасеница*, 374.
- 129) М. Ракић, *Качер*, 835.

Summary

Besides existing medieval monasteries (Blagoveštenje, Voljavča and Petkovicа near Stragari, Nikolje near Šatornja, Vračevšnica and Vujan), four churches (in Ramača, Borač, Ba and Brezovica) and a few other ruined holy places (Diči, Bečevica, Ješevac and Slavkovicа) there used to exist a great number of churches and monasteries in Rudnik-Takovo district which do not exist nowadays. We are sure that these churches and monasteries existed according to the inscriptions, note observations, Turkish notebooks, national tradition and toponyms. There were one or more churches and monasteries, together with these existing, in the following places: Ba, Belo Polje, Blaznava (3), Boljkovci (2), Borač (3), Bosuta (2), Velereč, Veliki Šenj, Vlakča (2), Vojkovci, Vrbava, Vraženovo, Vrnčani, Gornji Banjani, Gornji Branetići (2), Gornji Milanovac, Grabovica (2), Guriševci, Davidovica, Donji Branetići, Drenova, Zagrađe, Jablanica, Jarmenovci (2), Kamenica (4), Kozelj, Konjuša, Koštunići (2), Lipovac, Lozanj, Ljubičevac, Ljuljaci, Majdan (5), Poljanice, Pranjani, Pretoke, Prnjavor, Ramača, Rudnik (4), Ručići, Smedraž, Stragari (2), Takovo, Teočin, Toponica, Trudelj, Crnuća, Šarani, Šatornja (2) and Štavica.

It could be concluded that from XIII to XIX century existed a great concentration of sacral objects in district Rudnik: more than twenty churches and monasteries. The number is not final and that is the reason we could call this area "Sveta gora" in the heart of Šumadija.

*Радош Јањић***ЦРКВЕ БРВНАРЕ ТАКОВСКОГ КРАЈА****О црквама брвнарама**

Црква брвнара је црквена грађевина чији су зидови од дрвета, односно од брвана¹⁾ и истесаних талпи, дасака правилно обрађених са све четири стране. Црква брвнара је у целини саграђена од дрвеног материјала. Чак се и кровни покривач ради од посебно обрађених дасака које су по правилу од најбољег и најтврђег материјала.

Црква брвнара је назив који је у народу познат за ову врсту градитељства па је као такав и званично прихваћен у научној литератури.

Градња божјих храмова од дрвета сеже у далеку прошлост. Иако се о словенској култури на овим просторима веома мало зна извесно је да су Словени подизали станишта, па и храмове у част богова, од дрвета.²⁾ Јер, дрвета је на овим просторима одувек било у изобиљу, а и било је најприступачније за обраду.

Брвнаре су карактеристичне и за јужне Словене. Претпоставља се да су доласком на Балканско полуострво донели са собом овај начин градње, али и да су га затекли код староседелаца.

Срби су од самог почетка постојања и формирања нације градили у дрвету. Народном неимарству ове врсте развија се и приликом стварања прве српске државе у IX веку, и касније, после покрштавања и примања хришћанства.

У средњем веку, према неколико писаних извора, грађене су цркве брвнаре, али због ограниченог трајања материјала, ниједна није сачувана.³⁾ Током средњег века, посебно у периоду турске владавине, градња црква брвнара је једини облик црквеног градитељства.

Цркве брвнаре нису карактеристичне само за српску црквену архитектуру и за подручје Србије. Грађевине овог типа срећу се у Босни, Словенији у Хрватској (Банија, Славонија), има их у суседној Бугарској, Румунији и широм Европе. Посебно су карактеристичне оне у руским земљама и земљама крајњег севера Европе (Норвешка,

Финска). За њих је карактеристично и то да су великих димензија и да су то монументалне катедралне цркве.⁴⁾

Оно што је посебна карактеристика црква брвнара то је да их је градио народ за потребе одржавања вере и традиције. Дакле црква брвнара је народна црква. Зидане цркве и манастире подизали су богатији слојеви: властела, владари, црквени великодостојници.

Цркве брвнаре због природе и отпорности материјала од кога су грађене не могу да доживе велику старост. Њихов век трајања, у идеалним условима, је око 200 година.⁵⁾ Дакле, тешко могу да доживе и преживе два века. Због тога су им неопходне сталне поправке и преправке, а у данашњим условима преко потребна је стална стручна заштита и стручни надзор.

Цркве брвнаре у Србији

Није познато од када се у Србији граде цркве брвнаре, нити има сачуваних црква из ранијег периода, нити података. Ипак, средњи век бележи њихово постојање. У XIII веку Сава Немањић, по писању монаха Теодосија, подиже већи број сеоских црквица. По свој прилици биле су то скромне цркве брвнаре јер је Теодосије овако записао: "... друге многе цркве, мале и велике, сазида Свети докле је био архимандрит у Студеници, не само камене него и дрвене, да се на сваком месту његове државе Бог слави."⁶⁾ На основу овог податка може се тачно утврдити период у коме су поменуте цркве настале. То је време између 1204-1217. године.

И Доментијан у XIII веку пише о Савиној делатности у том правцу. Архиепископ Данило почетком XIV века такође даје значајне податке о средњовековним црквама брвнарама: "Јер где не стиже да цркву сазида, то заповеди да је начине од дрвета."⁷⁾

Из периода турске владавине остало је знатно више конкретних података о црквама брвнарама у Србији. Сачуване су у народном предању, у поједним описима, у сећању старијих људи. Коначно, из последњег периода турске владавине у Србији остао је велики број ових грађевина који је, у аутентичном или нешто измењеном облику, сачуван до данас. То су углавном грађевине настале током XVIII и у првој половини XIX века. Иза тога градња црква брвнара у Србији потпуно престаје. У новоослобођеној држави интензивирана је њихова обнова и заштита, а све је заступљенија градња зиданих црква.⁸⁾

Сасвим је јасно да су цркве брвнаре као најједноставнији облик црквене архитектуре настајале у специфичним условима живота народа на просторима српске земље и државе. Најпре то је исконска потре-

ба да се сачува национално биће, основни идентитет једног народа, дакле вера и традиција.

И пре турских освајања оне су имале такву улогу. У новим условима те мале цркве нису само питање вере и традиције него и питање голог опстанка народа који је непуних пет векова робовао под Турцима.

Познато је да су Турци строго забрањивали свако исповедање вере хришћанске и та забрана практично траје од лета 1459. године⁹⁾ па све до периода аустријске владавине над делом Србије (до Западне и Велике Мораве) од 1718. до 1739. године.¹⁰⁾ Српски народ и у таквим условима није заборавио, нити, веру, нити свој национални идентитет. Окупљао се на саборима, код записа на литијама, уз крстоноше. И све то чинио је тајно, далеко од турских погледа, на скривеним местима где га није било лако открити и пронаћи.

Кад су се у периоду кратке аустријске владавине стекли услови за несметану градњу цркава, одмах су се појавиле мале, али богоугодне богомоље, са свим елементима праве цркве. Наравно време оскудице, мрачна и крајње несигурна времена, приморали су народ да, хтео не хтео, гради тако како мора. Не треба посебно говорити о тадашњим материјалним могућностима сеоских средина, али је чињеница да су цркве искључиво подизане у селима, на скривитим местима, у густој шуми, где су биле безбедне и скривене од погледа непријатеља.

Као такве, цркве брвнаре имале су све предности: могле су се најјефтиније и веома брзо подићи, дрвене грађе било је у изобиљу и надхват руке, градња дрвених богомоља била је прастара вештина (као и градња кућа за становање од дрвета), и уједно значајан вид наставка традиције народног неимарства, а што је од посебног значаја, такве грађевине могле су се лако, у случају потребе - уколико би их непријатељ пронашао, преместити са једног места на друго, скривитије, за веома кратко време.¹¹⁾

После одласка Аустрије са српских простора Турци започињу нове прогоне Срба, и посебно уништавање њихових богомоља. То ће потрајати релативно кратко јер ће се слабљење турске царевине знатно осетити у Србији, већ крајем XVIII века. Доласком на чело Београдског пашалука Хаџи Мустафа Паше, прилике у Србији се знатно мењају. Он је сам чинио знатне уступке народу (прозван је због тога "српска мајка"), а то ће нарочито заживети после 1794. године када Порта доноси низ закона (фермана) од изузетног значаја за Србе. На основу једног од њих београдских паша донео је одлуку да Срби "могу несметано обнављати и подизати своје цркве."¹²⁾

Обнављање и градња цркава брвнара тада је нагло оживела. Почетком XIX века градња је још више интензивирана посебно после

успеха Првог српског устанка и првог ослобођења Србије од вишевековног ропства. У том периоду опет су подизане мале, скромне цркве, што због још увек слабе материјалне ситуације, што због других народних потреба. Народ који се борио за ослобођење није заборављао веру и традицију, али је првенствено морао да улаже у храну и оружје за устанике.

У време Карађорђа (1800-1813), вршено је углавном обнављање цркава брвнара, али су у извесној мери подизане и нове.¹³⁾ Иза слома устанка поново су паљене и рушене.

После великог успеха Другог српског устанка, за време владавине кнеза Милоша Обреновића (1815-1839), вршена је општа обнова и градња нових цркава брвнара. То је период правог процвата градње цркава у Србији. Подигнуто је и обновљено преко 70 храмова у Србији од дрвене грађе. У истом периоду кнез Милош је наредио да се сагради велики број зиданих цркава.¹⁴⁾

После Кнеза Милоша и његове прве владавине градња цркава брвнара стаје. Примат преузимају зидане грађевине. Покоја брвнара подиже се у местима која не изискују веће црквене обреде. У истом стилу граде се у то време гробљанске капеле. У последњој трећини XIX века градња цркава брвнара потпуно стаје.

Градитељи цркава брвнара

Цркве брвнаре најпре су градили исти мајстори који су подизали и куће брвнаре за становање. Били су то народни неимари, људи који су у том послу одскакали од других. Обичан човек, сељак, знао је сам да сече и припрема грађу док су приучени грађевинари - дрводеље, углавном самоуки, обављали сложенији део посла састављање грађе, подизања и покривања грађевине.

Временом су од оваквих приучених дрводеља постајале полузанатлије, људи којима је грађевинарство било споредно занимање и које су обављали ради одређене награде за своје умеће, односно ради зараде. Кроз такав рад формиран је ред полузанатлија у готово сваком селу, тако да у почетку није било потребно доводити ученије мајсторе са стране.¹⁵⁾

Због таквог начина формирања ове врсте заната и занатлија не могу се ни издвојити неки истакнути и посебно тражени дрводељски неимари. Зна се да су током средњег века они били на цени и звали су се "мајстори". Чак су током XVI века одређеним законодавним актима постали повлашћени и заштићени.¹⁶⁾ И не само градитељи цркава брвнара него и они чија је вештина долазила до изражаја приликом

опремања цркава разноврсним црквеним инвентаром (ковачи, грнчари, зидари, златари). Занатлија те врсте било је у то време највише у Новом Пазару.

Почетком XIX века, кад су се друштвене и економске прилике у Србији знатно измениле, а градњи цркава посвећена посебна пажња, дошло је до ангажовања професионалних занатлија. Они су свакако деловали и за време Турака и у периоду краткотрајне аустријске владавине, али тек сада могли су доћи до пуног изражаја. Били су то мајстори, неимари од заната, дунђери, међу којима су дрводеље биле нарочито на гласу.¹⁷⁾

Како извори кажу градитељи цркава и свих других објеката од дрвета у то време били су "скоро сви Србљи". Обављали су тај посао "на приличној висини" и чак успевали да у њега унесу значајне елементе примењене уметности. Најпознатији међу мајсторима с почетка XIX века били су левачки и ваљевски дунђери. Они су углавном градили у централној Србији. Познати су били и мајстори из Старог Влаха, Осата, Пирота, Ниша, Битоља, Охрида и из Албаније. За радове на већим и значајнијим објектима ове врсте ангажовани су страни мајстори - Цинцари из Македоније, а за најбоље су важили Талијани.¹⁸⁾

Најпознатији домаћи мајстори градитељи брвнара били су Осаћани. Пореклом су из места Осата у источној Босни. О њима је Вук у "Рјечнику" овако записао: "Осећани су готово сви дрводеље, па иду љети по свој Турској, те граде куће и остале зграде." За њих се тврди да су имали свој мајсторски језик и стил. Били су тражени и цењени по целој Србији како за подизање кућа, тако и за градњу цркава брвнара.

Осаћани су градили у Подрињу, у Шумадији, Старом Влаху и ваљевском крају, све до Мораве. Преко Мораве (Западне и Велике) ретко су прелазили. У првој половини XIX века врло често су се, бежећи од босанских Турака, насељавали у крајеве у којима су радили.¹⁹⁾

Цркве брвнаре представљају врхунац занатско-уметничког градитељства мајстора Осаћана. На брвнарама које су градили током XIX века остали су бројни записи са мајсторским именима. Они су довели до савршенства, не само начин градње цркава брвнара, него су показали изузетно мајсторство у дрворезби, уметничком обликовању појединих делова грађевине. На појединим црквама остварена је дрворезбарена орнаментика која има изузетно високе уметничке квалитете. Извођена је најчешће на вратима брвнара, на довратним и надвратним гредима, у унутрашњости цркава и, наравно, на иконостасу и црквеном инвентару.²⁰⁾

Међу мајсторима Осаћанима било је и свештеника који су се заједно са градитељима досељавали у Србију. Не ретко управо они су подизали капеле и цркве од брвана и обнављали порушене и дотрајале

цркве. Понекад су учествовали и у градњи цркава, али су најчешће предузимали посао, прикупљали новац, набављали грађу, и практично били нека врста свештеника-ктитора.²¹⁾

Таковски крај и цркве брвнаре таковског краја

Таковски крај је подручје у општини Горњи Милановац које захвата пределе између три мања речна слива и три планине. То су долине река Чемернице, Дичине и Деспотовице и простор између планина Суворора, Рудника и Вујна.²²⁾ Предео се пружа правцем запад-исток. Средиште му је у данашње време град Горњи Милановац, а током XIX века било је то село Таково, чувено као место у коме је подигнут Други српски устанак. Таковска црква брвнара била је централно место тог знаменитог историјског догађаја.

Таковски крај као предеона целина формиран је током XIX века. Све до тада он је био познатији као руднички, а становништво које је овде интензивно насељавано током XVIII века називано је Рудничанима.

После ослобођења од Турака, почетком XIX века, захваљујући Такову, Таковском устанку и Таковцима који су чинили окосницу свенародне буне и процеса српске револуције, који је започет управо на овим просторима, овај крај поприма обележје Такова и убрзо и добија назив Таковски срез.

Име "таковски крај" нарочито је фаворизовано у време династије Обреновића. Обреновићи су пореклом из таковског краја, а Милан, родоначелник династије, брат по мајци Милоша Обреновића, рођен је у таковском крају у селу Брусници.²³⁾

У време Обреновића бивши црногорски срез постао је таковски, а цело подручје постаће надалеко познато као Таково. До данас је у народу остао тај назив и он се и званично користи у регионализацији овог дела Србије и Шумадије.

Таковски крај је као и цела Шумадија одувек био покривен густим шумама. Не зна се много о становништву које су овде затекли досељеници током XVIII века када је унутар турског царства услед разних друштвених превирања дошло до нових сеоба и интензивног пресељавања становништва. На основу разних извора се зна да је тада рудничка планина послужила дошљацима као добро склониште.²⁴⁾ Зна се да су они за потребе одржања вере и традиције подизали цркве на овом подручју. А пошто није било могућности нити услова за градњу зиданих цркава подизали су цркве од дрвене грађе - брвнаре.

Цркве брвнаре таковског краја за које се зна и о којима су остали трагови у литератури подигнуте су током XVIII и почетком

XIX века.²⁵⁾ Четири су сачуване до данас, од једне је остало само неколико делова, а о једној знамо само на основу литературе и сачуваног дела часне трпезе која се налази на месту на коме се налазила и црква.

Цркве брвнаре таковског краја су:

- *Црква брвнара у Такову*, посвећена Светом Ђорђу, подигнута 1795. године на темељу старије грађевине из 1724.

- *Црква брвнара у Прањанима*, посвећена Вазнесењу Христовом, саграђена 1827. године на темељу старије из 1727.

- *Црква брвнара у Љутовници*, посвећена Светом Николи, саграђена 1809. године.

- *Црква брвнара у Коштунићима* из прве половине XIX века, посвећена Светој Петки.

- *Црква брвнара у Брезни*, посвећена Светом Димитрију, саграђена 1817. године (данас постоје само остаци: часна трпеза, једна у целини очувана врата и друга знатно оштећена, неколико надвратних и довратних греда са богатом орнаментиком, неколико брвана и других дрвених делова).

- *Црква брвнара у Лозњу*, посвећена Светом Николи, освећена 1733. године (саграђена вероватно исте или претходне године), са остацима часне трпезе и црквеним местом.

- *Црква брвнара у Теочину* која се помиње у изворима да је пренета у Брезну. По предању на месту где је била ова црква (потес Ђелије) био је у XIX веку орах кога су сељаци секли, а он је изнова растао. Онда га искрче, а он опет израсте. Тада, не знајући шта да раде, каже им један старији човек да га не дирају јер је он свето дрво и јер се на њему налазило црквено звоно (вероватно клепало - клепетало). По другом предању, ова је црква пренета у Лозањ, а затим из Лозња у Брезну.²⁶⁾

Црква брвнара у Такову

Црква брвнара у Такову је једна од најстаријих грађевина црквене архитектуре овог типа у Србији. Уједно она је једна од најпознатијих јер је директно везана за подизање Другог српског устанка. Милош Обреновић је, на Цвети 1815. године (11.-23. априла) испред ове цркве, пошто је од народа изабран, званично прогласио устанак и позвао све виђеније људе и народ на велику побуну. У овој цркви окупљени устаници су се причестили и заклели на верност Милошу и Србији "на крст часни и слободу златну."²⁷⁾

Црква у Такову саграђена је 1795. године на месту старије грађевине из 1724. Има правоугаону основу са полукружном апсидом.

Црква брвнара у Такову

Као и све цркве-брвнаре, у основи је једнобродна грађевина. Темљеи на које је постављена су од тесаног камена. На њих су постављена такође тесана брвна од хрстовине. Кров је стрм, двоводан, покривен хрстовим дашчицама - ситним клисом.²⁸⁾ Заобљен је са улазне стране и изнад апсидалног дела. На угловима крова су два велика дрвена крста.

Унутрашњост цркве подељена је на олтарски и главни простор, главни брод. Израда цркве је једноставна, али веома прецизна. Двоја црквена врата су богато обрађена и украшена дуборезом. Приликом обнове 1935. године црква је препокривена новим клисом и тада јој је земљани под избетониран.

У цркви брвнари у Такову до данас је очуван иконостас чије је делове даривао господар Јован Обреновић, рођени брат Милошев. На две даске декоративним словима је исписано да је "темпло" откупио Јован Обреновић. Вероватно су и други делови цркве из његовог времена.

Цркву у Такову саградили су мајстори Осађани, познати градитељи који су у Србију дошли из места Осата из Источне Босне. Они су извели и богату декорацију цркве која је посебно карактеристична на вратима, довратним и надвратним гредама где се у орнаментици јављају исламски утицаји.

Основна карактеристика цркве брвнаре у Такову је веома прецизна и мајсторски изведена градња. Дебела хрстова брвна су истесана и спојена тако да се место спајања једва примећује. Нарочито је занимљив начин тесања и спајања полукружних брвана на источном, апсидалном делу грађевине. Пошто су морали пратити лучни ток грађења, она су тако и тесана са претходним прорачуном величине и дужине лука. Тако обрађена брвна спајана су системом цик-цак жљебова, милиметарски тачно.

Велика зидна брвна спајана су такође само жљебљењем на угловима грађевине. Она су најпре ослањана на греду темељачу, а одагле постепеним уклапањем (системом укошених жљебова) ређана једно на друго до греде венчанице. На венчаницу се ослања греда тавањача од које почиње ређање мањих греда кровне конструкције - рогова.

Црква у Такову има два портала. Главни, на западној страни и један бочни на јужном делу. То су мала врата од пуног резбареног дрвета, прилично масивна и тешка. На њима је изведена богата резба чистог орнаменталног типа у облику розета, на посебним комадима дрвета. Дрвене плоче квадратног облика претходно су резбарене, да би обичним укивањем помоћу клинова накнадно биле постављене на скројена врата. На брвнари у Такову резбарени су и довратници и надвратна греда док је на јужним вратима резба изведена у облику импровизованих стубића.

Поред врата црква има и мале, једва приметне прозоре, налик на пушкарнице. То су једноставни прорези у брвнима са заштитном решетком од кованог гвожђа. Служили су и као праве пушкарнице у случају одбране. Кроз њих не може проћи много светлости па им је намена углавном за проветравање и луфтирање просторије. Занимљиви су унутрашњи капци од дрвета који се намичу на отвор.

Унутрашња архитектура цркве брвнаре у Такову је посебно занимљива. Црква је засведена бачвастим сводом, даскама од врбовог дрвета и право је ремек дело таквог начина градње. Иконостас са великим крстом, заједно са главним и бочним вратима представља својеврсно резбарско остварење самоуких дрводеља. Поред великог крста на иконостасу се налази још један, приближно исте величине. На њему је, као и на главном крсту, исликано Распеће Христово нешто боље очувано од главног.

Иконостас сачињавају иконе различитих мајстора и различите старости. Састоји се од царских двери које је насликао Јеремија Михајловић, 1808 године,²⁹⁾ престоних икона Богородице са малим Христом и Исуса Христа, изнад је Деизис са апостолима, на врху су два крста са Распећем, лево од крстова је Вазнесење Христово, а десно икона светог Ђорђа.

Двери су правоугаоног облика и полукружно се завршавају. Издељене су на девет делова који су уоквирени лајснама са једноставном профилацијом у дуборезу. Лук се завршава зупчастим орнаментом. На саставу двери је уже са мотивом ромба, на које се надовезује крст са Распећем. У средини су представљене Благовести. Богородица је са леве стране насликана у стојећем ставу поред пулта на коме је књига. Десном руком окреће странице, а лева је у висини груди. Одевена је у хаљину и мафорион. На главу јој падају зраци који полазе из десног угла, а у левом горњем је сигнатура.

Арханђел Гаврило десном руком показује ка небу, а у левој држи љиљан. Одевен је у хитон и химатион.

У осталим пољима су јеванђелисти Матеј, Јован, Лука и Марко. Представљени су у величини до колена. У рукама су им пера и књиге.

Јеремија Михајловић је сликао у време I и II српског устанка и припадао је локалној школи која је настала и деловала у ваљевском крају, а њени представници су били нешто бољи сликари Хаџи-Рувим и Петар Николајевић Молер. 1807. и 1808. године Михајловић је урадио иконостас и живописао цркву манастира Вујна, за Карађорђа је радио у Такову, а 1819. је радио у Милошевом конаку у Крагујевцу.³⁰⁾

На дверима из Такова аутор се није потписао, али оне су идентичне царским дверима из Ђелија и Конатица које је радио Јеремија Михајловић.

Престоне икона су новијег датума и рађене су на платну. У цркви се налази и неколико икона рађених уљаним бојама на лиму, које немају уметничких вредности, али су занимљиви натписи приложника.

На икони св. Архиђакона Стефана пише: "Ову икону приложи цркви таковачкој, за здравље своје и домаћим Никола Миловановић-Синошевачки житељ." 20 децембра 1859.

Икона "св. Арханђела Михаила и Гаврила" има натпис: "Арсеније Стефановић - ову икону приложи св. цркви таковачкој за спомен и за здравље себи и својој фамилији. 1859. год."

На другој икони "Архиђакона Стефана" пише: "Ову икону приложи светом храму Илија Радоичић жит. Синошевићски за спомен себи и својим домаћим живим за здравље мртвим за душу 1859. год."

Опис иконостаса и икона³¹⁾

Од икона од вредности на иконостасу је крст са Распећем на средини и један нешто мањи на северној страни иконостаса. У реду испод њих је Деизисна група а затим двери.

Деизисна група се састоји из три, дела. На првој плочи приказани су апостоли Тома, Вартоломеј, Андреј, Марко и Матеј. Сликани су тем-

пером на грундираној дасци, величине 102 x 34 цм. На плочи су приказане стојеће фигуре апостола одвојене сликаним рамовима једна од друге. Приказани су до колена у апостолској одећи са атрибутима у рукама. Фигуре су цртане прецизно и јасно без изразитијих грешака у пропорцијама и анатомији. Цртеж је наглашен тамном контуром док је сликарски поступак доста сиромашан и доприноси утиску плошности коју остављају, фигуре. Инкарнат је сликан растрвеним потезима четкице у окерном тоналитету. Физиономије се одликују лепотом лика и благошћу израза, и носе одређене карактеристике: танки нос, размакнуте крупне очи и мала уста. Колорит је једноставан и заснива се највише на контрастима топлих и хладних боја: црвено-плаво, ружичасто-зелено. На полеђини даске налазе се слободно набачени цртежи умбром - приказ јеванђелисте Марка и Матеја. Јеванђелист Матеј - величина 44 x 34 цм приказан је у екстеријеру са градом у позадини. Занимљива је фигура анђела у изванредно динамичном покрету. Уочава се изразита несразмера велике шаке у односу на фигуру.

Апостол Марко, величина 52,5 x 34 цм приказан је у нејасно дефинисаној средини по узору на средњовековне амбијенте на фрескама. У позадини су делови архитектуре који кажу да се радња дешава напољу, али он седи за столом на којем је приказан писаћи прибор.

На обе ове скице карактеристичан је слободан потез цртежа и сасвим слободно третирање иконографског мотива. Цртежи су очигледно из времена и од руке мајстора ових икона.

На другој плочи приказани су апостол Петар, Богородица, Христос, Јован Претеча и апостол Павле. И они су међусобно одвојени рамовима један од другог. Петар и Павле приказани су као и остали апостоли до колена са својим атрибутима кључем и мачем у рукама. Богородица и свети Јован постављени су на ужим површинама те су, прилагођени том формату, насликани у целој фигури са наглашеном вертикалом. И једна и друга фигура постављене су у пејзажу само је пејзаж код Претече детаљније обрађен постављањем уобичајеног дрвета у овом случају без секире. Фигура Христа на централном пољу табле дата је у иконографској шеми Пантократора у седећем ставу.

Начин сликања ове иконе исти је као и на претходној плочи. На полеђини плоче нацртани су Митар и Фарисеј, величина 44 x 33 цм и сцена Отац проналази блудног сина, величина 48 x 33 цм. На првој сцени занимљива је представа цркве са кубетом а на другој нарочито приказ блудног сина као детета, затим цртежи свиња и скица коњаника која одаје приличну несигурност аутора ових цртежа.

На трећој плочи приказани су јеванђелист Јован, Лука, Симон Јаков и Филип. Наведене карактеристике за остале делове Деизиса у потпуности одговарају и овом његовом делу. Може се још једном нагласити

извесна статичност у ставовима и укоченост у гестовима нарочито код апостола Филипа и Симона.

На полеђини плоче налазе се цртежи јеванђелиста Луке (величина 51 x 34 цм) и Јована (величине 45,5 x 33 цм). Изузетно је занимљива фигура апостола Луке који седи за столом док се у позадини налази архитектура преузета из стварности - грађевина народне архитектуре са доксом. Јеванђелист Јован лошије је цртан од свих досад споменутих, али се и он, као и остали цртежи на Деизису, одликује оригиналношћу иконографске шеме. Сви цртежи рађени су четкицом и умбром.

Деизис је релативно добро очуван, даска је мало црвоточна а у централном делу (између Христа и Богородице) бојени слој је отпао.

Деизис је рад неког од домаћих сликара из вероватно треће деценије XIX века, што се даје закључити, сем на основу стилских одлика још из натписа чији се један део сачувао на иконостасу и који каже да је иконостас настао за време господара и војводе Јована Обреновића.

Царске двери (на иконостасу), дуборезне и сликане, имају уобичајене сцене: апостол Матеј, апостол Јован, Богородица из Благовести, арханђел Гаврило из Благовести, апостол Лука и апостол Марко.

Цртеж је наглашен црном контуром стилизован је и донекле примитиван. Композиције су сликане доста тврдо иако је палета богатија него код других примитиваца из почетка XIX века. Поред уобичајене плаве, црвене и зелене боје овде су употребљени полутонови смеђе-жуте, ружичасте сиве и зелене. Сцене су уоквирене посребреним и позлаћеним дуборезом у облику плетенице.

Двери су рад неког од ваљевских сликара веома блиских Јеремији Михајловићу из првих деценија XIX века.

Двери су помало црвоточне, бојени слој местимично изгуљен.

У цркви се налазе и следеће иконе:

Икона Богородице са накнадно додатим рамом величине 46 x 31 цм. Ширина профилисаног рама је 4 цм. Ова икона је анекс Распећу са иконостаса и дело је истог мајстора који је сликао деизис за време Јована Обреновића. На полеђини Богородице налази се изванредно занимљива глава младића или жене плитко резана у дасци иконе. То је један од веома ретких примерака барелефа код нас из тога времена.

Икона светог Јована Богослова, величина 48 x 32 цм са накнадно додатим профилисаним рамом ширине 4 цм. И она је анекс крста са иконостаса и настала је у исто време од истог мајстора као и Деизис.

Бојени слој је на више места испуцао.

Икона Христа, сликана на платну кашираном преко даске, величина 54,5 x 50 цм. Икона је очигледно била престона. На њој је приказана допојасна фигура Христа са земаљском куглом у руци. Христос је насликан на плавој позадини, обучен у златом оперважени хитон и плави огртач. Богатство палете не може се проценити због слоја чађи и прљавштине који покрива сликани слој. Али већ сада је уочљив сликарски поступак који је далеко од било каквог наслањања на иконописну традицију код нас и базира се на сликарском поступку западне уметности и њеном третирању религиозне слике. То је нарочито уочљиво у начину сликања инкарната који је у пуном смислу сликарски обрађен са призвуком реалистичког поступка у обради људског лика. Рекло би се да икона припада првој половини XIX века и њеног аутора треба тражити у неком од војвођанских сликара тога времена. Икона је јако оштећена, платно је поцепано и одвојено од подлоге, бојени слој готово је невидљив.

Икона Богородице са дететом, сликана на платну кашираном на дасци, величине 54,5 x 50 цм. Због велике оштећености иконе тешко је нешто прецизније рећи о овој икони изузев да је дело истог мајстора као и претходна икона Христа. За евентуално препознавање ових дела моћи ће да помогне фигура малог Христа веома карактеристична у гесту, изразу и одећи. Лик детета носи у себи нешто од оног карактеристичног израза деце на портретима војвођанских сликара.

Икона је веома оштећена, платно одвојено од даске, боја у великој мери отпала.

Полијелеј са шест свећа, дуборезни са металним ланцем, држачима за свеће и украсним апликацијама. Висина целог полијелеја са ланцима је 86,5 цм, пречник 38,5 цм.

Из кружне розете цветног облика излазе три ланца дугачка 70 цм који придржавају централни кружни део полијелеја из којег са горње стране изниче златном и плавом бојом колорисан цвет са дуплом чашицом. Из централног кружног дела излази шест држача за свеће од метала са дуборезним злаћаним и плавом бојом колорисаним дуборезним украсима. Централни кружни део је рашчлањен у розете, листове и овална поља на којима су постављене металне апликације са цветним мотивима. Полијелеј је редак примерак у својој врсти, настао је вероватно почетком XIX века, али је црвоточан, почађавео, неки делови су одваљени, већи број апликација нестало.

Крст ручни за целивање, дуборезни и окован украшен црвеним и зеленим вештачким каменом, величина 20 x 11 x 2,5 цм. Са једне стране приказано је Распеће и четири анђела а са друге Крштење и четири јеванђелиста, из XIX је века. По легенди то је таковски крст "над којим су се устаници причестили на дан подизања устанка".

Предање о таковској цркви брвнари

О грађењу цркве брвнаре у Такову постоји неколико прича. Једну од њих записао је Миленко С. Филиповић приликом проучавања таковског краја у периоду 1950 - 1955. године. Он пише, по казивању мештана, како је у селу био један чобанин звани Порча. Стално је чувао овце на месту где се налазила црква која је касније спаљена. Наишли су Турци са Рудника терајући стоку, па угледавши Порчу пове-ду и њега да им помогне стоку гонити. С њима Порча стигне до Босне и тамо остане у служби код неког Турчина. Покаже се добар те га овај посини, а кад Турчин умре, Порчи остане велико имање и богатство у наслеђе. Живео је у Сарајеву. Тамо се и потурчио. Као богат човек сети се села у коме је одрастао и овце чувао. Дође у њега и подигне цркву на месту где је она раније била и код које је некад давно овце чувао. Затим ту насели своју фамилију Василијевиће, које су по њему звали Порчићи, а који су касније изумрли.

За причу о Порчи везан је и неки Цветко. Сматра се да је он био од Поповића и да су га Турци, због тога што је бунио народ против њих, убили и ставили на точак. Место његове погибије и извор у близини прозвали су Цветковац. Народ га је сахранио на црквеном згаришту јер је црква у то време била спаљена. Прича се да је Порча цркву изнова подигао за душу Цветкову и да је због његовог јатаковања са хајдуцима и Порча био осуђен на велике батине.

Порчића је било у селу Клатичеву. Кад је краљ Александар Обреновић долазио у Таково 1891. године, један Порчић из Клатичева "предао му је таковску цркву као своју", забележио је Филиповић.³²⁾*

Црква брвнара у Прањанима

Данашња прањанска црква брвнара саграђена је 1827.³³⁾ године на темељу првобитне грађевине која је, према попису цркава из 1735. године, стајала на том месту, а била је освећена 1724.³⁴⁾ Дакле, око 1724. пада и година њене градње.

Првобитни храм био је средње величине и саграђен је у периоду аустријске владавине на овим просторима. У попису је дат списак црквеног инвентара, описана је унутрашњост храма, иконостас и иконе на њему, као и спољашњост цркве и дрвено клепало које је црква имала уместо звона.

Данашњи прањански храм, посвећен Вазнесењу Христовом, мањих је димензија од првобитне цркве. Заузима око 60 квадратних метара, има правоугаону основу са четвоространом олтарском апсидом на источном

Црква брвнара у Прањанима

делу и припратом на западној страни. Горњи део припрате заузима хор. Црква је засведена полуобичастим сводом који је изведен системом шашоваца. Грађевином доминира висок и стрм кров покривен шиндром.

Црква је постављена на уобичајен начин на камени темељ. На носеће греде ређане су талпе везане по систему ластиног репа. Кровна конструкција решена је полукружно изнад апсиде, а равно изнад главног улаза. На угловима крова су два дрвена крста.

Црква брвнара у Прањанима има богату резбу. Декоративна обрада сачувана је на вратима. То су уобичајени дуборезни мотиви, стилизовани биљни и геометријски орнаменти комбиновани са стилизованим крстовима и розетама. На довратним и надвратним гредама нема резбе што наводи на помисао да је она пропала, а да су греде замењене новим приликом обнове цркве.³⁵⁾

У унутрашњости цркве резба је заступљена на горњим, вршњим гредама које су богато орнаментисане и чак бојене. Архитектонски су карактеристични мали отвори, прозори који се затварају капцима тако што се они навлаче на отвор са унутрашње стране.³⁶⁾

Олтарска преграда својевремено је уклоњена и пренета у нову зидану цркву. Судаћи по царским дверима, једином што је преостало од прањанског старог иконостаса, он је имао изузетну резбу и био

украшен низом биљних и животињских орнамената, свакако један од најбољих и најлепших у Србији. Занимљиви и маштовити детаљи резбе налазили су се и на справама изнад иконостаса, које су биле у функцији подизања и спуштања кандила. То су биле дрвене направе у облику стилизоване птице којима се преко точка (кола) кандило дизало и спуштало. Сличне налазимо у таковској цркви брвнари, сачуване до данас, али далеко једноставније и без посебне обраде.

Сви наведени дрворезни детаљи и украси на прањанској брвнари својствени су осаћанским мајсторима и највероватније су они аутори поменуте орнаментике, можда и иконостаса. Може се претпоставити и да је један од њихових потомака био Григорије Ђоговић из Прањана чији надгробни споменик стоји недалеко од цркве на сеоском гробљу. Споменик је из 1892. године, а на њему су са једне стране уклесани тестера и брадва, с друге остали алати, симболи његове мајсторске струке.

Као што је речено од некад богато украшеног иконостаса остале су само царске двери у аутентичном облику. Оне су барокно обликоване и обрађене у изванредно прецизном дуборезу. Орнаментисани делови у виду стилизованог лишћа су позлаћени. На дверима је шест барокно сликаних медаљона, топлих и јаких боја, прилично невештог цртежа, сасвим солидно композиционо решени. Сликар иконостаса и царских двери у прањанској брвнари је Сретен Протић син познатог иконописца XIX века Јанка Михаиловића Молера.³⁷⁾

Опис царских двери, икона и осталог инвентара³⁸⁾

Царске двери су сликане темпером на дрвету, почетком XIX века. Димензије двери су: 187 x 85 x 1,5 cm.

Царске двери су урађене у техници дубореза. Правоугаоног су облика и лучно се завршавају. Састоје се из два крила. На саставу је орнаментисана трака. Украс је стилизован тролист, окренут наниже. Завршава се кругом, кога уоквирују два реда латица. То је симболична представа сунца, а у средини је насликано "недремано око". На врху двери, у техници дубореза изведене су две афронтиране птице, са дугим увијеним реповима (василиск), које у кљуновима држе винову лозу бујних листова, са врло пластично изрезаним, крупним гроздовима, обојених црвеном и плавом бојом. На дверима је распоређено шест медаљона. У овалним су насликане Благовести, а у кружним Јеванђелисти.

Богородица је представљена у стојећем ставу. Одевена је у мафорион, са звездама, на византијски начин. Испред ње је пулт, са вазом, у којој се налази љиљан. Инкарнат је брижљиво сликан.

Арханђел Гаврило је управо слетео, стоји на облаку, а у руци му је љиљан. Јеванђелисти седе за пултовима и пишу, а поред њих су симболи: анђео, орао, лав и во.

Сликар врло брижљиво исликава косу, а праменове који излазе споља извлачи танком линијом, што је карактеристично.

Крштење Христово, икона сликана уљем на платну, почетком XX века, димензија: 72,5 x 56,5 цм. Икона нема већих вредности. Оштећена је, почађавела, а у доњем левом углу прогорела.

Распеће, икона сликана уљем на лиму почетком XX века, димензија: 43,5 x 32 цм, без већих уметничких вредности.

Св. Никола и Св. Јован, Крститељ, икона сликана темпером на дрвету, крајем XVIII и почетком XIX века (35 x 28 x 1,8 цм)

На средини је један кушак. Сигнатура је исписана белом бојом.

Представљене су две стојеће фигуре, са предимензионираним главама. Св. Никола у левој руци држи јеванђеље, а десном благосиља. Има кратку, заобљену, белу браду. Огрнут је црвеним плаштом, а доња хаљина је плава. Инкарнат је брижљиво сликан.

Св. Јован десном руком благосиља, а у десној држи свитак. Огрнут је зеленим плаштом.

Сликар не познаје добро анатомију. Драперија је тврда.

Позлаћени су нимбови и наруквице. Оштећења су у угловима и на инкарнату Св. Јована.

Богородични покров, уље на плеху кашираном на дрвену подлогу, XX век руски рад, (31 x 26,5 x 2,5 цм)

Вазнесење Христово, темпера на платну, кашираном на дрво, почетак XX века (42,5 x 31,5 x 1,8 цм)

Бојени слој је јако оштећен. Најбоље је очувано Христово лице. Христос је изнад апостола, који га изненађено посматрају. Нимб је позлаћен, а такође и линија широка око 1 цм, која уоквирује икону.

Крст са старог иконостаса, темпера на дрвету, почетак XIX века (111 x 92 x 3 цм)

Крст је јако оштећен. Кракови су растављени. Бојени слој је спран. Христова фигура се једва назире.

Налоњ, новијег је датума (тракслован). Има елегантну линију.

Црква брвнара у Љутовници

Црква брвнара у Љутовници је једна од најбоље очуваних цркава ове врсте у Србији. На жалост, недавно предузети радови на њеној адаптацији и обнови извршени крајње нестручно³⁹⁾, знатно су нарушили њен аутентичан изглед, посебно у унутрашњости.

Црква брвнара у Љутовници

Љутовничка брвнара саграђена је, према натпису изнад главног улаза који је недавним нестручним радовима покривен,⁴⁰⁾ 1809. године. Посвећена је Светом Николи.⁴¹⁾ Црква је средње величине (непуних 60 квадрата), има темеље од ломљеног камена и грађена је на исти начин као и друге брвнаре. На темеље су постављене носеће греде, затим на греде тесана брвна уобичајеним системом везивања и уклапања. Кров је изузетно висок и стрм, заобљен и на западном и источном делу. Испред главног улаза је мањи трем на два стуба. Кров покривен шиндром одлично је сачуван.

У унутрашњости цркве постоји само једна преграда - олтарска. Има трагова да је црква изнутра била премазана блатом и кречом⁴²⁾ односно на неки начин малтерисана. О томе сведоче изнутра "искључане" талпе.⁴³⁾ Трагови обраде видљиви су и данас. Таван је засведен полуобличастим сводом помоћу шашоваца који су префарбани нестручно плавом бојом.

Олтарски део цркве је полукружан, израђен тако што су брвна тесана укриво - полукружно, а затим слагана системом хоризонталних жљебова на цик-цак. Овакав начин спајања брвана у апсидалном делу примењен је и на таковској брвнари.

Црква брвнара у Љутовници нема нарочиту резбу. Улазна врата декорисана су само бојеним крстом, а на јужним уопште нема обраде.

Биљни стилизовани орнаменти јављају се само на довратницима као и импровизација прислоњених стубаца.

Иконостас потиче из времена грађења цркве. Најстарије иконе су рад Николе Апостоловића, живописца из Земуна. Иконостас је недавно замењен новим, а старе иконе, које су веома пропале, пренете су у помоћну црквену зграду. Од икона које је Апостоловић радио преостале су престоње (Исус Христос и Арханђел Михаило) и икона Христовог Распећа, као и царске двери. Свој потпис сликар је оставио на царским дверима.⁴⁴⁾ Вероватно је он насликао и фриз апостола на једној дасци (део Деизиса са иконостаса) која је окачена на зид цркве.

Поред љутовничке цркве, је звонара из новијег времена. Испод звонаре је помоћна зграда, на неки начин ризница јер се у њој чувају делови црквеног инвентара и други предмети пренети из цркве. Они су углавном у фази распадања. Ту је и неколико штампаних црквених књига које су вероватно из XIX века, али су такође у веома лошем стању.

Обимнији конзерваторски радови на овој цркви рађени су 1952. године и то углавном на архитектури. 1974. године извршени су нужни радови на иконостасу, да би пре две године без дозволе и надзора надлежног Завода у Краљеву врло нестручно стари иконостас био замењен новим, као и улазна врата. Уједно је под који је првобитно био од камена, а затим је бетониран, у целини попатосан.

Приликом обиласка љутовничке брвнаре 1948. године, архитекта и сарадник Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС из Београда, инжењер Добросав Ст. Павловић је о њој записао низ нових детаља. Он наводи како су врло лепо урађени орнаменти око врата обојени у плаво и црвено, да је иконостас новијег датума без већих уметничких вредности, а да су старе царске двери скунуте и склоњене иако имају праве уметничке вредности и у резби и у сликарству. Записао је и да је "господар Никола Музикравић ове двери поклонио храму Светог Архистратига Михаила у Љутовници за вечни спомен својих родитеља и сродника, 1810. месеца августа двадесетог."⁴⁵⁾

Павловић наводи и натпис о години градње цркве који је стајао на брвну изнад западних врата. Бојом је била исписана година 1809. Помиње и црквене књиге, а међу њима један Триод из 1622. године, "на кожи".

Црква брвнара у Коштунићима

Црква брвнара у Коштунићима налази се на избрешку изнад сеоске варошице, на сеоском гробљу. Посвећена је Св. Петки. Пре њене градње народ овог краја окупљао се код записа, великог храста који се налазио недалеко од цркве.

Црква брвнара у Коштунићима

За цркву брвнару у Коштунићима није утврђена тачна година градње. Сматра се да је подигнута у првој половини прошлог века, дакле у периоду интензивне обнове и градње ове врсте цркава - после Другог српског устанка и ослобођења од Турака. По типу она је једна од најмањих цркава брвнара у Србији. Основа јој је правоугаоног облика, дугачка је нешто преко 8 метара, широка тек преко 5, укупне површине око 40 квадратних метара.

Црква је постављена на класичан начин тако што су на темеље од ломљеног камена положене талпе од граничевине (врста тврдог храста), а онда формиран зид од брвана системом уклапања на ластин реп и помоћу зидних стубаца. Источни део грађевине је заобљен тако што је олтарски део зида преломљен у четири дела. Кров је низак, једноставно конструкцијски решен, покривен црепом.⁴⁶⁾ Кров је над апсидом заобљен, а изнад западног, улазног дела раван.

Црква је једноставна архитектонски и без нарочите обраде. Нешто мало орнаментике јавља се на главним вратима док су северна без икакве резбе. Улазна врата са источне стране су масивна и засведена, скромно профилисана попут врата на старим кућама брвнарама. Црква има неколико малих прозорских отвора.

У унутрашњости коштунићке цркве брвнаре налази се само олтарска преграда од дасака која је крајње нестручно префарбана масном бојом.

На иконостасу се уздиже сликани крст од дрвета на коме се једва разазнаје представа Распећа, фигуре непознатих светаца (вероватно Богородице и Јована Претече), и фигура птице, насликани на кружним завршецима крста. Судајући према остацима сликарства реч је о неком од бољих мајстора оног времена, али се због степена оштећености крста и због отпадања боје (услед дејства влаге) ништа поузданије не може рећи.

Сликани крст наводи на реалну претпоставку да је и иконостас био исликан на исти начин, у истом стилу и од истог мајстора. Али, о томе данас нема никаквих трагова.

У унутрашњости цркве брвнаре видљиви су и трагови припрате. Западни део цркве има равну таваницу. Нема трагова да је црква била засведена. Под је био поплочан опеком, а сада је бетонан и прилично је дотрајао. Грађа цркве је у доста добром стању, здрава и постојана.

У неким изворима коштунићка црква брвнара назива се капелом.⁴⁷⁾ Тачно је да се она у последње време користи у те сврхе јер су Коштунићи припадали брезанској цркви као парохијској, али она има све елементе богомоље свог типа. У прилог томе говоре и сликани крст на иконостасу, и олтарска преграда са царским и двоје бочних двери,⁴⁸⁾ као и видљиви знаци постојања припрате.

Црква брвнара у Брезни

Једна од најлепших цркава брвнара у Србији налазила се у селу Брезни. Од ње данас имамо само остатке који се чувају у новој зиданој цркви Светог Димитрија из 1837. године. Сачувана је и часна трпеза која стоји у порти нове цркве. У потпуности су сачувана једна врата док су друга, главна, у знатној мери уништена и оштећена. Сачувано је и нешто надвратних и довратних греда и неколико брвана.

Иако су од некадашње брезанске цркве брвнаре сачувани само фрагменти они довољно говоре о величини и лепоти ове грађевине. Отуда нису неосноване тврдње многих да "црква брвнара у Брезни припада оном мањем броју споменика ове врсте код којих је непознати народни неимар-дрворезац приказао сву величину својих уметничких квалитета."⁴⁹⁾ Претпоставља се да је тако успешну дрворезбу могао извести само изузетно вешт, способан и уметнички надарен мајстор или више њих и да је највероватније припадао групи осаћанских неимара.

Предање каже да је брезанска брвнара пренета преко ноћи из села Теочина на место звано Ломин поток поред данашњег брезанског потока. У надвратном орнаменту налазили су се трагови натписа који је говорио о години градње цркве. Прилично нечитка задња цифра доводила је у дилему истраживаче да ли је то 1814. или 1817. година.

Часна треза цркве брвнаре у Брезни

Прихваћена је 1817. која више одговара години грађења управо због прилика које су владале у Србији тога времена, а које су свакако биле далеко погодније за подизање једног таквог храма.⁵⁰⁾

По величини, црква брвнара у Брезни била је средњег типа, са око 60 квадратних метара. Имала је издужену основу у облику лађе и отворени правоугаони трем на четири стуба. У унутрашњем делу храма није било преграда, али се знатно разликовао женски део цркве са галеријом и стрмим степеништем.

Грађена је уобичајеним начином тако што су на камену подлогу најпре постављане греде, а онда вертикални ступци са жљебовима у које су ређане талпе. Цела конструкција била је од дрвета, од квалитетне тесане хростовине. Имала је висок и стрм кров покривен крупном шиндром системом жљебова.

У унутрашњости црква је била засведена коритасти сводом над мушким делом и изнад олтара, док је западни део под хором и над тремом био раван. И свод и равни део решени су системом профил-исаних жљебљених шашоваца који су прикивани уз посебно припремљену конструкцију (систем данашње ламперије). Олтарска преграда делила је олтарски простор од главног дела цркве и била је знатно висока. Никаких трагова иконописа није остало.

Са спољашње стране олтар се завршава полукружно системом четири прелома, дакле вишеугаоно. Богата орнаментика на дрвенарији посебно се истицала на вратима, на олтарској прегради изнад царских двери. Богату резбу имао је и унутрашњи венац испод свода. Углавном су то били геометријски и биљни преплети, разни орнаменти са уметнутим дрвеним профилима, а било је и бојених површина.

Двоје масивних врата, од којих су једна потпуно, а друга само делимично сачувана, благо су засведена и имају резбу у облику розета каква готово нигде на таква начин није поновљена. На довратним гредама изведена је изузетна биљна орнаментика. У истом стилу и истом техником рађени су орнаменти изнад царских двери на иконостасу.

Помало је нејасно зашто је брезанска црква брвнара која је имала изузетну уметничку вредност на такав начин препуштена забору и потпуно пропала. Педесетих година овог века она је била у стању руине⁵¹⁾ и чекало се пуних двадесет година да се нешто предузме. Седамдесетих година надлежни Завод је покушао да изврши њену рестаурацију, али то из непознатних разлога није учињено да би нешто касније црква, изузев делова који су до данас сачувани, практично нестала.

Нејасно је и то да ли је она 1837-1838. године, кад је грађена нова зидана црква Светог Димитрија, уопште стајала на месту које је по предању описано као потес Ломин поток. Сумња отуда што предање каже и да је она из Лозња пренета у Брезну. То чак тврде неки Лозањци да су им тако стари њихови причали.

Опет према предању које налазимо у стручној литератури,⁵²⁾ првобитна брезанска црква брвнара налазила се под Висом или Рујевином, па је са тог места премештена најпре у Теочин, а затим у Лозањ, да би касније била поново враћена у Брезну на место звано Ломин поток. Тешко је утврдити тачан редослед дешавања, али се поуздано зна да је народ, кад год би запретила опасност да Турци цркву запале и поруше, грађевину распакивао на саставне делове и поново склапао на другом, бољем и скровитијем месту.

Међутим овде се умешала и веома полемична прича - предање о Илији Божовићу из Лозња који није трпео цркву на свом имању⁵³⁾ па је врло могуће да је лично заповедио да се црква из Лозња измести.⁵⁴⁾ Не зна се кад би то могло бити, али вероватно је тада црква пренета у Брезну, у Ломин поток, где њена часна трпеза и нешто остатака стоје и дан данас.

У "Таковским новинама", локалном листу горњомилановачке општине, у броју од 23. септембра 1971. године,⁵⁵⁾ објављен је краћи осврт на судбину цркве брвнаре у Брезни. У чланку је речено да је црква прошле године (дакле 1970), пошто је била склона паду, растављена с намером да је надлежни завод рестаурира "чим се за то обезбеде сред-

ства". Даље се каже да је сва преостала здрава грађа била спакована и обезбеђена од даљег пропадања, а да је током "овог лета," дакле 1971. године, она једноставно нестала. Наводи се и то да су очевици потврдили да је камион у који су натоварена брвна брезанске цркве нестало у непознатом правцу. Све остало везано за њену даљу судбину је непознато.

Црква брвнара у Лозњу

Једна од најстаријих у таковском крају је црква брвнара у селу Лозњу. Према једином, до сада познатом извору,⁵⁶⁾ саграђена је око 1733. године, у периоду аустријске владавине на овом простору. До данас је сачуван само горњи део часне трпезе кога је на камени стуб 1887. године "на старом црквеном месту у свом имању"⁵⁷⁾ подигао Илија Божовић из Лозња.

Црква брвнара у Лозњу налазила се на месту званом Црквине⁵⁸⁾ близу реке Дичине, на њеној десној обали. Према писању М. Филиповића који је детаљно истраживао таковски крај од 1950-1954. године, на том месту била је дрвена црква у турско време, а око ње је било гробље. Остаци гробља видљиви су и данас у облику неколико камених споменика, тесаних и нетесаних камених стубова, који провирују из земље.

Филиповић даље наводи да су цркву Турци запалили и да је 1862. године подигнута нова црква, зидана, али не у Лозњу и не на том месту него у Бањанима (Горњим) у истој парохији. На старом црквеном месту остала је само камена трпеза и споменици-једини сведоци да се ту некада налазила богомоља.

Црква брвнара у Лозњу детаљно је описана 1735. године у Опису Митрополије београдске. На основу архивске грађе, Димитрије Руварац пише да је ова црква била за села Лозањ, Озрем и Теочин, да је у њој служио поп Петар Симеонов, а да је била посвећена Светом Николи. Руварац наводи да је црква освећена "рукодејствијем његовог преосвештенства господина Доситеја Николића, епископа ваљевског 1733. године." Овај изузетно важан податак говори нам да је црква саграђена или исте, или претходне године.

У даљем опису цркве наводи се да су јој "дувари од брвана" и да је покривена шиндром. Каже се и да свод нема, а да је дуга 10 клофтера, 3 клофтера широка и 1,5 висока.⁵⁹⁾ Судаћи према наведеним мерама била је то једна од већих грађевина ове врсте, међу највећима у Србији.

У Руварчевом опису дат је и попис црквеног инвентара. Наводи се да је у проскомидији која је "од дасака храстових необично

Часна трпеза цркве брвнаре у Лозњу

саграђена” било мноштво црквених сасуда и богослужбених предмета. Помињу се и двери ”врло старе и на њима Благовести”, а са леве и десне стране царских двери, дакле на олтарској прегради, и у целој цркви ”неколико икона, мањих и већих, старијих и новијих - укупно 24.”

На крају описа лозањске цркве брвнаре наводи се да ”крстионицу црква нема”, да је припрата преграђена буковим даскама, да црква има једна врата, да нема звоно већ клепало и да су крстови на цркви дрвени.

То је углавном све што се поуздано може знати о овој цркви. Народно предање каже да је била једна од највећих и најлепших од свих цркава брвнара. Чак постоји прича да је управо та црква пренета из Лозња у Теочин на потес звани Ђелије, а да је одатле касније опет пренета у Брезну.⁶⁰⁾ Поуздано се зна да је брезанска црква била једна од најлепших грађевина ове врсте и да је имала изванредну резбу чији су фрагменти сачувани до данас. Али, брезанска брвнара била је посвећена Светом Димитрију (као и данашња зидана црква) и мало је вероватно да би храм приликом преношења променио патрона - свеца заштитника. Зато је пре веровати да је, како је записао Филиповић, лозањска црква изгорела, мада ни то тврђење не мора бити коначно.

О цркви брвнари у Лозњу постоји једна занимљива прича коју од давнина преноси породица Божовић из Лозња. Она каже како је Илија

Божовић (у попису Лозањаца 1863. године имао је 41 годину) био против обнављања цркве у Лозњу, а на темељима старе изгореле брвнаре. Ово због тога што се црквени плац налазио у сред Божовића имања, а они су важили за изузетно вредне и радне људе. Зато је Илија, по сведочењу данашњих Божовића, говорио како не треба цркву ту начинити јер "где је црква ту ће бити и кафана, а где је кафана ту је нерад. Млади ће долазити у кафану, залуд седети и време проводити и само ће цепати панталоне на туру, а гуњеве на лактовима, па ту рада не може бити нити икаквог берићета, него нека црква иде за Бањане."

Ово сведочење потврђује чињеница да је црква у Бањанима (Горњим) саграђена 1862. године. Према писању М. Филиповића те године подигнута је нова црква за село Лозањ "али у Бањанима".⁶¹⁾ Он наводи како се те исте године Илија Божовић из Лозња "противио да се црква обнови на том месту" на коме је била стара. У прилог овој тврдњи иде и казивање које је и данас актуелно међу Лозањцима како су цркву "продали" Бањанцима. Занимљиво је рећи и то да је нова, зидана бањанска црква посвећена Светом Николи што иде у прилог причи да је лозањска црква пренета у Бањане мада је практично пренета само у називу, односно пренет је светац заштитник храма. Од тада Лозањ није имао цркву.

Горњи део часне трпезе је једино аутентично што је остало од некадашње цркве брвнаре у Лозњу. Доњи део је вероватно наручен и исклесан 1887. године када је Илија Божовић одлучио да на старом црквеном месту подигне и од пропадања сачува једино што је преостало од старе цркве брвнаре. На њему пише: "СВ РУ 1887 ГО НА СТАРОМ ЦРКВЕНОМ МЕСТУ У СВОМ ИМАЊУ ЗА СПОМЕН", са предње стране и "1887 Г ОВУ ТРАПЕЗУ НАПРАВИ ИЛИЈА БОЖОВИЋ ЛОЗЊА НАСТ" са друге стране.

Горњи део трпезе - камена плоча, оштећена је прилично на једном ћошку. Божовићи данашњи кажу како је био један велики стари орах у близини цркве. Од њега се одвали велики стуб, падне преко трпезе и окрњи је знатно. И дан данас је недалеко од трпезе млад орах, изданак некадашњег огромног стабла које је, према казивању Лозањаца, некада у стара времена било запис.

Напомене

- 1) Доброслав Ст. Павловић, Цркве брвнаре - градитељство (Молитва у гори), Београд, 1994, 21; аутор објашњава шта је брвно и тврди да је основна конструкција брвнара у ствари талпа, али је ипак усвојен назив брвнара - по брвнима.

- 2) Д. Ст. Павловић, Цркве брвнаре у Србији, Београд, 1962, 23; аутор тврди да је греда реч словенског порекла.
- 3) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 132; наводи се да је најстарија сачувана брвнара у Гораждевцу код Пећи, из XVI века.
- 4) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 91-106.
- 5) Исто, 27.
- 6) Радмила Павићевић Поповић, Молитва у гори, Београд, 1994, 6; преузето из Теодосијевог биографије о Светом Сави.
- 7) Архиепископ Данило II и његови настављачи, Животи краљева и архиепископа српских, СКЗ 257, Београд, 1953, 21.
- 8) Побољшање материјалних прилика у новоослобођеној држави довело је до градње зиданих цркава које у потпуности потискују брвнаре.
- 9) Владимир Ђоровић, Историја Срба, Београд, 1993, 341: Пад средњовековне српске државе под Турску.
- 10) Д. Ст. Павловић, наведено дело 22-24.
- 11) Бранко Вујовић, Уметност обновљене Србије, Београд, 1986, 103
- 12) В. Ђоровић, наведено дело, 524.
- 13) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 28-30.
- 14) Исто, 30-32.
- 15) Исто, 37.
- 16) Исто, 37.
- 17) Исто, 37.
- 18) Исто, 37.
- 19) Једна групација Осаћана населила се у село Бершићи код Такова. И данас се место на коме су били насељени и пут који туда пролази правећи велике кривине зове "осећанске завојице - кривине".
- 20) Несумњиво је да су Осаћани изводили радове и резбу на већини брвнара таковског краја. Готово поуздано се зна да су радили и у Такову, Прањанима и Брезни.
- 21) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 39.
- 22) Миленко С. Филиповић, Таковци, Београд, 1972, 5.
- 23) Милош Обреновић је из Добриње прешао у Брусницу око 1805. године и уз Милана живео и радио све до његове смрти.
- 24) М. Филиповић, наведено дело, 5.
- 25) М. Филиповић, Таково, насеља и порекло становништва, СЕЗ, 75, Београд, 1960, 110; према писању М. Филиповића, за време аустријске окупације подигнуте су у таковском крају прве цркве брвнаре; у Такову, Прањанима и Лозњу.
- 26) По казивању Душана Обрадовића из Теочина.
- 27) По казивању свештеника таковског Богољуба Вуловића.
- 28) Разлика између клиса и шиндре постоји: клис је ситнији и лакши покривач, а шиндра тежа и даске су већих димензија (Д. Ст. Павловић, наведено дело, Речник народних израза везаних за грађевинарство цркава брвнара, 187-189).
- 29) Радомир Станић, Сликарство икона (Молитва у гори), Београд, 1994, 59.

- 30) Р. Станић, Градитељство и сликарство из краја XVIII и почетка XIX века у пределима око Чачка, 35.
- 31) Опис рађен на основу документације Завода за заштиту споменика културе из Краљева и личним увидом на терену.
- 32) М. С. Филиповић, наведено дело, 194.
- 33) Споља на цркви више западних врата уписана је белом бојом година 1827; Д. Ст. Павловић, наведено дело, 160.
- 34) Митрополија београдска, Споменик СКА, XLII, Београд, 1905, 166.
- 35) Црква је према снимцима из педесетих година овог века била потпуно пропала па је могуће да је приликом обнове дошло до поменуте замене.
- 36) Исти капци налазе се и на брвнари у Такову.
- 37) Р. Станић, Сликарство икона (Молитва у гори), 62.
- 38) Опис извршен на основу документације Завода за заштиту споменика културе из Краљева и на основу личног увида на терену.
- 39) У контакту са надлежним Заводом речено ми је да они нису дозволили било какав рад без надзора, али да је обнова цркве учињена мимо тога.
- 40) Нанет је премаз који је потпуно прекрио годину градње.
- 41) Д. Ст. Павловић, у свом извештају са терена из 1948. године, после боравка у Љутовници, наводи да је црква првобитно била посвећена Светом Архистратигу Михаилу.
- 42) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 145.
- 43) Натесане су да би се малтер везао за дрвену подлогу.
- 44) Р. Станић, наведено дело, 63.
- 45) Из извештаја Д. Ст. Павловића са терена из Љутовнице 1948. године.
- 46) Вероватно је црква првобитно била покривена шиндром, а цреп постављен приликом обнове.
- 47) Д. Ст. Павловић, Попис постојећих цркава брвнара у Србији (Молитва у гори), 88.
- 48) Царске двери још постоје, а на бочним отворима нема врата.
- 49) Д. Ст. Павловић, Цркве брвнаре у Србији, 121.
- 50) Исто. 121; Он наводи да је три године раније, дакле 1814, ситуација у Србији била изузетно тешка, после слома Првог устанка, и да се скоро уопште није градило.
- 51) Констатација Д. Ст. Павловића са лица места о стању цркве 1951. године.
- 52) Б. Вујовић, Брезна, ЗРNM, 11 Чачак, 1981, 8.
- 53) По казивању Сретена Божовића из Лозња.
- 54) Или је забранио да се из Теочина пренесе на "његово имање" у Лозањ па је она из Теочина однета право у Брезну.
- 55) Таковске новине, Г. Милановац, 23. септембар 1971, 4.
- 56) Опис Митрополије Београдске, Д. Руварац, 170-171.
- 57) М. Филиповић, Таково (наведено дело), 176.
- 58) Исто, 176.
- 59) Клофтер - аустријска мера за дужину, око 1,90 м.
- 60) По причи Сретена Божовића и Милосава Радојковића из Лозња.
- 61) М. Филиповић, наведено дело, 176.

- 62) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 3.
- 63) Пример таковске цркве брвнаре.
- 64) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 82.
- 65) Р. Станић, наведено дело (Молитва у гори - Сликарство икона), Београд, 1994.

Summary

The region of Takovo is entirely in Šumadija in central Serbia. It was very wooded and oak trees rich area during the old ages when many wooden churches were intensively being built. On a relatively small region's space there were about 10 churches of the kind. Up to now there are four completely saved and several are preserved in traces in some villages: Brezna, Lozanj, Teočin, Vrnčani ...

Wooden churches from the region of Takovo were built during 18th and in the beginning of 19th century. They are typical buildings of the kind and medium height. They were built by Osačani craftsmen mostly. They were from a place Osata in Bosnia. Also they did the decoration of the churches making rich carvings on the doors, above the doors, doorjambes. The wooden church in Takovo is one of the oldest buildings of this type in Serbia. It was dedicated to Saint George and it was built in 1795 on the location of an older building from 1724. It has rich carved decoration on the main and the south and on the side doors. Iconostasis in the interior of the church is saved on the whole. The iconostasis is made by several craftsmen, but it is only signed by Jeremija Mihailović. A part of the iconostasis was given to the church by master Jovan Obrenović who was duke Miloš's brother. The wooden church in Takovo is famous for organising The Second Serbian Uprising in 1815. Miloš Obrenović proclaimed the Uprising just beside the church and he gave the rebels Communion and started the battle for liberation from slavery which existed for many centuries.

The wooden church in Pranjani was built in 1827 on the foundations of an older 18th century building. It was dedicated to the Lord's assumption, it has rich carvings. Its iconostasis wasn't saved on the saved emperor's doorways, made by Sreten Protić who was a famous icon painter of 19th century.

The wooden church in Ljutovnica was built in 1809. It is one of the best preserved churches in Serbia. It was dedicated to Saint Nicola. It is not so rich with carvings. The original iconostasis, made by Nikola Apostolović a painter from Zemun, was changed for a new one without any greater artistic values. This church is the only wooden church which serves as a church at the moment.

The wooden Church in Koštunići was dedicated to Saint Petka. The exact building date is not known but it was probably made in the first half of the 19th century. It is one of the smallest of the kind. It hasn't any special rich carvings. In the interior only altar partition was left without icons with cross on which are painting's fragments of unknown painters visible. The church is not in service since long ago and, now it serves as a cemetery chapel.

Considering other churches, only parts were left, mostly stone-made holy, dining tables, but from the wooden churches in Brezna, there are a few wooden parts left: side door and a part of the main church gate. These fragments point out that church was one of the most beautiful and best decorated churches in the region of Takovo.

Славница Милутиновић

НАЈСТАРИЈИ ОБЈЕКАТ НА ПУТУ ТОПОЛА-РУДНИК (“Ристића” кафана у Манојловцима - Јарменовци)

Јарменовци су насеље¹⁾ у подножју планине Рудник, у изворишном делу реке Јасенице и чине га четири засеока, некадашња села: Јарменовци, Манојловци, Војковци и Гуришевци.²⁾ Иако данас административно припадају истој месној заједници, и од половине прошлог века имају заједничку цркву и школу, старији мештани као своје место боравка увек истичу назив засеока у коме живе.

Пут од Тополе преко Шаторње, ка Руднику и даље, према Горњем Милановцу, води кроз Јарменовце. Пролази прво кроз Манојловце, а затим “Центар” Јарменоваца.

Манојловачке куће су у прошлом веку биле расуте са обе стране пута по брдима Орловац, Јасиковац, Пројиште, Боговица, Марјанац, Орашје³⁾ и Дивљачка Коса. Овим путем који је постојао још у средњем веку⁴⁾ и који је почетком 18. века учртан на Лангеровој карти,⁵⁾ кретале су у 19. веку кириџије и други пословни људи од Ужица, Чачка и других места, преко Рудника ка Тополи, односно Београду, преносећи дрвеним колима са животињском запрегом разну робу коју су продавали или трампили за шећер, со, гас и остале неопходне намирнице и потрепштине.

Овим делом пута је једне олујне ноћи пролазио српски књаз, Милош Обреновић, са својом пратњом.⁶⁾ Од невремена се склонио код љубазног домаћина Ристе⁷⁾ који је ту прилику искористио да од књаза измоли дозволу за градњу механе поред друма. Риста је убрзо у Крагујевцу, престоници Србије, добио и званичну дозволу за градњу овог важног објекта.

Као година градње ове механе помињу се 1832. или 1836. година. Слични објекти са истом функцијом изграђени су тих година у Блазнави, Аранђеловцу и још неким селима у Шумадији.⁸⁾

У то време свакако велелепно здање у сеоском окружењу, са функцијом коју данас имају туристички објекти, мотели, очувао је свој изглед скоро у потпуности до данас. Објекат познат и данас као “Ристића” кафана већ седамнаесту деценију је знак препознавања Манојловца, односно Јарменоваца.

"Ристића кафана"

Кафана је правоугаоног облика, димензија 20 x 10,6 м. Дуж целог предњег зида је трем ширине 2,6 м са 8 дрвених, храстових стубова квадратног профила 16 x 16 цм, препознатљивих у традиционалној архитектури Шумадије. Под десним делом кафане је укопан подрум димензија 9 x 4 м, а испред њега, над улазом у подрум, изнад нивоа десног дела трема је ниском дрвеном оградом оивичен докшат димензија 4,7 x 2,6 м. Објекат је зидан каменом и делимично циглом (угаони и средишњи стубови). Дебљина зидова је 60 x 80 цм. Фасада је од "мелез" малтера (плева, блато и креч). Споља и изнутра је окречена бело.⁹⁾ Из трема се улази кроз двоја врата наспрам којих су, на задњем зиду два излаза у двориште. На предњем зиду је 6, а на задњем, ка дворишту, 5 прозора. Дрвени стубови на трему, прозори, врата и капци на улазним вратима, обојени су зелено. Кров је био четворосливни и покривен ћерамидом све до 1990. године. Тада је ћерамида замењена црепом који је поређан на две воде.

Механа је имала шест просторија: кухињу, трпезарију и четири собе за спавање гостију, путника. У дворишту, иза механе била је штала за одмор коња и волова који су вукли терет по неколико дана.

Механа је имала функцију угоститељског објекта у континуитету до 1941. године, а од тада са прекидима до 1947. године. Променила је више власника. Први власник, инвеститор, градитељ, Риста, бригу о

механи препустио је синовима Вељку и Миленку. После њих, наслеђује је Миленков син Драгутин, а затим његов син Љубомир. Како Љубомир није имао потомака, после његове смрти о кафани брине његова жена Роса која је 1961. године продаје браћи Росић, Драгољубу и Милутину.

Браћа Росић кафану купују да би је пруредили у стамбени простор. До тада су живели у кућама које су се налазиле у Калуђерском потоку на другој, десној, обали Јасенице. "Издазак на пут" био је мотивисан потребом да се приближе школи и радним местима своје деце. Нови, садашњи власници, Милутин и Миливоје (син пок. Драгољуба), делимично су изменили унутрашњост кафане. До тада највећа просторија, трпезаријски део, президан је тачно по средини, попречно. Сада обе породице имају по четири просторије. Трем и мало двориште испред њега дели на пола ниска ограда са малом капијом. Синови садашњих власника су себи саградили модерне двоспратне куће у дворишту иза, и поред кафане, где живе са својим породицама. У седамнаестој деценији свог постојања овај објекат је скоро у потпуности сачувао свој изглед. Делимично је оронуо, нарочито дрвени стубови, прозори и делови фасаде. Са пуно цвећа и зеленила испред трема, представља оазу међу новим, двоспратним кућама од којих неке имају и пословни простор у приземном делу.

"Трем је једно саобраћајно средиште"¹⁰⁾ Трем ове кафане био је више од једног века место на коме су се окупљали, пили и обедовали путници и мештани. Разликовали су се по одећи коју су носили. Ношња сваког од њих по својим локалним варијантама, уз нагласак којим су говорили јасно је говорила одакле иду, а могло се наслутити и какав терет имају у колима којима су се довели. Данас, трем породица Росић, од пролећа до касне јесени је место окупљања суседа и пријатеља који уз чашицу "љуте", шољу кафе и разговор за који увек имају времена, радо помену занимљиве, необичне, понекад и непријатне догађаје везане за механу и њене давнашње госте. Те догађаје памте и преносе млађима и мештани и потомци породице Ристић.¹¹⁾

Риста, власник, градитељ овог надалеко познатог угоститељског објекта, у то време није ни слутио да је, бавећи се том услужном делатношћу постао покретач једне нове привредне гране која је у Јарменовцима почела да се негује један век касније.¹²⁾

Напомене

- 1) Користимо уопштени појам за насељено место јер смо у дилеми да ли да Јарменовце сврстамо у село (скоро свака породица се бави неком пољопривредном делатношћу или сточарством, изглед једног дела села је још увек разбијеног, старовлашког типа ...) или у варошицу (знатан број мештана, бар по један члан сваке породице, запослени су стално или сезонски у државним предузећима и установама: Фабрика за прераду воћа и поврћа у Јарменовцима, РОЦ у Руднику, фабрика конфекције "Рудник" у Руднику и Тополи и др.; насеље поред "Воћаре" има хотел "Карађорђе", једно одмаралиште, пошту, више продавница и кафана, кафић, амбуланту која повремено ради ... Цркву и школу има од 1859. односно 1865. године.
- 2) Године 1953. и 1956. етнологзи Сребрица Кнежевић и Милка Јовановић обавиле су теренски, научноистраживачки рад у Јарменовцима. Повод је био избор овог села за први међународни демонстрациони центар за електрификацију села и пољопривредних радова. Избор је учинила Организација Уједињених нација. Резултати ових истраживања објављени су у монографији "Јарменовци", Српски етнографски зборник, књига LXXIII, САНУ, Београд, 1958. г. У књизи је обрађено тадашње село Јарменовци које се данас популарно назива "Центар" (због огледног центра), док се Манојловци, Војковци и Гуришевци само помињу као села среза Качер.
- 3) Овај назив је коришћен до почетка овог века. Орашје или Орашње помиње и М. Ракић у књизи "Качер", СЕЗ VI, Насеља 3, Београд 1905. г. Данас је остао само назив Орашина за гробље на десној обали Јасенице на коме се сахрањују Стевановићи, Гавриловићи и Илићи. Део села који је називан Орашје сада има неколико назива. Идући од Црног врха (и то је стари назив који је замењен и данас се тај део назива Саден жир), спуштамо се ка Великим њивама, затим ка Бабинцу и Оглавцима.
- 4) Мих. С. Петровић: Путови у Шумадији, Шумадија у прошлости, Суботица 1923. г., с. 358.
- 5) Б. Дробњаковић: Јасеница, СЕЗ XXV, Насеља 13, Београд 1923, стр. 198.
- 6) Овај догађај је препричаван и преношен с генерације на генерацију не само у породици Ристић. Сви мештани Јарменоваца чувају предање о боравку књаза у Ристиној кући. Постоје две варијанте када је у питању разлог Милошевог боравка у Манојловцима. По једној, овим путем је ишао из Сибнице после обављеног посла, а по другој је ловио по околним шумама крећући се ка Горњој Црнући.
- 7) Родоначелник фамилије Ристић. Досељен од Зајечара или Пирота почетком 19. века. Звали су га Риста Бугарин, а Ристиће и данас зову Бугарице.
- 8) Тихомир Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, Становништво-насеља, издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1924., стр. 263; "Пред крај владе кнеза Милоша било је у целој Србији око 1200 механа" (сеоске нису издвојене од варошких).
- 9) Сав поменути грађевински материјал налази се у природном окружењу. Јарменовчани су одувек били познати кречари. Бројне кречане су биле

значајан извор прихода многим породицама. Од бројних кречана које су некад радиле и снабдевале и многа удаљена места надалеко познатим и цењеним "масним" кречом, неке и данас повремено раде.

- 10) Рекао је Сретен Вукосављевић: Историја сељачког друштва II, Социологија становања, САНУ, посебна издања књ: СССХС, Одељење друштвених наука, књ. 51, Београд 1965. г. с. 212.
- 11) Увек предусретљив и драгоцен сарадник - казивач који зна много детаља не само о историји своје породице, већ и свог и околних села је Миодраг Миле Ристић, рођен 1922. г. у Манојловцима.
- 12) Године 1936. сазидао је хотел "Карађорђе" који је дуго био одмаралиште београдске деце која су долазила ту на опоравак. Данас постоји још једно одмаралиште, око 200 викендица на "Центру" изнад хотела, и двадесетак викендица расутих по околним брдима.

Summary

There is a place Jarmenovci in the foothill of mountain Rudnik. The main road goes by over there in direction Topola - Šatornja - Rudnik - Gornji Milanovac. The road existed in the Middle Ages and it kept almost the same direction up to nowadays. During the fourth decade of 19th century (1832 or 1836) an inn was built on that road, called "Ristic's Inn". That is a huge object which used to be a motel and now it is the oldest building on the road from Topola to Rudnik. It is also one of the best preserved and first class object of the kind in Serbia. "Ristic's Inn" preserved its original appearance even now, after a period of 170 years.

Владимир Кривошејев

АРТИЉЕРИЈА ТАКОВСКОГ УСТАНКА

Са пропашћу државе Првог српског устанка, заједно са осталим творевинама и гарантима њене аутономије, пламен цихада је уништио и, дуго и са муком стварану, прву српску артиљерију. Од једног трешњевог топа, више сигналне него борбене намене, она је за девет година ратовања, достигла ватрену моћ од више стотина оруђа различитих калибара.¹⁾ Два прва права топа су, већ током пролећа 1804. године, преко својих веза са Србима у Аустрији, набавили Јаков и Прота Матеја Ненадовић.²⁾ Даљи развој устаничке артиљерије се базирао, како на кријумчарењу из Ћесарије или помоћи Руса, тако и на плену од непријатеља и властитој производњи,³⁾ међутим, са крахом устанка, у јесен 1813. године, нестала је и устаничка артиљерија. Највећи број топова је пао у турске руке, мало њих је пренето преко Саве и Дунава и предато аустријским војним властима, док је неколико цеви остављено на скровитим местима.⁴⁾ Када је годину и по касније, кнез Милош изрекао чувене речи: "Ево мене, ето Вас! Рат Турцима!", симболично означавајући почетак Другог српског устанка, четници под његовом командом су располагали само личним наоружањем. У следећа три месеца борби, кроз које је ослобођен цео Смедеревски санџак, сем утврђених градова, устаници су набавили и неколико топова, али снага те артиљерије није била ни приближно таква да представља важан адут у преговорима који следе. Зато је занимљиво погледати са колико артиљеријског оруђа српска војска пролази кроз цео таковски устанак, управо у оно време када се на другом крају Европе, код Ватерлоа, једно наспрам других, налази уперено 596 топовских цеви.⁵⁾

На ово питање, директан али штур одговор, даје један историјски извор савремен догађајима које разматрамо. Извесни Махмуд Сеид је 29. јула 1815. године упутио писмо нишком мир-и-мирану, мухафизу Емин паши у којем га, између осталог обавештава да: "Срби неверници негдашње силе немају, ни топова немају, него из Колубаре су извадили један топ, и на Палежу су узели чето-топ и на Пожаревцу су

узели један хаван-топ. Располажу према томе са три топа калибра од једне до једне и по оке”.⁶⁾

Ово писмо, писано непосредно после битке на Дубљу, када се још није могло ни претпоставити да ли ће даљи расплет догађаја донети неизвесне преговоре или ће турска сила настојати да оружаном силом угуши устанак, одаје један подругљив тон у описивању ватрене моћи српске артиљерије. Да бисмо проверили поузданост ових информација потребно је, бар у основним цртама и кроз расположиве историјске изворе, пратити опште токове Другог српског устанка и издвојити и анализирати све помене артиљеријског оруђа у рукама устаника.

За прве дане Таковског устанка ни један од познатих историјских извора није забележио постојање топова у рукама устаника. Артиљеријско оруђе срећемо тек двадесетак дана после Цвети, када се под утицајем емиграната из 1813. године који се враћају у Србију, устанак распламсава и западно од Колубаре, на тлу ваљевске нахије. По раније постигнутом договору, 12. маја 1815. године прешли су Саву и на тло ваљевске нахије ступили Павле Цукић, Максим Крстић и Јовица Милутиновић са групом добровољаца, док су Петар Николајевић Молер и Сима Ненадовић остали у Срему како би организовали даље прикупљање војног материјала и окупљање војске.⁷⁾ Пошто су тројица старешина за кратко време (током истог дана, што сведочи о доброј припремљености ширења устанка) окупили чете из посавских области ваљевске нахије и ушли у небрањени Палеж (данас Обреновац), кренули су ка Ваљеву, обавестивши пре тога писмима, о дотадашњим догађајима и својим даљим намерама, кнезове јужних области ваљевске нахије, као и кнеза Милоша. Тек што су устаници почели са опсадом нахијског центра, Јовица Милутиновић је, добивши вести да су Турци из Београда поново заузели Палеж, морао, са једним делом војника да се врати назад. Ту се састао са Милошем Обреновићем, који је, добивши поменуто писмо, напустио шанчеве испред Чачка и са намером да потврди свој примат и над ново побуњеним областима, прешао преко Колубаре. Нашавши се са Јовицом Милутиновићем, Милош му је препустио команду над опсадом вароши и упутио се у Срем, на састанак са војводама које још нису прешле у Србију. Јовица Милутиновић је за то време, без већих напора, а уз помоћ домузараба (пешадијских покретних заклона од коља) успео да 20. маја заузме Палеж.⁸⁾ Том приликом се у српским рукама, поред осталог плена, нашао и један четокаик. Неколико дана раније Турци су уз помоћ овог транспортно борбеног чамца и ушли у Палеж, а сада, при покушају бекства из њега, због преоптерећености и панике чамац се, са све путницима, преврнуо и потопио у Колубару. Када су га устаници извукли из реке на њему су нашли топове. То је било прво артиљеријско оруђе

у српској војсци Другога устанка, али питање његовог броја је дуго било дискутабилно. Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија помињу да је на чамцу био само један топ,⁹⁾ међутим у писму које Милош Обреновић шаље из Скеле 23. маја, између осталог пише: "За Палеж ако нисте чули, ми смо на Палеж јуриш учинили. Турке што у Колубару потопили, што у шанцу исекли, што ли живе поватали. Мало је који утекао да каже како је било. Више од стопедесет глава смо одсекли и два топа на четобаику добили (подвукао В.К.)".¹⁰⁾

Ови, први топови српске војске Другог устанка су се у рукама ослободилаца нашли 21. маја.¹¹⁾ О њиховој даљој судбини индиректне податке даје сам Милош Обреновић у свом већ цитираном писму, посредно указујући истовремено и на разлоге због којих стари хроничари помињу да је на четобаику био само један топ. Пођимо редом. Пошто је четобаик са топовима извађен из реке, један део војске је од Палежа кренуо копном ка Забрежју, док су се Јовица Милутиновић и Никола Луњевица, са неколико момака и 16 вештих веслача укрцали у чамац, па низ Колубару, а потом уз Саву упутили ка истом одредишту. Приближавајући се Забрежју, Јовица је наредио да се: "... испали један топ, нек се чује и види, па осведочи свакојачко, шта је Бог дао својим крепким страдалницима и постојаним верницима".¹²⁾ Обзнанивши на овај начин свој драгоцени плен, својеврсна устаничка ратна речна морнарица се искрцала у Забрежју, где је убрзо из Срема стигао и Милош Обреновић са Симом Ненадовићем и групом добровољаца. Одатле, тачније из оближњег села Скеле, Милош је и послао и оно већ цитирано писмо, у коме, помињући заплењене топове, на крају пише: "Један са собом носимо, а други на четобаику остављамо".¹³⁾ Овај други топ је, по свему судећи, остављен на чамцу, како би се помоћу њега контролисао пролазак Савом, као важном комуникацијом између између турских фортификација у Београду и Шапцу. Због ове своје стражарске улоге, топ на четобаику није имао учешће у важним борбеним акцијама које следе и зато је остао непознат старим повесничарима. Први топ је међутим имао много запаженију улогу. Како смо видели, у поменутом писму Милош за њега каже: "... један са собом носимо".¹⁴⁾ Правац је познат, ка Ваљеву које устаници опседају већ десетак дана, чекајући појачање из Посавине. Међутим, како топ са чамца није био прилагођен употреби на копну, прво је требало поставити га на лафете. У недостатку искусних мајстора овог посла су се латили локални ковачи и колари, уз помоћ појединих старешина. Сима Сарајлија је о томе написао: "Ту се тај час нађу колари и ковачи, али по један чоек од заната, шта ће прије урадити, него ти скочи Паштрмац и Мелентије Враћевшнички, који је за њима ту пристигао био, те онај дуј, а они куј, један креши а други теши, па

и они и другије њих неколицина на изред удри навале, док и кундачину топу свом слупају какву-такву, а тек да послужити може коликогођ за време".¹⁵⁾

Монтиран на овако импровизоване лафете, топ је довучен до Ваљева, тако да су српске опсадне снаге сада могле да се припреме за одлучујући напад. Планирајући коначни обрачун за недељу 28. маја, устаници су топ поставили на брдо Вране, јужно од Ваљева,¹⁶⁾ да би пре напада српски положаји били појачани са још једним топом. Њега је, још 1813. године, при паду државе првог устанка, негде закопао капетан Васиљ Павловић из Бајевца, да би га, по ширењу Другог устанка на тло ваљевске нахије, "ископао и на Ваљево дао".¹⁷⁾ Заплашени овим изненадним појачањима, ваљевски Турци нису показали спремност да дочекају одлучујући напад, већ су, под окриљем мрака, у ноћи између 27. и 28. маја напустили своје палисаде у центру Ваљева, поред цамије на левој обали Колубаре, и побегли пут Сокола, препуштајући тако устаницима контролу над језгром западне Србије.

Док смо за први (односно прва два) топа утврдили датум када се нашао у рукама Срба,¹⁸⁾ за овај други је то немогуће прецизно учинити. У сваком случају, он је ископан између 21. и 27. маја, односно после заплене првог топа, а пре његовог допремања пред Ваљево.

По ослобођењу Ваљева устаничке јединице формиране на тлу ваљевске нахије су имале активно учешће и у наставку борби ван нахијских граница. Док Петар Молер, који је у Србију прешао непосредно пред пад Ваљева, преузима задатак да са мањим делом војника контролише прилазе од Сокола, главнина Ваљеваца, заједно са кнезом Милошем креће ка Чачку, где се већ скоро месец дана воде непрекидне борбе. Ово појачање је представљало велики морални подстрек за већ уморне Шумадинце, нарочито што су са јединицама, из Ваљева стигла и обадва топа. "Сад Милош дође на Љубић с новом војском и топовима. Кад су Турци чули где пуцају топови на Љубићу из најпре нису веровали да су то прави топови, него су мислили да су Срби начинили од дрвета као ступу, те ји плаше, и зато су говорили: "Не превари Влао, не!", али мало после видели су шта је".¹⁹⁾ Овај цитат указује да у централној Србији, од почетка устанка, па до доласка јединица из Ваљева, устаници нису поседовали топове. Да су они заробљени код Палежа заиста били први у Таковском устанку, закључио је још Михаило Гавриловић, написавши: "Ови топови причинили су им (устаницима, напомена В. К.) највећу радост, јер до тада нису имали артиљерију".²⁰⁾

Одмах по Милошовом доласку на Љубић српске снаге су одпочеле са реорганизацијом и утврђивањем својих положаја. Топови приспели из Ваљева су били лоцирани у новосаграђеним шанчевима под

падинама Љубића и стављени под команду некадашњег Карађорђевог барјактара Танаска Рајића.²¹⁾ После више мањих бојева, ујутру, 6. јуна, Турци су почели са јаким фронталним нападом. Базирајући развој својих акција на стратешке грешке Срба успели су да разбију одбрамбене редове устаника и продру у шанац у ком се налазила српска артиљерија. Покушавајући да сузбије опште расуло до ког је дошло, Танаско Рајић је војницима под својом командом говорио: "Не бежите браћо, но удрите, од бога нашли! Како бисте топове оставили? Знате како нам је бреж њих! Колико нам ваљају свуд и свагда! А оно ћу ја код њих остати на оба свијета до вијека!"²²⁾ Са овим речима на уснама Рајић је остао као последњи бедем одбране прве српске артиљерије. Са његовом смрћу, топови су се нашли у рукама непријатеља. Потпун пораз устаника је у тим тренуцима изгледао као неминовност, али само један, прецизно испаљен метак учиниће да се ситуација из основа промени. Смрт турског старешине Имшир паше довела је до деморалисања у редовима Турака. Уместо да наставе са притисцима на већ разбијене устанике, они су се груписали у Чачку, где су довели и заплењене топове, спремајући се за бекство. У зору, 10. јуна, под окруљем мрака, Турци су напустили своје положаје у граду и са робљем, пленом и освојеним топовима се упутили преко Јелице ка Санџаку. Обавештени о овим покретима непријатеља, устаници, који су се спремали за одбрану, кренули су у гоњење и стигли бегунце код Ртара. О догађајим који следе Вук Караџић је кратко забележио: "Кад Турци виде Србе са собом, гдекоји се стану враћати и друге сузбијати да се бију; али кад Срби опале на њи из бусије, они сви нагну куд који може, а оставе и топове".²³⁾

Нашавши се после боја код Ртара поново у рукама устаника, топови су свој победоносни пут наставили као артиљерија ударних јединица Другог устанка, које су, предвођене кнезом Милошем кренуле даље по Србији. Прва одредница на којој су се ове снаге упутиле, вукући два топа, био је Крагујевац.²⁴⁾ Увидевши да су Турци напустили овај град устаници су кренули ка Баточини и, пошто су је опсели, са Османлијама су постигли договор да је они напусте без борбе. Потом су кренули ка Пожаревцу. У очекивању напада, пожаревачки Турци су у центру вароши изградили мрежу рововских утврђења, а у централни шанац, код Џамије, сместили су и један топ.²⁵⁾ Док је он дејствовао од почетка битке, устаници своја два топа нису користили јер, по речима Симе Сарајлије: "... нијесу могли њима лубардати, штедећи варош и варошке Србе, који су с чељадма и с имањем својим између Турака помешани били".²⁶⁾ То, међутим, није онемогућило устанике да после тешких борби заузму скоро целу варош, сатеравши Турке у онај један шанац у ком је био и њихов топ. Искористивши прилику када су се

сви браниоци концентрисали на једно место, те топовска паљба више не би угрожавала Србе у вароши, опсадне снаге су своју артиљерију лоцирале на најповољније положаје и почеле припреме за дејство. Ова опасност, као и чињеница да је њихов топ остао без џебане, приморали су Турке да понуде преговоре, тражећи да их устаници пропусте да изађу из вароши и да са собом повуку и топ. Свесни безизлажности у којој се непријатељ налази Срби нису хтели да пропусте прилику да се дочепају још једне артиљеријске цеви, тако да су Турци, после једнонедељних борби, напустили Пожаревац 6. јула, само са "оружјем запојасним".²⁷⁾

Непосредно пре заробљавања овога топа, у рукама устаника се нашло још једно артиљеријско оруђе. На прве вести о борбама код Пожареваца, Срби из околине Смедерева су сатерали Турке у тврђаву и почели са фортификацијом својих положаја. Копајући шанац на ушћу Говеће Баре, извесни Стојан Ђирковић је пронашао закопан кубуз од осам ока, са лафетом, свом пратећом опремом и џебаном.²⁸⁾ Овај топ је постављен баш у онај шанац приликом чијег копања је и случајно пронађен, али, о његовој даљој борбеној улози ни један од познатих историјских извора не доноси сведочанства.

Са проналажењем мерзера испред Смедерева и освајањем топа у Пожаревцу, по познатим историјским изворима, се завршава јачање српске артиљерије у Таковском устанку, али не и настојања устаника да још више појачају своју ватрену моћ. После пада Пожареваца, на основу договора са кнезом Милошем, Петар Николајевић Молер је намеравао да се упути у Адакале и покуша да од тамошњег турског команданта Сали-аге купи неколико топова. Срби су рачунали на осветољубивост овог Арнаута чији је брат задављен по наређењу Порте. Међутим, због обавеза на фронту Молер је ову мисију препустио Павлу Цукићу, а он се из Адакала вратио необављена посла.²⁹⁾

Пред крај устанка, после боја код Дубља, саставши се са Вујицом Вулићевићем, кнез Милош се распитивао да ли он зна за места на којима су пре бекства 1813. године скривени топови из Карађорђевог времена, али стари војвода није могао да помогне.³⁰⁾ Нешто раније устаници су имали прилику да освоје и више топова одједном, али им то није пошло за руком. У борбама вођеним око Ћуприје Турци су из палисада извукли пет топова и њима напали српске борце. Нападаци су потучени, али су успели да сачувају своје топове.³¹⁾

Како смо видели, сви покушаји да се ватрена моћ српске артиљерије још појача остали су без успеха, тако да су устаници морали да се задовоље са само пет цеви (на које су нам указивали историјски извори). Прва два топа су, заједно са четоканком извађена из Колубаре 21. маја, дан после ослобођења Палежа. Док је један од

них остављен на чамцу који патролира Савом, други је пребачен до Ваљева, где му се 27. маја придружио и топ који је капетан Васиљ Павловић ископао. Ова два топа ће потом, у пару, дејствовати и на Љубићу, а потом са ударним јединицама устаничке војске преко Крагујевца и Баточине, стићи до Пожаревца, где им се придружио и трећи, ту задобијени, топ. Њихов даљи борбени пут, на основу расположивих извора, није познат, али логично је претпоставити да су ови топови са ударним устаничким снагама, предвођеним кнезом Милошем, учествовали, активно или пасивно, и у ослобађању Карановца, а потом и у бојевима у Мачви. Последњи топ, или тачније предпоследњи, пошто се у рукама устаника нашао пре пада Пожаревца, био је онај мерзер, ископан недалеко од Смедерева, а о чијој борбеној улози се ништа не зна, али се може претпоставити да је она била слична улози коју је имао онај други топ са четобаика, који је остављен да стражари на Сави. Вероватно је и овај мерзер имао стражарну улогу према Смедереву и зато остао ван главних борбених токова, па према томе и мало познат ранијим историцима.

Као што на основу свега до сада изнетог видимо, сви подаци до којих смо дошли анализом познатих историјских извора у великој мери потврђују информације које нам даје Махмуд Сеид³²⁾ потврђујући тиме и реалну слабост ватрене моћи устаничке артиљерије. Будући да је српски народ у устанак ушао без и једног топа, а да су борбе вођене само три месеца у тим условима није ни могло доћи до неког значајнијег развоја артиљерије. Међутим, и ако је њена снага заиста била занемарљива, не сме се изгубити из вида да, као што је ограничена аутономија коју Србија стиче кроз Таковски устанак чинила језгро из ког ће нићи будућа суверена српска држава, тако и оних пет топова представља симболичну основу за даљи развој најмодернијег војног рода, тога времена, у Србији.

Напомене

- 1) Видети: Р. Марковић, Војска и наоружање Србије кнеза Милоша, Београд 1957, 220-223; Радош Љушић, Вожд Карађорђе II, Београд 1955, 14; Бранко Богдановић, Наоружање војске у првом српском устанку, Зборник историјског музеја Србије, бр. 21, Београд 1984, 70-85.
- 2) АСАНУ 2174; Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд, Рад, 1980, 141, 151, 154; Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, Београд 1898, 109, 121.
- 3) Опширније у Б. Богдановић, наведено дело.

- 4) Топови су скривени са намером да се поново користе када се за то укаже прилика, међутим, током Другог устанка само два су нађена и коришћена (о чему ће у даљем тексту бити више речи), док су остали пронађени у више наврата, каснијих година (видети Р. Марковић, наведено дело)
- 5) Гвидо Героса, Наполеон, Загреб, Алфа, без год. издања, 146.
- 6) Глиша Елезовић, Турски споменици за историју Београда и Србије, Београдске општинске новине, 53/10, октобар 1935, ст. 586 (за овај податак дугујемо захвалност др Љиљани Чолић, доценту на Филолошком факултету. Користимо и ову прилику да јој се најискреније захвалимо).
- 7) Вук Караџић, Историјски списи I, Сабрана дела Вука Караџића, Београд, Просвета, 59; Сима Милутиновић Сарајлија, Историја Србије 1813-1815, Београд 1888, 220-223; М. Ж. Николић, наведено дело, 35.
- 8) Сви датуми су по новом календару, сем у посебно назначеним случајевима где су паралелно изнети датуми и по старом и новом календару. О датуму пада Палежа видети напомену бр. 11.
- 9) Описујући бекство Турака четокаиком из Палежа Сима Милутиновић каже да су се они укрцали: "На четокаик са топом (једним, напомена В. К.) напред", а у описивању догађаја који следе увек се помиње један топ (Сима Сарајлија наведено дело 227 и даље). Вук Караџић, описујући плен задобијен у Палежу каже: "Осим свега најмилији био им је топ који су на четокаику добили" (Вук, наведено дело, 59), а и у даљем тексту помиње само један топ. Да забуна буде још већа, пишући о овим догађајима, Константин Ненадовић помиње такође један топ, али два четокаика, позивајући се у напоменама на Историју Симе Сарајлије. По свему судећи он је погрешно протумачио одређене ставове из Сарајлијиног дела, тако да је описивање намере и припремних послова да се извуче чамац схватио као извлачење једнога, а описивање самога чина извлачења као извлачење другога четокаика (видети Сима Сарајлија, наведено дело, 228 и упоредити са К. Ненадовић, Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа I књ., Беч 1883, 347)
- 10) Писмо М. Обреновић Милији Туфегџићу од 11/23. маја 1815.. Архив Србије, Несређена збирка Љубе Ковачевића; објављен цитат: М. Гавриловић, наведено дело, 158; објављено у целини: М. Ж. Николић у прилозима наведеном делу, 43. Поред овог писма, сличне податке нам даје и писмо које дан раније Павле Цукић пише истом Туфегџићу, где га између осталог обавештава: "За Палеж јављамо како је Милош разбио Турке на Палежу и добили су", (одреднице исте као за горе поменуто писмо).
- 11) До датума заплена првих топова се може доћи посредно, преко датума ослобођења Палежа. Позната дела старих српских историка (Вук Караџић, Сима Милутиновић) тај датум не помињу. Историограф М. Гавриловић (наведено дело, 162) је, помињући 8. или 9. мај (по старом календару), односно 20, 21. по новом), дошао до тих датума посредством већ помињаног писма Павла Цукића (видети у напомени 10). Знајући да је то писмо писано 10/22. маја из Ваљева, Гавриловић је претпоставио да је Цукићу у Ваљево требало један до два дана да сазна за догађаје у Палежу

и да је стога то писмо и писано један или два дана после пада Палежа (Палеж је пао 8/20. или 9/21. маја, и пошто је Цукић у Ваљеву за то сазнао он о томе обавештава Туфегџића 10./22. маја). За разлику од Гавриловића, који допушта могућност од два дана Р. Марковић (наведено дело, 220) је изричитими и помиње само 9./21. мај, не аргументујући разлоге, и не наводећи своје изворе за ту тврдњу. Слично њему 9/21. мај помиње и М. Ж. Николић (наведено дело, 36), с тим што он сматра да је од догађаја код Палежа до тренутка када Цукић испред Ваљева пише писмо прошао само један дан. Николић је међутим пренебрегао чињеницу да у поменутом писму Цукић пише и о запленим топовима, а ти топови су се у српским рукама нашли дан после ослобођења Палежа, напомена В. К.) пак дође кап. Јовици на ум да пође видети низ Колубару јесу ли озбиљно утопили се Турци с четоканком ... (Сима Сарајлија, наведено дело, 227). Ако прихватимо Николићеву констатацију да је од догађаја о којима Цукић пише, до сазнања о томе и писања писма протекао само један дан, хронологија би била следећа: 8/20. маја ослобођен Палеж, 9/21. маја пронађен четоканк са топовима и 10/22. маја Цукић о томе обавештава Туфегџића.

- 12) Сима Сарајлија, наведено дело, 230.
- 13) Видети напомену 10.
- 14) Исто.
- 15) Сима Сарајлија, наведено дело, 242-243; Вук Караџић је о томе оставио сличне податке, видети Вук Караџић, наведено дело, 59.
- 16) Топоним Вране данас није у употреби, реч је о данашњем топониму Видрак или Попаре.
- 17) Сима Сарајлија, наведено дело, 279-280; видети и Вук Караџић, наведено дело, 60. Информације које нам о том догађају дају ова два извора се углавном слажу и допуњују, али литература која их обрађује користећи углавном поменуте изворе је противречна и доводи читаоце у бројне заблуде: А - Константин Ненадовић, наводећи као извор само дело Симе Сарајлије у свом раду износи и податке којих код Сарајлије нема и пише да пошто је Васиљ Павловић ископао топ, да га је дао Петру Молеру, чим је он стигао из Срема, а да га пре тога није хтео дати "ни Милошу" а ни другим војводама" и да је после тога Молер био тај који је топ довукао до Ваљева и поставио га на Кличевац (К. Ненадовић, наведено дело, књ. I, 355 и књ. II, 461 и 486). Да ли су ови подаци додати из неких других извора које је Ненадовић користио, не наводећи из, или су резултат маште једног Карађорђевићевца који је после убиства кнеза Михаила био ухапшен, да би потом емигрирао, тешко је рећи. Б - До забуне друге врсте доводи нас стари српски историограф Михаило Гавриловић. Пишући о топовима, а на основу архивске грађе (видети напомену 10), Гавриловић помиње два топа заробљена на четоканку код Палежа, а убрзо потом додаје да се у српским рукама налазе три топа: "Два топа добијена на Палежу, а трећи из Колубаре извађен" (М. Гавриловић, наведено дело, 161), али за постојање овог трећег не наводи изворе. По свему судећи, до

забуне је дошло зато што Гавриловић при утврђивању ових чињеница није ставио знаке једнакости између она два топа за које Милош Обреновић у свом писму каже да су заробљени код Палежа са четоканком (Видети напомену 10) и оног топа извученог са четоканком из Колубаре, код Палежа (видети напомену 9), већ је, погрешно, поистоветио овај други топ са оним Васиља Павловића, мада је потпуно јасно да је реч о два сасвим различита топа који су се у српским рукама нашла у различитим приликама. На то недвосмислено указују и Вук Караџић и Сима Сарајлија (Вук Караџић, наведено дело, 59 и 60; Сима Сарајлија, наведено дело 229 и 279), с тим што они нису знали да су на четоканку била два топа (о томе видети основни део текста, између напомена 13 и 14). В - Да Гавриловић, претрпан морем факата, при изради свог драгоценог рада, није успео да посвети довољно пажње питањима историјата артиљерије, виде се и из следећег примера: пошто помиње три топа (ст. 161), а потом (ст. 162) каже да је у опсади Ваљева учествовао само један топ (скинут са четоканка, док онај који је Васиљ Павловић ископао не помиње, видели смо да га он меша са једним од топова са чамца), Гавриловић помиње да су на Љубић из Ваљева стигла два топа (ст. 164), не обазирјући се на "губљење" и поновно појављивање, у српским рукама тако ретког, артиљеријског оруђа. Г - Осам деценија после Гавриловића до исте грађе коју је он користио дошао је М. Ж. Николић, а знајући пре тога само за податке које доносе Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија, о једном топу са четоканка и једном ископаном, наишавши на податак да су на четоканку била два топа (видети напомену 10), закључио је: "До сад је владало мишљење да су устаници од Турака заробили један топ, а да им је други дао Васиљ Павловић. Дошавши до помињаног писма кнеза Милоша, сазнали смо да су Срби запленили два топа". (М. Ж. Николић, наведено дело, 38). Овако индиректно израженом сумњом и прећуткивањем чињенице о ископавању једног топа, Николић ту чињеницу неоправдано негира. По свему судећи, различите презентације у различитим изворима изнетих истих историјских чињеница, довеле су у забуну многе истраживаче, који су, бавећи се глобалним питањима, проблеме историјата артиљерије остављали на маргинама свога научног интересовања.

- 18) Видети напомену 11.
- 19) Вук Караџић, наведено дело, 62-63.
- 20) М. Гавриловић, наведено дело 158. До сличног закључка је дошао и Р. Марковић у свом раду: "Војска и наоружање Србије кнеза Милоша", (Београд 1957), с тим што незнајући за грађу до које је дошао Гавриловић (види напомену 10) закључује да је са четоканка скинут само један топ (Р. Марковић, наведено дело, 220).
- 21) Вук Караџић, наведено дело, 62-63; Сима Сарајлија, 297-301; видети и Р. Д. Бојовић, Битка на Чачку 1815. године, Зборник радова Народног музеја Чачак, бр. 5, Чачак 1974, 100-101.
- 22) Сима Сарајлија, наведено дело, 302; видети и Вук Караџић, наведено дело, 63-64.

- 23) Вук Караџић, наведено дело, 65; видети и Сима Сарајлија, наведено дело, 310-315. и Р. Д. Бојовић, наведено дело, 105-107.
- 24) Сима Сарајлија, наведено дело, 318.
- 25) Вук Караџић, наведено дело, 67; Сима Сарајлија, наведено дело, 320.
- 26) Сима Сарајлија, наведено дело, 332-333.
- 27) Исто, 335.; видети и Вук Караџић, наведено дело, 69. О датуму видети М. Гавриловић, наведено дело, 175.
- 28) Сима Сарајлија, наведено дело, 323; видети и Р. Марковић, наведено дело, 220-222. Реч је у ствари о мерзеру, великокалибарском оруђу, са кратком цеви и убацном путањом, а речени калибар од осам ока одговара стандардном калибру од 18 фунти (видети Б. Богдановић, Наоружање војске у првом српском устанку, Зборник историјског музеја Србије бр. 21, Београд 1984, ст. 78, 83 и 98).
- 29) Сима Сарајлија, 336-337. О односима устаника са Сали-агом видети М. Гавриловић, наведено дело, 170-171.
- 30) Сима Сарајлија, наведено дело, 386.
- 31) Исто, 342-343.
- 32) Реконструкција формирања и ратног пута српске артиљерије у Другом устанку коју смо извршили компилацијом информација из различитих извора потврђена је наводима из Махмуд Саидовог писма у коме се помињу 3 до 5 топова до којих се дошло компилацијама. Значи, она два, која су због своје стражарне улоге били ван борбених дејстава, остали непознати и Махмуду, али не и она три која су стално била уз кнеза Милоша у склопу ударних јединица устаничке војске. Један је онај скунут са чамца код Палежа о коме говоре и други извори (видети напомене бр. 9 и 10), други је онај добијен у Пожаревцу. И њега срећемо у другим изворима (видети напомену 26) али писмо Махмуд Саида нам открива његов тип: хаван односно аван је турски назив за мерзер. Трећи топ, онај извађен из Колубаре, без сумње, може бити само топ за ког Вук каже да је негде у шуми био сакривен још за Карађорђева времена (Вук, наведено дело, страна 60), а Сима Сарајлија пише да га је 1813. г. капетан Васиљ из Бајевца закопао, па 1815. ископао па на Ваљево дао (Сарајлија, наведено дело, 279-280). Без обзира што се три различита извора не слажу о начину скривања овог топа они ипак нису потпуно противречни и чак се и допуњују. Сва три се слажу да тај топ није током Другог устанка освојен од Турака, већ је остао од ранијих времена. Два извора (Вук и Сарајлија) кажу да је тај топ допремљен прво пред Ваљево и одатле даље, док Сима Сарајлија, као фактографски најбогатији, указује да је скривање и поновно активирање топа дело капетана Васиља из Бајевца. (како смо већ видели и М. Гавриловић је писао да је један топ извађен из Колубаре, али ова подударност се може сматрати само занимљивом случајношћу, будући да се ни по чему не може претпоставити да је Гавриловић знао за Махмуд Саидов извештај; о томе видети напомену бр. 17).

Summary

The aim of the article on TAKOVO UPRISING'S ARTILLERY is to follow the flow of the Second Serbian Uprising throughout available historical resources and also to single out and analyse mentioned artillery weapons in rebels' hand. At the same time its task is to point out some mistakes seen in literature which basically wasn't engaged in this problem, but left in the margins of scientific research touching it only while being engaged in other subject matters.

During The Second Serbian Uprising according to the existing historical resources there were only five cannons. Three of these five had an active combat role and the other two were passive guard.

The first of the three active cannons was captivated during May 1815 while liberating Palež. The second was removed from a hiding place where it was hidden after the fall of the state during the first Serbian Uprising. These two cannons took part in the battlefield in Valjevo, Čačak, Batočina and Požarevac, where the third cannon was captivated.

The first of two passive was captivated during liberation Palež together with the first one active and it was left on a boat to protect the gangway of the river Sava from Šabac to Belgrade.

The other was excavated while digging a trench for the blockade of Smederevo and it was placed in the same trench.

Борнша Радовановић

УСТАНОВЉЕЊЕ ОРДЕНА ТАКОВСКИ КРСТ И ЊЕГОВИ НОСИОЦИ ИЗ 1865. ГОДИНЕ

О установљењу ордена Таковски крст и његовим првим носиоцима из 1865. године мало се зна. Истражујући грађу Архива Србије у Београду пре неколико година, пажњу су ми привукла три документа која се односе на установљење овог "одличја". То су два указа кнеза Михаила Обреновића

Орден Таковског крста I степена

и једно писмо министра унутрашњих дела Н. Христића. Њима се успоставља орден Таковског крста и пописују лица по окрузима која су добила ово највише признање.

Ова три документа представљају врло важан извор за познавање и изучавање Другог српског устанка као и познавање људи који су добили орден Таковски крст. Орден Таковски крст установио је 1865. године кнез Михаило Обреновић а додељиван је свима онима који су те године били живи, а учествовали у другом устанку 1815. године. Поред овог ордена установио је кнез Михаило и сребрну медаљу, орден који су добиле породице учесника који више нису били у животу 1865. године.¹⁾

Овај орден (Таковски крст) сматран је за династичко односно Обреновићевско одликовање. Указ о установљењу овог одликовања допуњен је Законом од 15. фебруара 1878. године, када се уводи орден Таковски крст са мачевима, који је додељиван учесницима српско-турских ратова 1876, 1877-1878. године. Оба ордена имала су пет редова.²⁾

Документа која овде објављујемо налазе се у Архиву Србије у фонду Министарства унутрашњих дела ф. IV, 71, 1877.

Да би се сачувала архитектоника текстова нису вршене језичке интервенције осим у случајевима где је то било неопходно да се текст документа појасни (неправилна употреба знакова интерпункције, састављање и раздвајање речи, употреба малог и великог слова). Мада поједине речи нису усклађене са савременим књижевним језиком неће бити сметња разумевању смисла текста документа.

Указ кнеза Михаила Обреновића од 24. марта 1865. године о обележавању педесетогодишњице другог српског устанка

Михаило М. Обреновић
по милости божијој и вољи народној књаз србски

Почем се ове године навршује 50 година од догађаја, кога се спомен слави годишње о Цветима; те на предлог нашег Министра унутрашњи дела по саслушању Министарског Савета решили смо и решавамо: да се ове године прослави педесетогодишњи спомен нашег догађаја, и уместо Цвети да се торжество држи ове године у Топчидеру о Св. Троицама 23. маја 1865. године.

Нашим Министрима унутрашњи дела и Просвете и Црквени дела налажемо, да овај указ изврше.

24. март 1865. год
у Београду

М. М. Обреновић

Министар унутрашњи дела
Н. Христић

заступник
Министра просветни и
црквени дела
Министар финансија
(потпис нечитак)

(Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, ф. IV, 71, 1877)

Установљење ордена Таковски крст

Господару!

Да би се одало достојно уважање заслуга они јунака, који су учествовали у ратовима блаженопочившег господара књаза Милоша око ослобођења Србије, Министарски Совет нашао је за добро, да се приликом предстојеће светковине у славу догађаја, кога се спомен сваке године слави о Цветима, направе знаци одличја и спомена на исти догађај.

У тој цели направљена су два знака одличја: крст и сребрна медаља, као што је то ваша светлост благоволила одобрити, тај крст имао би се дати свима онима, који су учествовали у поменутим ратовима, а пошто су у животу, сребрене медаље пак имале би се подарити фамилијама они људи, који су први са књазом Милошем договор учинили, устанак започели и војевали, а нису више у животу.

Сви они ратници који се јоште налазе у животу, а по овоме имају добити знак одличја: крст, именовани су у приложеним списковима и то у списку под 1. стављена су имена они, који ће на предстојећој светковини и сами присуствовати, а у смислу под 2. они, који неће на светковину долазити. У списку пак под 3. означене су фамилије, које имају добити сребрене медаље.

Исти крст и медаљу служи ће као награда и одличје онима, који га добију, било да су сами војевали, било што су потомци такви људи.

Па стога узимам част у највећој покорности молити ВАШУ СВЕТЛОСТ, да би благоизволела, одобрити, да се приуротовљени знак одличја у виду крста и сребрене медаље и то крст даде свакоме онеме, који је војевао са благопочившим књазом Милошем у ратовима за ослобођење отечества, а пошто се у животу налази, а сребрена медаља да се пошаље свакој фамилији они људи који су први уз књаза Милоша започели и у поменутим ратовима војевали, а више нису у животу.

Ваше светлости

М Н
22. маја 1865. године
у Београду

најпокорнији слуга
Н. Христић
министар унутрашњих дела

Књаз одобрава:
М. М. Обреновић

22. мај 1865. године
У Београду

Министар унутрашњих дела
Н. Христић

(АС, МУД, ф. IV, 71, 1877)

Носиоци ордена Таковски крст из 1865. године

Михаило М. Обреновић III
по милости божијој и вољи народа
Књаз Србски

Установивши крст Таковски за одликовање они, који су војевали године 1815 под предводителством мог отца, блаженопочившег књаза Милоша, а налазе се у животу, подарили смо га следујућим лицима:

Из вароши Београда: Матеји Симићу, члену Државног Совета, Узун Мирку Апостоловићу, пензионеру, Николи Јовановићу, Јовану Димитријевићу и Миловану Павловићу;

Из округа Београдског: Васку Живковићу, из Поповића, Стевану Иконићу Ђурђевићу из Баћевца, Миловану Љубичићу из Дрлупа, Маринку Стојановићу из Поповића, Арсенију Недељковићу из Поповића, Илији Ристивојевићу из Баба, Станиславу Миловановићу из Ласовића, Петронију Ђурићу из Неменикућа, Авраму Симићу и Радивоју Миловановићу из Влашке, Радојици Радојковићу из Кораћица, Арсенију Крсмановићу из Рајковца, и Тодору Јанковићу из Влашке;

Из округа Ваљевског: Пантелији Јовановићу из Баћевца, петру Јовановићу из Бровића, Сави Новаковићу - Ниновићу из Баћевца, Николи Давидовићу из Осладића, Митру Јеремићу из Белића, Миловану Миливојевићу из Бранетовића, Јовану Симовићу из Крчмаре, Марку Симовићу и Тодору Марковићу из Крчмара, Станоју Милинковићу из Брезја, Ђорђу Лукићу из Кључа, Петру Давидовићу и Деспоту Савићу из Стублине, Теодосију Илићу и Недељку Тодоровићу из Пиромана, Танасију Бранковићу из Грабовца, Живку Пејићу из Ушћа, Мићи Панићу из Драгојевца, Гаји Зељићу из Голе Главе, Стевану Спасојевићу из Тупинца, Јовану Ђокићу и Маринку Мијаиловићу из Балиновића, Марку Јаковљевићу из Причевића, и Радовану Стевановићу из Паљеве;

Из окружја Крагујевачког: Милошу Симеуновићу из Врбице, Спасоју Јањићу из Доње Раче, Николи Цветићу, Павлу Цветићу и Николи Проковићу из Гунцата, Арсенију Барловцу из Вучковице, Радовану Гарићу из Кикојевца, Милићу Ђусићу из Годачице, Ђоки Маланковићу из Стубља, Петру Дробњаку из Угљарева, Петронију Јеленићу из Лозне, Илији Николићу из Лапова, Арсенију Милинковићу из Чумића, Грујици Јовичићу из Бошњана, Митру Кристићу из Лапова, Марку Цветићу из Јарусица; Марку Обрадовићу из Јагњила, Новаку Арсенијевићу из Рајковца, Маринку Јовановићу из Новог Села, Павлу Даничићу из Горње Раче, Радојку Цветковићу из Вучића, Кости Живковићу из Горње Раче, Васи Стевановићу из Поповића, Радоју Станојловићу из Доње Раче, Павлу Милићу из Бадњевца, Петру

Гружанину из Јунковца, Јанку Игњатовићу из Јунковца, Мирославу Старчевићу, Игњату Петровићу и Марку Ристићу из Ратара, Павлу Каџарићу из Горовича, Павлу Стаменићу из Жабара, Илији Тодоровићу из Вукосаваца, Миловану Андрићу и Сими Јаковљевићу из Врбице;

Из окружја Крајинског: Станку Живковић из Доњег Милановца;

Из окружја Пожаревачког: Јови Милошевићу из Кушиљева, Стају Ђорићу из Смољинаца, Стоки Јовановићу-Црном из Мишљеновца, Васи Стокићу из Пожежене, Војину Милићу из Трновча, Милији Марићу из Кљења, Луки Максимовићу и Глиши Раомировићу из Зеленике, Тодору Јовановићу из Дворишта, Николи Пајићу из Малешева, Мити Милутиновићу из Војлова, Милету Стевановићу из Пожежене, Илији Николићу из Бикотинца, Тадији Јевтићу из Поникве, Јови Ранковићу из Мишљеновца, Маријану Радојковићу из Мишљеновца, Петру Капријору, Јеремији Мијужи, Јови Пилуци и Трајку Костор из Мустагића, Ђури Добројићу и Јови Илијићу из Ракове Баре, Стевану Милошевићу из Буковске, Марку Тодоровићу и Лази Илићу из Гор(ње) Крушевице, Стеви Мирковићу и Јовану Зарићу из Нереснице, Раки Косановићу, пензионеру из Добрне, Миленку Јовановићу, Јови Матејићу и Миловану Милосављевићу из Ореовице, Голубу Пауновићу из Миријева, Антонију Стојановићу, Ивану Миловановићу, Јовану Тошићу, Милији Цветковићу, Радисаву Стевановићу и Спасоју Вучковићу из Кушиљева, Стојану Гавриловићу из Жабара, Војину Радишићу и Матеји Стојановићу из Ракинца, Илији, Цветковићу, Алекси Стојановићу из Лучице, Марку Пауновићу и Сими Николићу из Пољане, Маринку Тодоровићу и Милошу Станковићу из Топонице, Максиму Милошевићу из Забрђе, Јови Павловићу, Марку Јовановићу, Јови Симеуновићу и Васи Стојковићу из Влаш(ког) Дола, Миљку Манојловићу и Пери Лазаревићу из Брзода, Пери Крстићу из Близнака, Цветку Стојковићу, Јовану Лазићу Сендели, Ђоки Обреновићу, Најдану Тошићу, Стојану Вељићу, Иви Вукосављевићу, Стевану Карапетровићу, Радисаву Станковићу и Ђорђу Стојановићу из Пожаревца, Филипу Петровићу, Миши Пантелићу, Миловану Ђукићу и Живку Перићу из Кличеваца, Станојлу Негровићу из М(алиг) Градишта, Бранку Угљешевићу из Курјача, Живку Филиповићу из Мајловца, Јови Стојановићу из Кишљева, Милошу Ђурђевићу из Сиракова, Ивку Ивановићу, Андреји Богдановићу и Милошу Цветковићу из Берање, Сели Ваљићу из Поповића, Стојку Митровићу, Живку Јовановићу, Станоју Лазаревићу и Илији Милошевићу из Бара, Стоки Матејићу, Милораду Адамовићу, Стојићу Васићу и Јеремији Стојановићу из Макца, Марку Радојковићу, и Илији Богићу из Љубиња, Радивоју Јанковићу из Допланице, Марку Миловановићу, Вити Величковићу, Ђорђу Рашићу, Радомиру Јевтовићу и Арси Пешићу из Вла(шког) Дола, Јови Петровићу из Маљуревца,

Стојлу Јовину из Кисијева, Миши Постељашу, Миловану Ђукићу и Живку Перићу из Кличевца и Павлу Пантелићу из Дрмна;

Из окружја Рудничког: Мијаилу Божовићу из Брђана, Петру Томашевићу из Лочеваца, Тодору Белом из Теочина, Јовану Ристановићу из Ракове, Јовану Стричевићу из Брђана, Продану Мићићу из Тучкова, Петру Јантуловићу из Ракове, Василију Мирићу из Јамчића, Глиши Ђоковићу из Бреснице, Мијаилу Пантићу из Мрчајеваца, Пауну Чоловићу из Милочаја, Петру Боговићу из Д(оње) Трпче, Тодору Боговићу из Прељине, Ивану Петровићу из Станчића;

Из окружја Смедеревског: Станоју Радивојевићу из Лугавчине, Ранку Манојловићу из Бајисна, Ђоки Спасићу, Ђоки Јовановићу и Илији Јовановићу из Смедерева, Милији Накарићу из Радинаца, Крсти Јовановићу из Колара, Петру Накарићу из Кулича, Милоју Селенићу, Ранку Милојевићу, Марајану Несторовићу и Димку Ђорђевићу из Вел(ике) Плане, Симеуну Петровићу, Проки Милошевићу и Цветку Ђенчићу из Ракинаца, Ивану Ватинићу из Азање, Радоју Лазићу и Марку Баба Антићу из Ракинаца, Рајку Васиљковићу из Мраморца, Атанасију Милосављевићу из Трновче, Маринку Н. Николићу из Крњева, Митру Динићу из Ст(арог) Ацибеговца, Јефрему Ђертићу и Мијаилу Маринковићу из Кусадка, Петру Аврамовићу из Голобока, Јеремији Радиновићу из Седлара и Мирку Животићу из Ковачевца;

Из Ужичког окружја: Радовану Кулићу из Гостинице, Марку Раваићу из Биоске, Мићи Пиклинцу из Солотусе, Николи Богдановићу из Кремана, Стевану Јевтовићу и Антонију Митровићу из Гостине, Јовану Радибратовићу и Ђоки Радибратовићу из Рожинства, Павлу Васиљевићу из Чичкова, Давиду Богосављевићу из Гривске, Николи Врањевцу из Крущице, Николи Томићу из Високе, Петру Бајчети из Беле Реке, Веселину Величковићу из Ариља, Милоју Ојданићу, Алекси Ојданићу и Урошу Ојданићу из Високе, Јовану Марковићу из Мочиоца, Вучићу Милошевићу из Добраче, Дамњану Воисављевићу из Вишесаве, Аћиму Симићу из Драгсина, Богићу Лазићу из Заовина, Пури Крсмановићу из Растишта, Ђоки Ђурићу, попу из Заовина, Вилотију Богдановићу из Бесеровине, Мијаилу Продановићу из Тубића, Салчи Глизовићу из Буара, Димитрију Јевтићу из Сече Реке, Арсенију Михаиловићу, Миловану Стевановићу, Милану Вукаиловићу и Васи Радовановићу из Годечева, Петру Јевтићу из Дреновца и Јанку Драгутиновићу из Годлева;

Из окружја Чачанског: Аксентију Пантелићу из Дучаловића, Ристи Јовичићу и Марку Шипети из Граба, Јовану Драговићу из Рогаче, Радисаву Врани из Ратара, Миливоју Пуерашевићу из Дучаловића, Гаврилу Станчићу из Тијања, Милосаву Бодићу и Петру Петровићу из Драчића, Николи Драмлићу из Гучја, Милићу Шулубри из Лисе, Николи Видојевићу из Тијања, Богосаву Ковачевићу из Дучалова,

Миливоју Вучковићу из Д(оње) Краварице, Јовану Вујичићу из Губеревца, Илији Стефановићу из Риђана, Николи Маџаревићу из Слатине, Јовану Гавриловићу, Сими Старовалу, Ђорђу Глигоровићу и Мијаилу Старчевићу из Слатине, Миловану Рудњанину из Брезне, Петру Томовићу из Мељанице и Тодору Дозовићу из Мељанице;

Из окружја Шабачког: Николи Мијаиловићу из Прова, Живку Стиљковићу из Липолиста, Исаку Крајпутовићу из Салаша, Микелји Марковићу и Јовану Радовановићу из Шабца, Живку Н. Бећару из Мајура, Марку Пантелићу из Шабца, Станку Коприћу и Павлу Шуманцу из Црне Баре, Ајдуку Новаку Тодоровићу из В(елике) Лешнице, Лазару Трнинићу из Прњавора, Јовану Беговићу из Дуваништа, Станоју Симеуновићу из Трбушца, Спасоју Мијаиловићу из Прова, Илији Тодоровићу из Јазовника, Јанку Протићу, проти из Брдарица;

Из окружја Ћупријског: Милораду Стевановићу из Гложана, свештенику, Милошу Миљковићу из Ракинца, Јовану Радуловићу из Брестова, Милошу Миљковићу из Ракинца, Јовану Радуловићу из Брестова, Милошу Гавриловићу из Медвеђе, Јеремији Којадиновићу и Живану Миљковићу из Дуба;

Из окружја Јагодинског: Вулети Парамару из Рашковића, Мојсилу Миловановићу, Луки Веселиновићу и Анђелку Јовановићу из Жупањевца, Проки Јовановићу из Раковца.

Нашем министру унутрашњих дела препоручујемо, да овај указ изврши.

23. мај, 1865. год(ине),
у Београду

М. М. Обреновић

Министар унутрашњих дела.
Н. Христић

(АС, МУД, ф. IV, 71, 1877)

Напомене

- 1) У време када је установљен орден важила је у Србији административно-територијална подела на 17 округа: подрињски, ваљевски, шабачки, београдски, смедеревски, пожаревачки, ћупријски, крагујевачки, јагодински, ужички, чачански, крушевачки, алексиначки, гургусовачки (од 1863 Књажевачки), црноречки, крајински и руднички. Видети: Зборник закона и уредби, I, Београд 1840, стр. 78. Подаци су прикупљени за 12 округа.
- 2) Енциклопедија СХС, уредник С. Станојевић, одредница Таковски крст, св. 29 из 1928. године, стр. 512-513.

Summary

Takovo's Cross medal was established in 1865. Duke Mihailo Obrenović established it and it was awarded to all alive participants of the Second Serbian Uprising. The medal was established on the 50th Anniversary of the Uprising and it was considered as a dynasty's, that is, Obrenović's medal. Besides Takovo's Cross medal, duke Mihailo also established a silver medal for the families of the participants who were not alive. During 1878 Takovo's Cross medal with swords was taken into for participants of Serbian-Turkish wars in 1876, 1877-1878. Both were five-order medals.

Михаило Кале Миловановић

ПРЕСЕЉЕЊЕ ВАРОШИ БРУСНИЦЕ

1. Брусница - седиште рудничке нахије и округа

Рудник је скоро три и по века био седиште рудничке нахије, у којем су владали турски муселими, односно, заповедници нахије. Ослобођен је 1804. године, на самом почетку Првог српског устанка. Међу ослободиоцима су били и Брусничани предвођени војводом Миланом Обреновићем, из Бруснице. Рудничку тврђаву су устаници порушили, град запалили, а Турке протерали.

Први српски устанак завршио се поразом устаничке војске 1813. године. Турски муселим није могао да се врати у порушени и спаљени Рудник, већ је за своје седиште изабрао Брусницу и уселио се у кућу војводе Милоша Обреновића. О доласку заповедника рудничке нахије у Брусницу хроничар је забележио:

"Ашин - бег, са 150 Турака и 20 камила, уђе у Брусницу, и смести се у Милошевој кући, а камиле уведе у школу где су српска деца учила".¹⁾

Брусница је после Другог српског устанка, 1815. године остала и даље седиште рудничке нахије, а потом и рудничког округа. Од 1824. године у разним пописима бележи се као "касаба или варош Брусница" и посебно се пописују њени становници.

2. Тескоба живљења у брусничкој вароши

Брусничка варош била је смештена на узаном земљишном простору између Бранковог брда и брда Игришта, окружена токовима потока Мауковца и Бесног потока. На овом простору прво је био подигнут "мали конак", који је имао приземље и спрат, направљен од чатме, а ћерамидом покривен. Нешто касније подигнут је "велики конак" који се састојао од приземља и спрата. Приземље је било озидано од камена, а спрат од ћерпича. Конак је био покривен ћерамидом.

Уз ова два конака било је неколико других зграда, као што су: мутвак (трпезарија), апсана, зграда за пандуре, а недалеко од њих и

зграда основне школе. Зграда мутвака била је од дрвених облица, а покривена даском. Апсана је била озидана од камена, а покривена даском. Зграда брусничке основне школе била је озидана од камена, а даском покривена. Све ове зграде биле су на ширем плацу, омеђеном са оградом, коју су мештани звали "палисат коначишта". У овом дворишту саграђени су још црквица-капела од дрвета и један чардак направљен од шашоваца.

Поред дворишта господарских конака протезала се улица правцем од југа ка северу и наслањала се на пут који је брусничку варош, преко Бранковог брда, повезивао са крагујевачким и београдским путем. С једне и друге стране улице били су дућани, механе, каване и занатске радње.

Године 1834. отворена је у Брусници мензулана (поштанска станица). За смештај поштанских коња искоришћена је штала Господара Јована, у коју се могло да смести 12 поштанских коња. Она је била направљена од брвана а покривена ћерамидом. Покрај штале био је амбар од брвана, покривен шиндром, у који је могло да се смести 2500 ока жита за исхрану коња.

На јужној страни брусничке чаршије саграђена је 1836. године нова црква од камена, а покривена ћерамидом и лимом. Испод цркве направљена је лепа чесма са изворском водом.

Брусничка варош била је недељом и празницима пуна народа. У вароши је било нарочито живо у време великог сточног вашара који се одржавао у Брусници, на Спасовдан сваке године.

Тескоба живљења у брусничкој вароши осећала се нарочито након доласка полицијских и судских чиновника, као и досељавањем већег броја занатлија, механџија, трговаца и других становника.

Око мале вароши налазило се велико имање Господара Јована Обреновића и брусничких сељака који дошавшим чиновницима, механџијама и трговцима нису хтели да продају плацеве за изградњу породичних кућа, механа, трговина и других зграда.

Господар Јован Обреновић се 1832. године преселио из Бруснице у Чачак, где је био постављен за сердара рудничко-рашке области.

Кнез Милош је 1836. године дошао у Брусницу да положи камен-темељац новој брусничкој цркви. Исте године из Чачка је пресељен у Брусницу Окружни суд, који се од првог дана суочио са проблемом смештаја и несметаног рада. На скупу присутних кметова и народа округа рудничког, кнез Милош је рекао да они треба сами да одлуче хоће ли да граде нову зграду окружног начелства и окружног суда или да откупе зграду великог конака Господара Јована, коме је ту сугерисао да им прода. Конак је званично продат "народу рудничког округа" како би се поштедео градње нове зграде окружног начелства. О продаји није прављен купопродајни уговор, па је због тога касније било

много проблема и спорења. Ради отплате конака и помоћних зграда, сви порески обвезници у рудничком округу били су дужни да уз своје пореске обавезе додају по три цванцика за конак.²⁾

У 1839. години формиране су општине и срезови у Србији. Варош и село Брусница и село Семедраж формирали су једну општину са седиштем у вароши Брусници.

За смештај начелства среза црногорског у Брусници није било никакве слободне зграде, а среском начелнику капетану Саву Станојевићу дата је само собица за преноћиште у оронулом коначићу. Он се обратио за помоћ Начелству округа рудничког посебним писмом:

”Ево има 6 месеци од како сам у срез овај за среског начелника дошао, у којем среске куће (квартира) за мене, писара и пандуре нема, ни кад из среза дођем да званична акта и новце од данка сакупљене, које добро ваља чувати, остављам. У срезу овом дужности моје с писаром и сам с 4 пандура с великом тегобом ... извршавао сам.

Због тога што је овај Срез разодан и врлетан преко ког има по 16 сати унакрст и што су се многи којекакви послови у истому умножили ... неопходно је нужно да се овај срез раздвоји, као што је и пре раздвојен био, или најпосле, да се среска кућа једна определи и још 4 пандура додају ...³⁾

Мајор Милош Божићевић, помоћник министра унутрашњих дела, био је послат да провери тврдње и захтеве среског начелника, па је у свом извештају навео да се ”и сам уверио да баш нема у Брусници куће, да би могао под кирију узети, а да у кафани (начелник) данак (порез) збира није у реду ...”⁴⁾ Земљиште на којем се налазила варош Брусница, са њеним надлештвима, занатским радњама, механама и породичним кућама, било је недовољно за даљи развој и ширење вароши. Новом организацијом народне војске било је предвиђено да сваки округ има своју касарну и у њој извештан број војника.

Окружно начелство, као истурени орган Попечатељства унутрашњих дела, имало је и развијало свој полицијски апарат, па је за њега, као и за војску, требало подићи посебну зграду за канцеларије као и преноћиште полицијских чиновника и пандура.

Чувени сточни панађур у Брусници није се држао на општинском, већ на приватном земљишту, које су власници-сељаци давали у закуп. За пијачне и пореске органе изградили су две дрвене бараке, које су, такође, давали под кирију.

3. Предлог за пресељење вароши Бруснице

Кнез Милош је 1. јуна 1839. године напустио Србију, а његове управне надлежности је преузело трочлано књажевско намесништво: Јеврем Обреновић, председник, Тома Вучић Перишић и Аврам

Петронијевић, чланови. Извршну власт је имао Совјет. Начелство округа рудничког поднело је 10. августа 1839. године Попечатељству унутрашњих дела предлог да се варош Брусница пресели са досадашње тесне локације, на широки простор поред реке Деспотовице. У писму је поред осталог, наглашено:

”Место на којем је Брусница сачињена је сасвим рђаво и међу планинама стешњено и врло узано, тако да се у њему, по садашњој новој уредби, како здање за Начелство, тако и за касарну и остали персонал чиновнички, који би своје фамилије желели довести и населити се, од којих ће само чиновника у суми 20 персона бити, немајући гди себи куће саградити. Ради тога ступило је Начелничество овдашње у споразуменије са Окружним судом, да се Суд и Начелничество из места Бруснице, због оскудности земље на каквом другом просторнијем месту и на среди окружија овог пресели, где је Начелничество са Судом окружним на нека места излазило и три лепа места пронашли, која су сва три поред реке Деспотовице, а особито на друму формалном налазе, која је река за сваку варош нужна, а особито где места за панађур доста имаде, где би многи трговине ради населити се желели.

Начелничество је у споразуменију са Судом, како високославном Попечатељству внутрениј дела, тако и високославном Попечатељству просвештенија мњеније своје на одобреније своје поднели и ако таково височајше одобреније получе, то и за једног инцинира умољавају, да би од три речена места једно, које најбоље буде, изабере и по плану расположи ...”⁵⁾

Ово писмо су потписали Вуле Вукомановић, начелник округа, рудничког, Никола Радојловић, помоћник начелника и чланови Окружног суда: Глишо Поповић, Мијаило Матовић, и Спасоје Нектаријевић.

Попечатељство (министарство) унутрашњих дела проследило је књажевском Намесништву молбу Окружног суда и Начелства Бруснице са мишљењем да њиховој молби треба удовољити. Намесништво је одговорило 24. августа 1839. године, да Попечатељство испита која су то три места поименице изабрана као могућа за пресељење вароши Бруснице и ”да ли је међу њима и место које се Мајдан зове, за које зна и Намесништво да би удобно било за насељеније вароши. К томе треба да се извиди коме принадлеже земљиште тих места, има ли довољно земље онде за насељеније једне вароши и ако су земље сеоске (х)оће ли их хтети сељани продати ...”⁶⁾

Одговор Намесништву дало је Начелство округа рудничког 9. новембра 1839. године истичући, између осталог, да су поменута три места за пресељење вароши Бруснице: ”*Ржаник код Луњевице, друго, Поље спрема Грабовице, а треће - Мајдан.* Чланови Окружног начелства и Окружног

суда су прегледали сва три места и испитали да ли ће власници да продаду своју земљу, па су нашли да у Ржанику и испод Грабовице у Пољу, неће људи никако земље да продаду, а у Мајдану тројица поименице, као Милош Марковић, Петар Божовић и Мијаило Мимовић, одобравају баш онде гди би место за чаршију било, но они прочи (други) Мајданци изговарају се, кад би правитељствена воља била и нама заповедило, и с приличном платом, и ми би наше баштине уступили”.⁷⁾

Овакав одговор није задовољавао Намесништво, па је у договору са Совјетом, одлучило *”да Брусница са својим надлежатељствима остане онде, где се и сад налази, из узрока тог, што премештањем у Мајдан не би се ништа добило, а онде, где би за премештање згодно место било, сиреч код Деспотовице, неће људи своје земље да продају”*.⁸⁾

Одлука Намесништва Србије само је одложила даљи разговор о премештању вароши Бруснице, пошто предлагачи пресељења вароши нису одустајали од својих предлога. Ова тема се јављала врло често у различитим ситуацијама и поводима, приликом решавања многих текућих проблема у животу брусничке вароши.

4. Уређење вароши Бруснице на ”европејски начин”

Брусницу су, од завршетка Другог устанка, посећивале многе личности: пријатељи и ратни другови устанка, посећивале многе личности: пријатељи и ратни другови кнежевог брата Јована Обреновића, иначе старешине рудничког округа, затим људи из државне управе, црквени часници, путописци, трговци, а од 1830. године и страни дипломатски представници. Из прека (иностранства), нарочито из Аустроугарске, у слободну Србију су дошли многи писмени Срби, који су убрзо по доласку били укључени у домаћу администрацију или просвету, као писари или учитељи. Било их је и у Брусници. Сви ти посетиоци су у разговорима говорили о варошима у њиховој земљи и уређењу тих вароши. То је утицало на управу брусничке вароши да се позабави уређењем брусничке чаршије *”на европејски начин”*. После одлуке намесништва кнежевског да *”Брусница са својим надлежствима остане онде, где се и сад налази”*, житељи вароши су били обавезни да учествују новчано и радном снагом у прављењу чуприја на Речици и Маунковцу и калдрмисању варошких улица, а све то *”ради украшенија места и напредак грађданског живота”*.⁹⁾

Окружне зграде, које су 1836. године купљене од Јована Обреновића, биле су доста оронуте па их је требало реновирати или срушити па нове градити. На њима нису вршене оправке, нарочито од 1839. године, када је покренуто питање пресељења вароши Бруснице. Начелство је сматрало да треба што пре подићи нову зграду окружног начелства и зграду окружне касарне, с обзиром да је у свим окружним

варошима био смештен изван број народних војника. Оно је 9. марта 1840. године обавестило Попечитељство унутрашњих дела да је "Народ драговољно и бесплатно исекао јапију за касарну и зданије Начелничества, и већ је извличити почео но да нема никаквог угодног места на коме би се касарна подигла". За поменуте две зграде било је исечено 2000 греда, па је препоручено окружном начелству да се јапија превуче и покрије до одлуке о градњи окружних здања.¹⁰⁾

Здање окружног суда у Брусници било је у лошем стању, па је затражена помоћ државе од 740 гроша чаршијских за оправку постојеће зграде и израду фуруна за грејање канцеларија. Државни савет је уважио поднети предрачун и одобрио исплату траженог новца.

Зграде окружног начелства и окружног суда располагале су са ограђеним двориштем, које је заузимало "готово половину места мале вароши".

Ради проширења варошког плаца и боље проходности народа, а и стоке која се доводила на сточни панађур, било је потребно да се ограда око окружних установа узмакне.

"Палисат који је около конака, Господар Јован Обреновић пре осам година дао заградити, од кога палисата један ћошак с доње стране чаршију је сасвим затворио ... и ако би се речени ћошак узмакнуо до мале капије, то би чаршија у сасвим бољем виду била, а ми знамо да конаку ништа нашкодити неће; друго, јављамо славном Начелничеству да је тај конак пре три године дана, то јест, 1836. године, с палисатом заједно, цело окружје рудничко исплатило".¹¹⁾

Грађани вароши Бруснице, уз ово писмо, датирано 14. фебруара 1840. године, приложили су план вароши Бруснице на којем су учртали два решења за узмицање ограда, означена линијом А и линијом Б (Сл. 1).¹²⁾ Решење означено са линијом А није било прихватљиво јер би се школска зграда нашла на отвореном варошком тргу, па би се деца у време одмора, између школских часова, играла на улици. Решење означено линијом Б било је прихватљивије, али је Попечитељство унутрашњих дела одлучило да се ограда не помера.

Грађани су осећали сталну тескобу живљења у малој вароши, коју су уређивали на најбољи начин улажући свој рад и новац. Стално су истицали питање узмицања ограда око окружних здања, јер им је требао простор за пијацу и шира улица за проход људи, сточних запрега и стоке која се догони на сточни панађур. Пословни људи су желели да граде куће, трговачке и занатске радње, механе, каване и друге зграде. Своје захтеве су образложили у писму окружном начелству од 19. јануара 1843. године.¹³⁾

Поштанска управа Србије установила је да је зграда брусничке мензулане у врло лошем стању и скоро неупотребљива, па се обратила надлежним органима за одобрење да у Брусници сагради нову поштан-

ску зграду. Државни савет јој је препоручио да "садашњу мензулану уколико је могуће покрпи и оправи, како би се још за неко време њоме служити могло, док се не учини решење о премештању Бруснице".¹⁴⁾

5. Време нервозе и ишчекивања

Неизвесност око пресељења вароши Бруснице створила је нервозу и код власти и код грађана мале вароши. Атмосфера је била прилично експлозивна, па је често долазило до неспоразума између грађана и окружне власти.

Први неспоразум био је око калдрмисања улица и изградње ћуприја преко потока, који смо већ описали.

Окружни начелник Милија Илић је, у пролеће 1846. године, искористио допис Попечитељства унутрашњих дела о потреби оправљања и изградње путева у свим окрузима Србије, па је наредио брусничким кметовима да прикупе људе на кулук ради оправке путева. Наредио је да се прво изврши регулација потока Маунковца, а потом да се од вароши Бруснице прокопа нови пут поред потока ка поштанском путу за Чачак. Пут је пресецао баште, њиве и друго земљиште приватних власника, од којих је већина дала своју сагласност за пролаз новог пута. Незадовољни су били само Никола Протић, бруснички парох, Спасоје Ђокановић, трговац и Стана, удова Петронија Андрејевића, бившег окружног начелника за самовољу и од њега тражили накнаду штете.¹⁵⁾

Попечитељство је похвалило окружно начелство што је поступило по упутству о грађењу путева, али је поводом поднетих тужби прекорело окружног начелника:

"Начелнику је добро познато да се ради о томе куда ће се варош Брусница преместити, па кад то постоји, онда није било нужде, док се ствар не реши, уједно путеве око Бруснице постројавати ..." ¹⁶⁾

Механције, кафеције и касапи вароши Бруснице су осетили потребу да се удруже у еснаф да би се организовано изборили за одговарајуће плацеве на новој локацији за изградњу својих кафана. У Брусници је 1846. године формиран "еснаф механцијски и кафецијски", који је 1851. године имао 28 чланова:

1. Милан Филиповић, устабаша Еснафа
2. Никола Нешковић
3. Јевђеније Богдановић
4. Иван Милисављевић
5. Живко Матић
6. Коста Маринковић
7. Стојан Јовановић
8. Вукосав Симић
9. Милан Миловановић

10. Ђорђе Ђаковић
11. Ђорђе Божовић
12. Крста Борисављевић
13. Остоја Јевтовић
14. Арсеније Петровић
15. Стефан Илић
16. Миле Јовановић
17. Милета Ђосовић
18. Игњат Филиповић
19. Гаврило Кићовић
20. Павле Љутић
21. Јован Кукавичић
22. Мијаило Лучић
23. Димитрије Јовановић - Грк
24. Ђурђе Миливојевић
25. Јевто Богдановић
26. Тодор Јанић
27. Јовица Миливојевић
28. Коста Јанић

1. септембра 1851. године
у Брусници¹⁷⁾

Ђуђанције су, очекујући сеобу вароши, све мање робе добављали да би у будућој сеоби имали што мање трошкове превоза залиха робе. Због тога су чиновници Округног суда и Округног начелства морали по три сата да пешаче до Чачка да би се снабдели основним намирницама и другим потребним стварима. Због тих куповина су често изостајали дан или два дана од посла.

Зграда основне школе у Брусници налазила се уз окружну апсану, у коју су затварани сви ухапшени и осуђени из рудничког округа. Прозори школе били су окренути према апсани па су ученици често посматрали тамничке призоре и слушали вику из апсане. Школски надзорник је 23. јула 1846. године, у своме извештају записао: "Зданије посве злочесто и цели несходно и то код тамнице Начелничества. Неопходно је да се Начелничеству наложи да код општине настане да се училиште начини и то на сходном месту, а не уз тамницу".¹⁸⁾ Разговори о пресељењу вароши Бруснице утицали су да се не почиње било каква градња, па ни зграде основне школе. Учитељи и ђаци основне школе били су због тога нестрпљиви и нервозни.

Начелник среза црногорског, са седиштем у Мајдану, пошто је видео да од пресељења Брусничке чаршије у Мајдан нема ништа,

тражио је у мају месецу 1850. године дозволу да се пресели натраг у Брусницу, и ако се из ње доселио у нову среску кућу у октобру 1847. године, односно, пре три године.

Грађани вароши Бруснице били су заморени дугим ишчекивањем хоће ли доћи дан пресељења. Они који су били из Бруснице желели су да се њихова варош премести мало доле до Деспотовице, до Млаковца, поред пута за Чачак и да се смести с једне и с друге стране реке. Онима који нису били завичајно и историјски везани за старо седиште Рудничке нахије, било је свеједно где ће се преселити варош, само да се ослободе тескобе и своје механе, кафане и трговине сместе близу главних путева, с којих ће сваког дана свраћати гости намерници, домаћи и светски трговци.

Изградња нових окружних здања је толико дуго одлагана да су оних две хиљаде греда, припремљених 1840. године да се ставе на нову зграду окружног начелства и војну касарну у Брусници, од дугог стајања постале неупотребљиве, па је у јулу 1845. године објављена продаја ове грађе лицитацијом, у корист државне касе.¹⁹⁾

6. Кнез Александар Карађорђевић се лично залаже да се поволно реши пресељење вароши Бруснице

Начелство округа рудничког се, у свом званичном обраћању Попечитељству унутрашњих дела, често дотицало питања пресељења вароши Бруснице, у којој се од 1839. године нису могли подизати ни најнужнији објекти, нити ширити варош. Оно је 19. јануара 1843. године проследило поновни захтев општине брусничке да се узмакне ограда око окружних надлештава, уз молбу да се још једном размотри њихов предлог за пресељење вароши Бруснице на локацију села Мајдана, где је већ саграђена кућа среског начелства и где би се по плану могла подићи нова окружна варош од 800 до 900 кућа. Кроз Мајдан пролази пут који од Ужица и Чачка води за Београд, а за снабдевање водом постоје текуће воде Рудничке и Мајданске реке, на којима су изграђене воденице и ваљалице, а могу се градити и друга постројења занатских радиности.

Попечитељство унутрашњих дела није се баш најбоље сналазило око решавања деликатног и одговорног задатка пресељења мале окружне вароши Бруснице. Оно је отворено изражавало бојазан да се варош случајно не исели на још рђавије место него што је постојеће, па да се житељима брусничким тиме учини само већа штета.

Општина вароши Бруснице одлучила је да се обрати лично кнезу Александру Карађорђевићу да им он помогне да пресељење окружне вароши реше на најбољи начин. Кнез је, 6. јула 1845. године, дао налог Почечитељству да у Брусницу пошаље неку комисију, која ће да утврди

стање ствари и одабере могуће локације за пресељење вароши. У Брусницу је, уместо вишечлане комисије послат помоћник министра унутрашњих дела, мајор Радован-Раја Дамјановић. Он је у седиште начелства среза моравског у Брђанима, позвао по неколико одабраних кметова из сва три среза рудничког округа, чланове окружног начелства и представнике општине и вароши Бруснице. Они су, после разгледања терена и дуже расправе, издвојили пет могућих места за пресељење вароши, и истакли добре и лоше погодности сваког места посебно, па су о томе саставили и потписали ово саопштење:

”Провиђена места за окружну варош Рудничку

1. *Рудник* где је у последње време турска варошица била. Ово је место од главног друма београдског спутно на четврт сата на брегу под самим Рудником, к северу спуштајући се у дубоки поток, планином, врлетно, иначе воде чесменске за пиће има, а приступно само с две стране.

2. *Рудничкиште*. Место је ово по своме положениу испод планине највише у Окружију: иначе је голетно и ветрометно од севера и запада, и с текућом водом безводно, а за пиће могла би се вода чесменска испод планине постојеће и сад из далека од 100 до 200 фати довести.

3. *Мајдан*. Место је ово већ сниже од поменута два, на путу београдском од Ужица, испод планине Рудничке к западу изгледајуће, међу бреговима од Севера и Југа удољасто. На њему по простору свом могло би се до 100 кућа једна до друге населити. Земља је мало пиштаљна и воде за пиће морали би се бунари копати. Текуће воде има с два поточића из планине текућа, која се састају на друму под истим местом. Место је ово, приметити се има како је у долини међу бреговима са свију страна опкољено, нема никаквог пријатног изгледа из даљине, и тек се види кад се до њега дође.

Примечаније. На сва три вишечерна места земља је по своме плодородију једнака, и за испуст марве, као и за огрев у једнаком застајању житељима служила би Рудничка планина.

4. *Велеречке и Невадске ливаде* на путу београдском од Ужица где се пут одваја из Бруснице на Неваде у Крагујевац. Место је ово по положенију свом врло изгледно и пријатно. Воде текуће има доста, која тече од сојужених под Мајданом двеју речица и треће речице ту утичуће од Сврачковаца. Чесама засад нема, но могле би се с временом из десног Невадског брега довести, а засад морала би се с ползом употребити вода од бунара, који бунари се не би морали дубоко копати. Земља је овде по положају боља него на горњим местима, али се приметити мора да је опкољено између села: Велеречи и Невада, а од планине Рудничке, Мајданом и Сврачковцима. За дрва могли би се ово-мештани служити, из планине Вујанске и Рудничке, које, и једна и друга, на три четврти сата, одстоје.

7. Брђани. Ово је место од Бруснице, идући кроз Клисуру низ Деспотовицу реку к Чачку, далеко један сат, а од овог места до Чачка имају два сата, одакле је врло, к Морави и Чачку по удаљеном и равном свом положенију, изгледно и пријатно, лежи између две сучељавајуће се реке, Деспотовице и Дичине. Земља је од свију поменутих места по плодородију најбоља. Села су околна Брђани, Прељина и Прислоница. За испуст, дакле марве као место под числом 4; а за дрва из планине Вујанске, на пола сата из које и сад Брусничани греју се.

Примечаније. Средина је окружија Рудничког од прилике место око Бруснице. Од Бруснице до Велеречи има један сат, до Мајдана два, и до Рудника четири сата, рачунајући све од Бруснице.

Сагласије свију долепотписаних.

По свима описаним у 5 тачака местима за варош најлепше би место било у Велеречким и Невадским ливадама, где се дели пут водећи од главног друма Ужичког за Београд и Крагујевац, које је место од Бруснице далеко један сат.

У Брђанима 24. септембра 1845. год. извиђено од нас долепотписаних следујући:

Кметови:

1. Среза Моравског

1. Петар Јонтуловић из Мрчајеваца
2. Марко Раичић из Мрчајеваца
3. Вукман Петровић из Трепче
4. Јован Николић из Прељине

2. Среза Црногорског

1. Јован Којовић из Прањана
2. Теодор Пантелић из Црнуће
3. Марко Стевановић из Клатичева
4. Мијаило Милић из Невада

3. Среза Качерског

1. Ђорђе Маринковић из Страгара
2. Ратко Јовановић из Трудеља
3. Арсеније Бушић из Ивановца
4. Нестор Матијевић из Штавице

4. Брусничани

1. Павле Нешковић
2. Милан Марковић
3. Остоја Јевтовић
4. Васа Јовановић

У присуству: Г. Г. Миленка Ђорђевића, претседатеља и Сретена Јевтовића члана Суда Округног; Г. Г. Николе Радојловића мајора,

капетана Милије Илијћа изврш. дужности начелника и начелника среза црногорског Петра Козељца и

Предамном

Рад. П. Дамјановић

Помоћник П. внутр. дела”²⁰⁾

Раја Дамјановић је уз текст писаног договора доставио Попечитељству унутрашњих дела и своје мишљење о пресељењу вароши Бруснице. Сва одабрана места, осим Рудника и Рудничштва, боља су за окружну варош него што је сада Брусница, јер су пространија и равнија, са текућом водом изобилнија и леже на главном путу. Најбоље место, по његовом мишљењу, су Невадске и Велеречке ливаде. Брусничани су, пак подељени у погледу пресељења њихове вароши. Они који желе да остану боје се да напусте своја огњишта, своје куће и дућане.

Кнез Александар Карађорђевић прихватио је овај предлог и 1. јула 1846. године препоручио Попечитељству да пронађе начин за откуп плацева у Невадским ливадама, како за окружна здања, тако и за куће и дућане, од садашњих власника.²¹⁾

Грађанским законом Србије, донетим 1844. године, правно су уређени својински односи у Кнежевини Србији. Приватна својина била је проглашена потпуном, неограниченом и апсолутном. Кнез Александар Карађорђевић је одобравајући локацију за нову брусничку варош, стално упозоравао надлежне органе да се варош може градити само ако су власници земљишта на изабраној локацији вољни да продају своје земљишне парцеле. Сељаци су вековима били везани за земљу, а нови закон им је први пут признао право власништва, па су се тешко одлучивали да отуђују, односно, продају своју непокретну имовину.

Представници окружне власти нису успели да наговоре власнике земљишних парцела у невадским и велеречким ливадама, да их уступе уз новчану накнаду, ради пресељења брусничке вароши. Тиме је питање враћено на почетак.

Грађани вароши Бруснице били су подељени у две групе: прву, која је желела да брусничка варош остане на истом месту и другу, која је тражила да се варош пресели на неку нову локацију, ближе реци Деспотовици и поштанском путу. Обе групе су се посебно обраћале за помоћ кнезу Александру Карађорђевићу.

Групу грађана, која је желела да се остане на постојећој локацији, подстицали су председник и чланови суда брусничке општине. На молби која је упућена кнезу 25. јануара 1851. године потписали су се: Вујо Васић, Димитрије Јовановић, Живко Матић, Крста Борисављевић, Арсеније Кандић, Мијаило Бакић, Спасоје Ђокановић, Милан

Миловановић, Коста Маринковић, Милован Милутиновић, Коста Зисић и Никола Нешковић.²²⁾

Групу грађана, која се залагала за пресељење окружне вароши, предводили су окружни начелник и председник окружног суда и њихови чиновници. Ова група је у писму кнезу Александру тврдила да грађани из оне прве групе не представљају већину грађана вароши Бруснице, па њихову молбу не треба разматрати.

Кнез Александар Карађорђевић наложио је Државном савету да у варош Брусницу пошаље своју комисију да утврди право стање и о томе поднесе извештај.

8. Предлог о укидању рудничког округа

Државни савет одредио је комисију од два члана, коју је предводио Јефрем Ненадовић, члан Савета. Други члан ове комисије био је Јован Невола, главни државни инжењер. У извештају су поновљене раније изјаве о стању брусничке вароши, виђене очима чланова комисије:

”Ова је варош постројена на сасвим рђавом и неугодном месту тако, да је са свију страна велика брда окружавају и стешњавају, осим тога, два је потока текућа кроз исту, особито у кишовитом времену, јако оплављавају и топе, простора ни најмање нема, никакви главни путеви онуда не пролазе нити се састају. Ово њено злочесто место положенија, не само да јој никако и ни најмање не да распрострањавати се, него је с дан на дан све већа и већа у несретно стање доводи. Никаквог удобног места нема, гди би се сада изнова могле куће и дућани постројавати. Садање зграде по већој части старе и орабаћене падежу су наклоњене, нити би полезно било поправљати и подизати их. Дошљаци, особито чиновници, највећу нужду у квартирима и другим потребама трпе; страни трговци готово никако тамо не досељавају се, нити је могуће занатлијама са стране онде досељавати се и обстати. Народ окружија ондашњег производе своје односи у Чачак на продају, па тамо и потребе себи купује, а Брусницу мимоилазећи коначно лишава како купаца дућанског еспапа, тако и продавца нужних потреба.”²³⁾

Чланови комисије су имали прилику да се упознају с мишљењем и жељама грађана вароши Бруснице, како оних који желе да варош остане на старом месту, тако и оних који желе да се што пре одселе на неко ново и боље место за развој њихове вароши. Одвојене и различите жеље двеју група грађана брусничке вароши имале су у члановима комисије своје истомишљенике и заступнике.

Јован Невола, инжењер, предложио је да се брусничка варош премести мало ниже од садашњег места до реке Деспотовице, с леве и десне стране реке и поштанског пута који води у Чачак. Овим би се

побољшало стање и положај вароши, а на извештан начин би се задовољили грађани који су желели да варош остане на истом месту.

Јефрем Ненадовић, члан Државног савета, предложио је да се окружна надлештва из Бруснице преместе у Чачак, а да се села из округа рудничког расподеле и додају крагујевачком, чачанском и ужичком округу у зависности од њихове удаљености према окружним варошима.

Овај предлог о расформирању округа рудничког и пресељењу окружних надлештава у Чачак, изненадио је и узнемирио све становнике овог округа, а нарочито грађане вароши Бруснице. *Брусничани су оштро реаговали на предлог Јефрема Ненадовића да се једина варош у рудничком округу њихова Брусница, растури, а сам округ расподели.*

Државни савет, као извршни орган власти, није смео да се упусти у авантуру растурања рудничког округа, нити његове мале окружне вароши Бруснице. Савет је доставио кнезу копију извештаја комисије и остала акта, с напоменом да *треба скупити народ округа рудничког и објаснити му да је "сасвим слаба надежда да ће се тамо у округу Рудничком, на другом месту игда моћи нова варош подизати и развити ..."*²⁴⁾ За утеху народа рудничког округа, речено је још, да ово окружје неће ићи под Чачак, него ће "Чачак доћи под руднички округ, а то ће му донети извесну корист, уштедеће се велики новац и избећи грдна мука око подизања нове вароши на незгодном и местима. Државни савет предложио је кнезу да се у Брусницу пошаље још једна комисија, која ће народу објаснити овај његов предлог.

Кнез Александар Карађорђевић такође није прихватио предлог Јефрема Ненадовића и чланова Државног савета. Прихватање овог предлога тумачило би се као кнежев реваншизам према колевици династије Обреновића, а он то није желео. Тражио је од Савета да се у Брусницу пошаље друга комисија на челу с војводом Стеваном Книћанином, чланом Државног савета. Кнез је, у писму Савету од 21. фебруара 1852. године изложио задатке комисије и дао своју сагласност за почетак њеног рада:

"Совјету књажества србског

Решеније Совета од 13. овог месеца да се сад још једна поуздана комисија, састојећа се из члена Совета г. Стефана Книћанина и помоћника Попечитељства внутрених дела г. Ал. Ненадовића у Брусницу изашле с препоруком да она сазове из целог окружија потребно число (број) кметова и одличних људи, па у споразуменију с њима, да извиди и закључи, гди би се најбоље имала зданија власти, за Окружије рудничко подићи и нова варош окружна за овај њин крај основати. Ја сам одобрио и о томе Попечитељство внутрњи дела известио, пре-

поручивши му да истој комисији наставленије и определително на овај конач упутствије, сходно мненију Совета даде, о чему и Совет настојећим уведомљавам”.

А. Карађорђевић²⁵⁾

9. Дивље поље - место за нову варош

Стефан Книћанин и Александар Ненадовић, као чланови комисије Државног савета, дошли су у Брусницу 23. априла 1852. године и у њој боравили четири дана. Они нису могли да убеду окупљене кметове из рудничког округа и бројне грађане да се окружне установе преместе у Чачак, а округ расподели, па су са њима одабрали ново место за пресељење вароши Бруснице, које у дотадашњим комбинацијама није ни помињано. *Било је то Дивље поље покрај реке Деспотовице, у атару села Бруснице.*

Чланови комисије саставили су извештај о избору места за пресељење вароши Бруснице и послали га Попечитељству унутрашњих дела, а оно уз свој коментар Државном савету:

”Из овога известија види се да речена комисија, поред свег дејтовања свог да се окружне власти поменутог окружја у Чачак преместе и овај Окружју рудничком присаједини, никако није могла у томе успети; па је изабрала друго место, како за построеније окружних надлежательства тако и за премештај вароши Бруснице, која лежи у близости и у атару исте, покрај реке Деспотовице и које има простора 2261 $\frac{1}{2}$ плугова по процени и погодби, уговорила с притјажатељима (власницима) ове земље да се сваки плуг добре земље по 15, средње по 10, а рђаве по 5 дуката цесарски плати, изузимајући јединог, писара среза моравског истог окружја Јована Јелисијевића, који није хтео пристати да му се по наведеном његове земље исплате, но да му се за рђаву земљу још по један дукат даде.

По преднаведеној процени има се за откуп изабраног места за постројење речене вароши 1869 $\frac{1}{2}$ дуката или 44868 гроша добри, на трошак преднаведене комисије и инцинира који је се тамо ради размрвања плацева дуже време задржавати морао 1030 гр. Свега дакле 45.898 гр. добри издати.”

”Попечитељство внутрени дела соглашавајући се у свему са поступком речене комисије, што је друго место за премештај варошице Бруснице изабрала и погодбу с притјажатељима истог учинила, дало је сачинити други по његовом мненију угодни план за постројеније ове нове вароши, плацеве по овоме размерене у 4 класе разделити и на ове по пространству определити, како ће се продајом ови(х) сва горе наведена сума новца, која ће се за откуп целог овог места издати,

повратити. Цену пак за плацеве гди ће се црква, школа и зданије за Примиритељни суд построити, оно је расположило на све друге плацеве, јер сви житељи имаће у томе једнако учестије, па кад ће их уједно са своим плацевима изплате, те да после од тог буду слободни.”

”За придобијање ранијег уверења оће ли моћи нова варош имати довољно воде, јер сама река Деспотовица неће моћи ту јој потребу задовољити, Попечитељство је ово и по предложењу инцинирском наредило, да се три бунара у месту за ову нову варош одређеном, ископају. Трошак на грађење ови(х) учинити се имајући такође по мненију Попечитељства треба на терет плацева да спадне, које ће се у своје време расположити и удејствовати.

Попечитељство внутрени дела с учтивостију подноси ово височајшем размотренију и решенију стим даљим својим мненијем, да ако се гореизложено одобри, у исто време реши и то, да се зданије за окружна надлежательства одма одпочне постројавати. Сваком оном, кои би се пријавио за населбину у нову ову варош, плац по назначеној цени с тим обвезателством даде, да одма и зданије на истом, било кућу за обитавање, било дућане, било меану построи, а го плац да не може препродати, а услучају том, ако би он било коим му драго обстајателством препјатствован у томе, да се њему или његовој фамилији положени за плац новац поврати, па другом исти на речени конач уступи; да се садашњи житељи вароши Бруснице не принуђавају к исељавању у нову варош, но да им се остави на вољу учинити то кад они нађу за потребно, али да им се не дозвољава у садањем месту никаква нова постројенија подизати; да се Попечитељству финансије постави у дужност преко надлежног Начелничества, плацеве раздавати, на иста тапије издавати и новце за те примати као што му то принадежи и напослетку да се писара Јелисијевића место по оној истој цени узме, по којој је процени с другима њему пододобним погођено, никако пак више да му се не да, јер би то противно било и грађанском закону, интересима Правитељства и притјажатељима (власницима) уступљени(х) места”.²⁶⁾

Грађани вароши Бруснице нису били баш задовољни избором места за нову варош, а нарочито због високе цене коју су требали да плате власницима ових плацева. Они су истицали да је Дивље поље слабо са изворима питке воде. Начелство је вршило пробно копање три бунара, али није нашло одговарајућу количину воде, па је наложило инжењеру да испита изворе у широј околини будуће вароши Деспотовице. О томе је Совјету поднето писано обавештење:

”Начелничество је известило Попечитељство ово да се један извор с оне (леве) стране Деспотовице спрам избратог за постројење нове вароши места, а изнад села Грабовице у растојању од 1807 фати, звано ”Ждребан” налази, кои би се у варош довести могао и као што

је јак, могао би исту за водом задовољно служити. При том ће се, такођер, на десној страни Деспотовице од обе стране вопросног места, гди ће се варош Брусница построити, по један извор наоди с коим би се при свем том, што су слаби, но како нигда не пресушује и вода ови за пиће добра, крајње куће ове вароши служити могле”.²⁷⁾

10. Израда плана вароши и почетак изградње

Кнез Александар Карађорђевић био је обавештен о раду комисије Државног савета у Брусници и избору места за нову рудничку окружну варош. Он се сложио са избором места за изградњу вароши и 5. јануара одобрио пресељење Бруснице *”која се има звати Деспотовицом.”*

Одмах по избору локације нове вароши, почела је у Крагујевцу израда плана вароши Деспотовице. План је достављен Начелству округа рудничког 22. фебруара 1853. године, а тог истог дана Попечитељство унутрашњих дела одредило је инжењера Августа Ланга да премери и обележи атар нове вароши. Инжењер Ланг је приликом обележавања улица и плацева уочио недостатке плана за нову варош, па је своје примедбе изложио у писму од 17. марта 1853. године. Ове примедбе је начелство округа рудничког заједно са планом вароши, послало Попечитељству унутрашњих дела у Београд. Оцену плана и његове поправке извршио је Еразмус Кломински, државни инжењер и вратио га у Брусницу 7. августа 1853. године.

*Кнез Александар Карађорђевић предложио је Државном савету, 8. априла 1853. године, ”... да се одмах приступи к грађењу Правитељствених здања и к довођењу чесме из извора Ждробана и тако варош водом снабде се ...”*²⁸⁾

Окружно начелство примило је 24. маја 1853. године налог да отпочне изградњу нове вароши. Оно је објавило грађанима вароши Бруснице и осталим заинтересованим лицима да ће од 16. јуна 1853. године почети подела плацева у новограђеној вароши Деспотовици.

*Камен - темељац нове зграде Окружног суда у Деспотовици положен је свечано 22. октобра 1853. године.*²⁹⁾

Деспотовица је тог дана постала највеће градилиште у Кнежевини Србији. Инжењер Франц Зелени дошао је из Београда 9. новембра 1853. године да надгледа и усмерава извођаче радова у вароши Деспотовици.

11. Жалба житеља Бруснице на деобу плацева у Деспотовици

Подела плацева у Деспотовици вршена је према пријавама грађана вароши Бруснице, трговаца, механџија, занатлија и других грађана из ближих и даљих места, који су желели да се настане, да започну или наставе своју делатност у новој вароши.

Грађани Бруснице нису били задовољни поделом плацева, сма-трајући да су оштећени, па су поднели жалбу Државном савету. Они су 12 година из дана у дан, из године у годину, "стрепели као птица на несигурној гранчици", нису оправљали ни куће, ни дућане, па оно што је од њих остало не може се ни у шта употребити. Због тога је житељима вароши Бруснице требало прво допустити да изаберу плацеве онде где желе, па остатак плацева да се подели чиновницима и трговцима из других места. Подела плацева била је неправилна, јер су најбољи плацеви око пројектоване пијаце, окружних надлештава и цркве, дељени трговцима-богаташима из других места и чиновницима окружних установа. Они су у односу на Брусничане били у повлашћеном положају, јер нису морали да кулуче, да за инжењерима носе коље, да их побијају и обележавају плацеве и улице, да секу дрвеће и шибље и обављају друге послове. Због свих наведених чињеница, Брусничани су тражили да се изврши нова расподела у којој би они имали право првенства у избору плацева.³⁰⁾

Највише жалби на поделу плацева било је против Вује Васића, кмета вароши Деспотовице, који је користећи свој положај, делио плацеве својим рођацима и пријатељима.

12. Изградња вароши Деспотовице

Деоба плацева у новој вароши извршена је 1854. године. Грађани који су добили плацеве били су дужни да у року од три године на својим плацевима подигну механу, кавану, трговину, занатску радњу или кућу, према одобреним плановима. Они који нису могли да саграде, читаву грађевину, морали су да подигну "бину" (темељ) на плацу и тиме покажу надлежним властима да ће да подигну одговарајућу зграду. У трогодишњем периоду нису сви власници плацева успели да подигну грађевину или бар темељ, па је у октобру 1858. године почела примена одлуке о одузимању плацева. Плацеви су одузети од 52 имаоца и додељени новим власницима. Од власника из села Бруснице одузети су плацеви Дмитру Дражовићу, Илији Тројанчевићу и Јовану Стругаревићу.

Зграда окружног суда и окружног начелства почела је да се гради 22. октобра 1853. године, а потом су грађене зграде поште и мезулане, општинског суда, основне школе и друге. За све ове зграде било је потребно исећи грађу у оближњим државним и сеоским шумама и довући је до нове вароши, затим направити огроман број цигала, отесати много брусничког камена, привући велике количине креча, песка и другог материјала. Све ове радње, осим мајсторских, чинили су кулуком порески обвезници из сва три среза рудничког округа. Кулуком су грађена државна здања, варошке улице и сви прикључени путеви који су повезивали варош Деспотовицу са главним друмовима

према Београду, Крагујевцу, Ваљеву, Чачку и вароши Брусници, из које је почела велика сеоба имовине и становника у нову варош.

Сваки порески обвезник из рудничких села проводио је на кулуку у вароши Деспотовици, од 1853. до 1857. године, више од 30 дана годишње, са колима и воловима или пешке са ручним алатом. Имућнији порески обвезници, често су тражили замену на кулуку, и плаћали пешаке 6 гроша с храном или 8 гроша без хране, а кулучаре с колима и воловима од 14 до 20 гроша чаршијских.³¹⁾

Изградња нове вароши није могла да прође без тешкоћа, па и људских жртава. На свечани дан полагања камена темељца за зграду Окружног суда и Окружног начелства, 22. октобра 1853. године, погинуо је Милан Бојовић, земљорадник из Горње Горевнице, среза моравског (данас у општини Чачак). Он је са колима и воловима довео камен за прву зграду вароши Деспотовице. Волови су се у једном тренутку поплашили од великог броја присутних људи, па су нагло кренули и оборили свога газду Милана Бојовића, преко кога су прешли точкови кола и усмртили га.³²⁾

Велико градилиште вароши Деспотовице привукло је неимаре и истакнуте мајсторе из рудничког и суседних округа. Осим њих, дошли су и мајстори из Турске (Македоније и Косова), из Аустрије и Мађарске. Остали су записи о столарима Готфриду Шулцу из Аустрије и Андреју Симону из Сент Миклоша.

На овом градилишту биле су у промету велике паре и огромне количине разноврсне робе, грађевинских и других материјала. Све ово привукло је и многе беспосличаре, коцкаре и лопове. Чиновници и жандарми окружног и среског начелства имали су пуне руке посла. Они који су били ухваћени у нечасним радњама осуђивани су на строге казне. Тако је Петар Бошковић из Призрена, био осуђен због крађе на шибу 12 пута кроз 300 момака или на 12 година робије у тешком гвожђу.

У вароши Деспотовици, до краја 1858. године, било је изграђено: 2 државне и 2 општинске зграде, 120 приватних кућа, 55 дућана и 16 механа.

Одлуком о пресељењу вароши Бруснице били су одређени услови додељивања плацева у Деспотовици и обавезе око изградње кућа за становање, дућана, механа и занатских радњи. У погледу пресељења житеља вароши Бруснице, препоручено је да се не присиљавају на исељавање, него да им се остави на вољу да то учине кад сами нађу за потребно.

У вароши Брусници била је забрањена изградња било каквих грађевина за становање или пословну делатност.

Већи број трговаца, механџија и занатлија обављао је и даље своју делатност у вароши Брусници и није се журио с пресељењем у Деспотовицу. Њихова делатност сметала је пословању оних који су се

преселили 1857. године, па су се обратили Попечитељству унутрашњих дела с молбом да се трговцима, механџијама и занатлијама, који су остали и продужили да раде у вароши Брусници, одреди рок до кога треба да се преселе у Деспотовицу, а који то не учине, да им се забрани даљи рад у Брусници. Овај захтев је прихваћен па је трговцима и осталим посленицима у Брусници препоручено да се до идућег Дмитровдана (8. новембра) 1857. године преселе у Деспотовицу, јер ће, после тога рока, бити забрањена свака радња у Брусници.³³⁾

Пресељење у Деспотовицу није одговарало Марку Лучићу из вароши Бруснице. Он је у својој жалби истакао да би му пресељење нанело велику штету, с обзиром да у вароши Брусници има четири куће и једну кавану озидану од камена, која се не може пренети у Деспотовицу. Молио је за дозволу да му кафана остане у Брусници и да ради на истом месту. Окружно начелство подржало је ову молбу наводећи да је ова кавана прва подигнута у Брусници. Његови потомци живе и данас у непосредној близини брусничке цркве.

13. Посета кнеза Александра Карађорђевића вароши Деспотовици

Пресељење вароши Бруснице било је пуних 15 година у центру пажње њених житеља и општинских, среских и окружних власти. Решење овог важног питања било је често предмет расправа у надлежним министарствима, Државном савету, Намесништву и у кабинету кнеза Србије, прво кнеза Михаила Обреновића а потом кнеза Александра Карађорђевића.

Око пресељења вароши Бруснице, оснивања и изградње вароши Деспотовице, највише се бавио кнез Александар Карађорђевић. Мудром политиком и здравим расуђивањем, он је избегао све замке династичког ривалства и суревњивости, поштујући основна завичајна и патриотска осећања грађана вароши Бруснице и народа рудничког округа. Кнез није прихватио предлог свог Државног савета да се окружне установе из Бруснице преместе у Чачак и да се заувек расформира округ руднички. Захтевао је да се потрага за погодним местом за нову варош не прекида, док се место не пронађе, а кад је оно пронађено, да се одмах почне са изградњом окружних и других здања и осталим активностима за пресељење вароши Бруснице. Државни савет је, уз кнежеву сагласност, извојио знатна новчана средства за плаћање мајстора и набавку неопходног материјала за изградњу и опрему окружних здања.

Окружне установе из вароши Бруснице, преселиле су се у нову варош Деспотовицу 1. новембра 1856. године. У Деспотовици је до краја 1857. године било изграђено око сто приватних кућа, педесет дућана, десетак механа, више занатских и других радњи. Варош је имала око 500 становника, око 50 чиновника и основну школу са 46 ученика.

Кнез Александар Карађорђевић пажљиво је пратио извештаје о изградњи и свему што се догађало у новој вароши Деспотовици. Желео је да све то лично види, да обиђе и да се упозна са евентуалним проблемима са којима се још суочава нова рудничка окружна варош.

Кнез је провео извесно време на одмору у (Соко) Бањи. Пре повратка у Београд желео је да посети Крагујевац, Карановац, Чачак и Деспотовицу.

Надлежне власти у Деспотовици озбиљно су се припремале да дочекају високог госта. На уласку у варош из правца Чачка била је подигнута почасна капија окићена цвећем. На капији је постављен велики натпис:

АЛЕКСАНДАР КАРАЂОРЂЕВИЋ КЊАЗ СРБСКИ

У сусрет кнезу изашли су окружни и срески начелници у пратњи око 200 коњаника, испред којих је носио барјак унук војводе Лазара Мутапа. Био је то исти барјак под којим је војвода Мутап војевао у време Војда Карађорђа.

Све куће у вароши Деспотовици биле су нове и окићене, па су својом спољашношћу зрачиле радост људи, који су се скоро доселили у нову варош. Житељи вароши били су свечано одевени и заузели места за дочек кнеза и његове пратње, дуж улице, лево и десно од свечано окићене варошке капије.

Грување прангија и пуцање из пушака објавили су приближавање високих гостију.

Кнез Александар Карађорђевић ушао је у варош Деспотовицу 19. септембра 1857. године, у девет сати и тридесет минута. На варошком тргу била је постројена почасна чета војника. Са горње стране били су упарађени пешаци - Качерци, а лево и десно од њих стајали су коњаници - Моравци и Црногорци (Таковци).

Кнеза у име грађана Деспотовице поздравио Вујо Васић, председник општине:

” ... Варош ова, под владом Ваше Светлости подигнута, радује се што су житељи њени преко мене, председника општине, постављени, да Вашу Светлост у својој средини поздраве и своју преданост, признање и благородност изразе и себе високој милости Вашој могу да препоруче ...”

Свештенство и чиновници рудничког округа чекали су да поздраве кнеза Александра испред нове зграде Окружног суда. Добродошлицу кнезу пожелео је Божо Божовић, члан окружног суда.

Домаћини су приредили ручак за угледне госте и званице, у згради Окружног суда. Прву здравицу кнезу и осталим гостима, изрекао је ужички епископ Јоаникије. Кнез Александар одговорио је на здравицу пожелевши добро здравље, благостање и напредак грађанима вароши Деспотовице и народу рудничког краја. Здравлица је била много, а свака је праћена пуцањем прангија и плотуна.

Кнез Александар је, после ручка, пожелео да разгледа ново окружно здање, а затим да прошета улицама и види шта је направљено и шта се још гради у новој вароши. У тој шетњи пожелео је да обиђе зграду поште и посети нову школу. У школи су га весело дочекали ђаци, а у име њихово поздравио га је Коста Петрићевић, ученик трећег разреда.

Шетајући кроз варош Деспотовицу, кнез је уочио да се нигде не гради црква, па је председнику општине уручио 100 цесарских дуката, ради оснивања посебног фонда за изградњу нове цркве.

Кнез Александар Карађорђевић преноћио је у згради Окружног суда и сутрадан отпутовао из Деспотовице.³⁴⁾

14. Варош се жалила на село а село на варош

Пресељење вароши Бруснице било је предмет пажње и разговора не само брусничких варошана, него и сељака. Варошани су се живо интересовали где ће бити место њиховог пресељења, шта би све требало, а шта могу да саграде на новим плацевима и како да организују свој боравак и живот у новој вароши.

Сељаци Бруснице су вековима живели на својим поседима и у својим кућама, па нису морали да брину какав их живот очекује када се пресели њихова варошица, на коју су се били навикли и за коју су били вишеструко везани. Њих је највише занимало да ли ће им нова варош бити близу или далеко од њиховог села. За њих би било много боље и економичније да нова варош буде у Невадским ливадама, него у удаљеном селу Мајдану.

У очекивању пресељења брусничке вароши, сељани Бруснице су у знатној мери занемарили да се с уважавањем опходе према својој вароши. Пуштали су своју стоку да пасе око вароши и да лута по варошким улицама, а у том лутању правила је штету трговцима, механичарима и занатлијама. Бројне пријаве грађана побудиле су начелство округа рудничког да затражи савет од Попечитељства унутрашњих дела како да поступи према власницима стоке: "Како се до вароши Бруснице, куће села Бруснице тако у близости наоде, да посведневно стока по чаршији тумара и штету варошанима, а и нечистоћу по вароши причињава."³⁵⁾ Начелство није успело да спречи власнике да не пуштају стоку, па пита да ли да кажњава власнике чија стока лута по вароши. Попечитељство је одговорило да начелство надлежним путем саопшти житељима села Бруснице да марву своју чувају да не би у суседној вароши штету чинила. Ако се неко од њих покаже немарљив и непослушан, нека начелство према њему поступи по закону. Тако је и било.

Грађани брусничке вароши су на изабраној локацији градили своје куће, своје дућане, каване, механе, занатске радње и у њих се

Фотографија старог Милановца

постепено усељавали и организовали нови градски живот. Исељавањем из Старе чаршије, како су називали своју бившу варош, они су променили само комшилук, а село је остало исто. Нова варош Деспотовица, била је основана на потесу Дивље поље, у атару села Бруснице. Уз бројне кафане, механе и касапнице подизане су стаје за телад, овце, јагањце, свиње и живину, односно за животиње неопходне у исхрани бројних гостију и становника вароши Деспотовице. Плацеви дуго нису били ограђени па је стока пуштана да пасе по свим површинама где је било траве. Са смањењем количине траве на варошким плацевима, стока се све више удаљавала и прелазила на ливаде и њиве, у воћњаке и баште брусничких сељака.

Штете које је чинила градска марва биле су велике, нарочито у њивама засејаним пшеницом, кукурузом и другим житарицама, у повртњацима, у ливадама и пашњацима.

Сељани Бруснице бранили су се на све начине од најезде градске стоке, ограђивли су баште али нису могли да ограде све њиве, ливаде и пашњаке. Општина брусничка молила је општину деспотовичку да скрене пажњу грађанима који држе стоку, да исту чувају, да их не пуштају на сеоске поседе где чине велику штету. Ове молбе нису помогле па су бруснички кметови и земљорадници закључили да се од напасти могу заштити само ако подигну ограду око нове вароши.

Они су почетком фебруара 1860. године обратили се Начелству округа рудничког и саопштили му своју намеру да ограде варош, с тим да им у томе помогну села: Луњевица, Грабовица, Неваде и Велереч, која су суседна са окружном вароши. Они су посебно истакли да "сељаци села Бруснице велику штету трпе у усевима својим од стоке из Г. Милановца, која како изиђе из вароши иде у њиве и ливаде оних из именована четири села."³⁶⁾

Подизање ограде око Горњег Милановца није текло по жељи Брусничана. Села Неваде и Велереч нису пристала да учествују у овом обимном послу тврдећи да се они не граниче са новом вароши, па немају обавезу да је ограђују. Договарање је трајало пуне четири године, без видљивих резултата, а варошка стока је сваке године чинила штету брусничким пољопривредницима. Окружно начелство није предузимало строжије мере према грађанима Горњег Милановца, који су пуштали своју стоку по брусничком атару. Због тога су се Брусничани обратили министру унутрашњих дела с молбом да нареди окружном начелству да, осим Луњевице и Грабовице, ангажује још и село Велереч да учествује у подизању ограде око вароши, пошто је атар овог села у непосредној близини вароши. Молба је упућена министру 15. фебруара 1864. године. а потписали су је кметови Бруснице Лазар Вујић и Василије Поњавић и општинари: Јосип Нешковић, Мијаило Стругаревић, Василије Нешковић, Сава Нешковић, Илија Тројанчевић, Ацо Поповић, и Сава Андријевић.³⁷⁾

Изглед вароши Горњег Милановца мењао се из године у годину. Насипане су и калдрисане улице, премештена је из Бруснице и уређена градска пијаца, која је сваког петка била пуна света. Понуда стоке на пијаци била је велика, па је утицала на грађане вароши да све мање гаје и држе стоку у својим двориштима. Окружно начелство је све више одлагало доношење решења о ангажовању околних села да помажу Брусничанима у ограђивању вароши. С обзиром на обим варошког потеса, било је неопходно да се у околним шумама исече много стабала храстовог дрвета и да се од њих изграде стубови и летве за ограду. Начелство је и због тога оклевало да прихвати захтев Брусничана за подизање ограде око вароши. Оно је средином јула 1867. године донело решење да Брусничани, Луњевичани, Грабовичани и Велеречани нису обавезни да заграђују потес вароши Горњег Милановца.³⁸⁾

Напомене

- 1) Милан Ђ. Милићевић "Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба"
- Београд 1979, стр. 476
- 2) АС, МУД-П, Ф.V, П.122, 1841.
- 3) АС, МУД-П, Ф.V, П.138, 1841.
- 4) АС, МУД-П, Ф.IX, П.36, 1841.
- 5) АС, МУД-П, Ф.VII, П.93, 1839.
- 6) АС, МИД-В, Ф.III, П.128, 1839.
- 7) Исто
- 8) Исто
- 9) АС, МУД-П, Ф.I, П.31, 1843.
- 10) АС, МИД-В, Ф.I, П.10, 1840.
- 11) АС, МУД-П, Ф.II, П.57, 1840.
- 12) Др. Бранко Перуничкић објавио је план вароши Бруснице у делу "Чачак и Горњи Милановац" књига друга, између страна 144 и 145, са насловом "Први план варошице Бруснице из 1839. године". Овај план је са истим насловом објавио и др. Радош Љушић у књизи "Милан Обреновић, војвода, командант и саветник Рудничке нахије" - Горњи Милановац, 1995. године, ради решавања практичних животних проблема тадашње вароши.
- 13) АС, МУД-П, Ф.I, П.31, 1843.
- 14) АС, МИД-В, Ф.III, П.39, 1844.
- 15) АС, МИД-В, Ф.I, П.217, 1848.
- 16) АС, МУД-П, Ф.VII, П.54, 1853.
- 17) АС, МУД-П, Ф.X, П.80, 1851.
- 18) АС, МПСБП, Ф.VI, П.4, 1846.
- 19) АС, МИД-В, Ф.III, П.150, 1845.
- 20) АС, МИД-В, Ф.IV, П.87, 1846.
- 21) Исто
- 22) АС, МУД-П, Ф.IV, П.4, 1851.
- 23) АС, ДС, Но.60, 1852.
- 24) Исто
- 25) АС, МИД-В, ВНо.166, 1852.
- 26) АС, ДС, Но.60, 1852.
- 27) Исто
- 28) АС, ДС., Но.108, 1853.
- 29) АС, МУД-П, Ф.X, П.3, 1853.
- 30) АС, ДС, Но.490, 1853.
- 31) АС, МУД-П, Ф.XIII, П.166, 1857.
- 32) АС, МУД-П, Ф.X, П.3, 1857.
- 33) АС, МУД-П, Ф.X, П.3, 1857.
- 34) Србске новине, бр. 109, 26. септембра 1857.
- 35) АС, МУД-П, Ф.IX, П.27, 1850.
- 36) АС, МУД-П, Ф.IV, П.18, 1860.
- 37) АС, МУД-П, Ф.II, П.107, 1864.
- 38) АС, МУД-П, Деловодни протокол, бр. 6286, 26. јула 1867.

Summary

Rudnik was the seat of district Rudnik til 1804 when the rebels conquered and demolished it and threw the Turks out from there.

The First Serbian Uprising ended in 1813 with rebels' defeat. As Turkish district judge couldn't get back to demolished and burnt down Rudnik, he chose Brusnica as a new seat. He went into Brusnica together with 150 Turks and 20 camels and moved in duke Miloš's house. The camels were settled in the primary school building.

After the Second Serbian Uprising in 1815, Brusnica stayed as the seat of district Rudnik and later on as the seat of the whole area. Town Brusnica was situated in a narrow ground between Brankovo brdo and Igriste, surrounded with Mankovac and Besni potok streams. Narrowness of living in town Brusnica was especially present after the arrival of police and court clerks and settling down many craftsmen, innkeepers, merchants and etc.

The land on which is town Brusnica situated with its jurisdiction, craftshops, inns and family houses, was not sufficient for further development and expanding of the town. The office of district Rudnik submitted a proposal for moving town Brusnica from the narrow location to a wider one by the river Despotovica on August 10th, 1839. There were 3 possible locations suggested: Rženik near village Lunjevica, Polje in the foothill of village Grabovica and the field of village Majdan. The approval for moving would be given if only the owners of the land agreed to sell their parcels. This condition was hard to attain, so state's council made the decision that "Brusnica" with its jurisdictions stays on the same territory ..." This decision influenced the administration of the town in "European way". The residents were bound to take part with their money and to participate in building bridges on the streams around the town and in paving streets, too.

In order to expand the town and to make the streets more passable, the citizens asked for drawing back the fence of the nearby building's yards which occupied almost a half of the town. Buildings of districts jurisdiction, which were bought from Jovan Obrenović in 1836, were very destroyed so they needed to be repaired or demolished and then new ones built. All these had an influence on further discussions and other actions for moving the town. Also there were established state's commissions which had a task to find out and suggest the best solutions. The first commission found and described five new places convenient for moving the town: 1. Rudnik, 2. Rudničiste, 3. Majdan, 4. Meadows in Velereč and Nevade and 5. Brdjani.

The second commission suggested the state's council to move district's institutions from Brusnica to Čačak and to arrange the district and to supplement it to the nearby districts. This suggestion duke Aleksandar Karadjordjević didn't accept and ordered a new commission to be sent to Brusnica. The leader of this commission was a governor Stevan Knićanin. This commission suggested moving the town to the location called "Divlje polje" situated on the right bank of the river Despotovica, in the district of village Brusnica. This suggestion was accepted and it was ordered an urbanistic plan to be made and all technical preparations for building a new town to be done. The cornerstone of a new district court building was placed on 22nd October, 1853 (the old calendar) and district's institutions moved into a new town Despotovica on 1st/13th november, 1856.

Јован Плагиновић

**ДЕЛИМИЧАН ПОПИС ДРЖАВИИХ СЛУЖБЕНИКА,
ЦРКВЕНИХ И ВОЈНИХ ЛИЦА У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ,
ПРЕМА ДРЖАВНОМ ШЕМАТИЗМУ 1852 - 1914. ГОДИНЕ**

Развојем Кнежевине Србије и њених установа по узору на савремене европске државе XIX века, створени су услови, примерени ондашњем времену, искуствима и знању, за унапређење рада државне администрације. Једна од значајних новина је штампање Државног шематизма започето 1852. године. На почетку скроман, развојем државних институција, из године у годину бивао је све садржајнији. У њему су евидентирани бројни подаци о дипломатским представништвима, народној скупштини, министарствима, културно-просветним и научним установама, црквеној и војној организацији, финансијским институцијама итд.

Државни шематизам је штампан почетком сваке године, бележећи затечено стање на крају претходне године. У том је његов највећи недостатак, јер нису евидентиране промене у току године, којих је било у знатној мери. Излазивши редовно, изузимајући поједине ратне године, у периоду 1852-1914. године, створен је обиман материјал немерљиве вредности са више стотина хиљада имена на преко 20000 страна.

Након вишемесечног истраживања, издвојили смо податке о државним службеницима, црквеним и војним лицима из Рудничког округа, изузимајући просветне раднике, који су, највећим делом, већ пописани (Ковилка Летић, Основне школе у рудничком крају 1804-1914., Горњи Милановац, 1997.). Обрађујући период "великог" Рудничког округа 1890-1902. године, када су у његовом саставу, осим качерског, таковског и љубићског среза били драгачевски, трнавски, жички, студенички, а од 1899. године и моравички срез, ограничили смо се, услед обиља материјала, на старе границе округа, поново установљене 1902. године. Комплетне податке смо дали само у случају када шематизмом носиоци функција нису раздвојени по срезовима (нпр.

порезници), или када значај функције превазилази границе округа (нпр. народни посланици). У појединим случајевима ограничили смо се на територију данашње општине Горњи Милановац (нпр. свештеници).

Делимичним пописом обухваћени су: народни посланици, окружни начелници и њихови помоћници, секретари и писари окружног начелства, срески начелници и писари, председници општина из 1881. године (једини пут обухваћени шематизмом), инжењери, лекари, бабице, апотекари, ветеринари, благајници, поштари, телеграфисти, телефонисти, порезници, шумари, руковође метеоролошких станица, књижари, председници суда, судије, судски писари, рачуновође, експедитори и архивари, адвокати, старешине и монашко свештенство манастира Браћевшница, протопрезвитери, намесници и свештеници, официри итд.

НАРОДНИ ПОСЛАНИЦИ ЗА РУДНИЧКИ ОКРУГ У СКУПШТИНИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Година 1884. и наредне:

Максим Л. Сретеновић, посланик за варош Горњи Милановац. Живи у Горњем Милановцу.

Тодор Ракић, посланик за качерски срез. Живи на Руднику.

Алексије Јовандерић, посланик за моравски срез. Живи у Лађевцима.

Вељко Јаковљевић, посланик за таковски срез. Живи у Бершићима.

Година 1890-1892.

Ранко Б. Тајсић, тежак из Пухова.

Јован Поњавић, тежак из Бруснице.

Љуба Новаковић, енолог из Краљева.

Младен Аксентијевић, тежак из Гладнице.

Раде Протић, трговац из Цветака.

Коста Борисављевић, председник суда из Г. Милановца

др Драгиша Станојевић, комесар Народне банке у оставци.

Максим Л. Сретеновић, трговац из Г. Милановца.

Година 1892-1894.

Ранко Б. Тајсић, тежак из Пухова.

Михаило Радовић, свештеник из Вранића

Лазар Прокић, трговац из Ушћа.

Урош Плазина, тежак из Качулице.

Мика Даниловић, тежак из Заграђа.

Ђорђе Новаковић, члан Касације из Београда.

Коста Борисављевић, председник суда из Горњег Милановца.

Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца.

Година 1895-1897.

Живојин Ђорђевић, механџија из Враћевшнице.
Илија Мијаиловић, земљоделац из Горње Трпче.
Јеврем Мијатовић, трговац из Горњег Милановца.
Марко Дукић, земљоделац из Драгчића.
Миладин Лишанин, земљоделац из Лисе.
Миленко Милошевић, земљоделац из Павлице.
Никола Кнежевић, трговац из Краљева.
Петар Павловић, трговац из Горњег Милановца.
Чедомир Пантелић, земљоделац из Дучаловића.

Година 1898-1899.

Иван Ђорђевић, председник општине из Горње Црнуће. Краљев посланик.
Чедомир Пантелић, председник општине из Дучаловића. Краљев посланик.
Никола Радовановић, трговац из Чачка. За град Чачак.
Љубомир Ђаловић, земљоделац из Зеока. За драгачевски срез.
Тоша Драшковић, трговац из Гуче. За драгачевски срез.
Марко Дукић, земљоделац из Драгчића. За жички срез.
Василије Јанић, земљоделац из Крушевице. За жички срез.
Радојица Ј. Радојевић, председник општине са Рудника. За качерски срез.
Алексије Јовандерић, трговац и председник општине из Лађеваца. За љубићски срез.
Мијаило Новаковић, трговац из Горње Горевнице. За љубићски срез.
Коста Бијорац, председник општине из Б. Стене. За студенички срез.
Илија Кошанин, председник општине из Рвате. За студенички срез.
Светозар Боровњак, председник општине из Брезне. За таковски срез.
Танасије Андрић, механџија из Мајдана. За таковски срез.
Алекса Мајсторовић, председник општине из Липнице. За трнавски срез.

Година 1900.

Иван Ђорђевић, председник општине из Горње Црнуће. Краљев посланик.
Чедомир Пантелић, председник општине из Дучаловића. Краљев посланик.
Никола Радовановић, трговац из Чачка. За град Чачак.
Љубомир Ђаловић, земљоделац из Зеока. За драгачевски срез.
Тоша Драшковић, трговац из Гуче. За драгачевски срез.
Марко Дукић, земљоделац из Драгчића. За жички срез.
Василије Јанић, земљоделац из Крушевице. За жички срез.
Радојица Ј. Радојевић, председник општине са Рудника. За качерски срез.
Алексије Јовандерић, трговац и председник општине из Лађеваца. За љубићски срез.

Мијаило Новаковић, трговац из Горње Горевнице. За љубићски срез.
Коста Бијорац, председник општине из Б. Стене. За студенички срез.
Светозар Боровњак, председник општине из Брезне. За таковски срез.
~~Танасије Андрић, механџија из Мајдана. За таковски срез.~~
Алекса Мајсторовић, председник општине из Липнице. За трнавски срез.

Година 1901.

Велимир Тодоровић, адвокат из Београда, сенатор. Испред рудничког округа.
Павле Смиљанић, из Такова.
Коста Борисављевић, адвокат из Горњег Милановца.
Јаков Г. Чорбић, трговац из Рашке.
Мелентије Божовић, кафеџија из Краљева.
Павле Маринковић, адвокат из Београда.
Милутин Јов. Анђелић, земљоделац из Бечња.
Милош Ф. Ћосић, земљоделац из Паковраће.
Миљко Протић, трговац из Гуче.
Ђура Јеремић, трговац из Ивањице.
Љубомир Живковић, адвокат из Београда.

Година 1902.

Велимир Тодоровић, министар унутрашњих дела, сенатор. Испред рудничког округа.
Коста Борисављевић, адвокат из Горњег Милановца.
Јаков Г. Чорбић, трговац из Рашке.
Мелентије Божовић, кафеџија из Краљева.
Милутин Јов. Анђелић, земљоделац из Бечња.
Милош Ф. Ћосић, земљоделац из Паковраћа.
Миљко Протић, трговац из Гуче.
Ђура Јеремић, трговац из Ивањице.
Љубомир Живковић, адвокат из Београда.
Влајко Антонијевић, трговац из Чачка.

Година 1903.

Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца.
Павле Савић, економ из Брђана.
Радомир Мирић, земљоделац из Калањеваца.
Урош М. Ломовић, адвокат из Горњег Милановца.

Година 1905.

Коста Борисављевић, касациони судија из Београда.
Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца. За град Горњи Милановац.

Милутин Јов. Анђелић, економ из Бечња.
Михаило Радовић, свештеник из Вранића.

Година 1906.

Коста Борисављевић, касациони судија из Београда.
Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца. За град Горњи Милановац.
Милорад Драшковић, адвокат из Смедерева.
Милутин Јов. Анђелић, земљоделац из Бечња.
Михаило Радовић, свештеник из Вранића.

Година 1907.

Коста Борисављевић, касациони судија из Београда.
Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца. За град Горњи Милановац.
Милорад Драшковић, адвокат из Смедерева.
Милутин Јов. Анђелић, земљоделац из Бечња.

Година 1908-1911.

Антоније Мутаповић, земљорадник из Прислонице.
Коста Борисављевић, касациони судија из Београда.
Максим Л. Сретеновић, трговац из Горњег Милановца. За град Горњи Милановац.
Мика Даниловић, земљорадник из Заграђа.
Урош М. Ломовић, адвокат из Горњег Милановца.

Година 1912-1915.

Крста Солујић, земљоделац из Бершића.
Тома Живанић, економ из Коњевића.
Урош М. Ломовић, адвокат из Горњег Милановца.

НАЧЕЛСТВО РУДНИЧКОГ ОКРУГА

Начелство рудничког округа је образовано након административне поделе Србије, коју је донео тзв. Турски устав из 1838. године. У саставу рудничког округа до 1890. године била су три среза: качерски, црногорски (од 1884. године носи назив таковски) и моравски (од 1885. године носи назив љубићски). Седиште рудничког округа, од оснивања до 1856. године, било је у Брусници. Оснивањем вароши Деспотовице, 1853. године, и изградњом зграде Окружног начелства 1856. године, седиште је измештено из Бруснице. У Деспотовици (од 1859. године у Горњем Милановцу)

начелство округа остаје до 1890. године, када се, на основу Устава из 1888. године и Закона о уређењу округа и срезова од 15. марта 1890. године, руднички и чачански округ спајају у један, а седиште премешта у Чачак. Иако проширен, новоформирани округ задржава назив руднички. Нова територија обухватала је качерски, таковски, љубићки, драгачевски, трнавски, жички, студенички, а од 5. јануара 1899. године и моравички срез, који је до тада припадао ужичком округу.

Након многобројних жалби грађана Горњег Милановца упућиваних Министарском савету, 10. априла 1902. године донет је Закон којим је укинута Начелство рудничког округа са седиштем у Чачку. Горњем Милановцу је враћено Начелство и руднички округ са територијом и срезовима које је имао до 1890. године.

Начелство рудничког округа коначно је укинато Законом од 26. априла 1920. године, којим су, у складу са Видовданским уставом, установљене области као управне јединице. Територија рудничког округа ушла је у састав шумадијске области.

Начелници рудничког округа

1851-1859. Младен Жујовић (мајор до 1854., потполковник 1854-1858., пуковник кавалер од 1858).

1859-1862. Василије Лукић, капетан

1862. до краја године место начелника упражњено.

1863-1868. Живан Антонић

1868-1869. Сима Божић

1869-1873. Илија Коцић

1873-1874. Настас А. Петровић

1874-1877. Никола Атанасковић

1877-1879. Коста Атанацковић

1879-1880; 1881-1882. Сима Б. Михаиловић

1880-1881. Алекса Стојковић

1882-1883. Јован Баић

1883-1887. Милован Браловић

1887. до краја године упражњено место начелника.

1888-1889. Коча Ј. Радовановић

1889-1890. Јаков Јаковљевић

1890-1892. Мијаило Церовић

1892-1893. Љубомир Каменичић

1893-1894. Владимир Тадић

1894-1895. Мијаило Рајковић

1895-1900. Светозар Ј. Шурдиловић

1900-1902. Васа Драгићевић

1902-1903. Љубомир Кордић

1903-1905. Божидар Петровић

1905-1906. Живојин Топаловић
1906-1907. Д. М. Симић
1907. до краја године упражњено место начелника.
1908-1910. Антоније Вилдовић
1910-1911. Живојин Пандуровић
1911-1912. Петар Банџић
1912-1913. ?
1913-1914. Драгутин Симић

Помоћници начелника рудничког округа

Првог помоћника начелника Државни шематизам помиње 1855. за 1854. годину. Ова функција постоји до 1885. године. Нема је од 1886. до 1896. године, када се поново помиње и траје до укидања Начелства рудничког округа са седиштем у Чачку, 1902. године.

1854-1856. Тома Радовић
1856-1857. Алекса Ристић
1857-1859. Јосиф Куртовић, капетан
1859-1860. Илија Вукићевић, штабскапетан
1860-1862. Милован Пејчиновић, капетан
1862-1865. Владимир Васић
1865-1866. Петар Радовановић
1866-1867. ?
1867-1868. Петар Радојловић
1868-1872. Михаило Н. Сарић
1872-1875. Петар Нешић
1875-1877. Васа Радовић
1877. до краја године место помоћника начелника упражњено
1878-1880. Јован Д. Стевановић
1880-1884. Петар Петровић
1884-1885. Ивко Томић
1885-1896. период без функције помоћника начелника округа.
1896-1897. Илија Н. Поповић
1897-1899. Михаило Марковић
1899-1901. Димитрије Милић
1901-1902. Илија Берић

Секретари рудничког окружног начелства

Функција секретара окружног Начелства установљена је 1857. године. У Државном шематизму нема података да су постављани у периоду 1891-1899. године. Од 1899. године ова функција је поново заживела.

- 1857-1859. Вуле Јанковић
 1859-1860. Живојин П. Козељац
 1860-1865. Алекса Јоцић
 1865-1868. Панта Луњевица
 1868-1872. Живан Јовановић
 1872-1876. Милан Луњевица
 1876-1877. Милан Алимпијић
 1877-1878. Тимотије Ђорђевић
 1878-1879. Светозар Миљковић
 1879-1881. Живојин Јовановић
 1881-1884. Јоксим Јоксимовић
 1884-1885. Светозар Буђевац
 1885-1886. ?
 1886-1891. Живко Аранђеловић
 1891-1899. окружно Начелство нема секретара.
 1899-1900. Станоје Р. Бељић
 1900-1901. Милорад Пешић
 1901-1902. Јован М. Јовановић
 1902-1903. Љубомир Станковић
 1903-1904. Андра Дим. Динић
 1904-1905. Божидар Митровић
 1905-1906. Милора Матић
 1906-1907. ?
 1907-1908. Светислав Јелчић
 1908-1909. Милан Ј. Анђелковић
 1909-1910. Василије Лазаревић
 1910-1911. Владимир М. Поповић
 1911-1912. Живко Николић
 1912-1913. ?
 1913-1914. Божидар Ристић

Писари рудничког окружног начелства

- 1851-1853. Прокопије Пауновић
 1853-1854. ?
 1854-1855. Велисав Миковић, практикант
 1854-1855. Благоје Карић, практикант
 1854-1855. Милоје Радовановић, практикант
 1854-1855. Крста Жупањевац, практикант
 1854-1855. Аћим Ђокић, практикант
 1854-1855. Сретен Добросављевић, практикант
 1854-1855. Радоје Караулић, практикант
 1854-1855. Јеврем Радуловић, практикант

- 1854-1856. Илија Коцић
1854-1856. Милосав Урошевић
1856-1857. Вуле Јанковић
1856-1859. Антоније Радосављевић
1859-1860. Павле Марић
1860-1863. Станоје Срећковић
1863-1864. Павле Козељац
1864-1866. Обрен Маћић
1866-1867. ?
1867-1868. Јаков Ђ. Јаковљевић
1868-1869. Стеван Бушић
1869-1871. Урош Костић
1871-1873. Светозар Васић
1873-1877; 1880-1881. Велимир Ж. Протић
1877-1879. Павле Бакић
1879-1883. Паун Ружић
1882-1883. Никодин В. Јаковљевић
1883-1884. Јован Михаиловић
1883-1885. Петроније Јовановић
1885-1886. ?
1886-1888. Урош Остојић
1888-1890. Светозар Ђурић
1890-1891. Петар Николић
1891-1892. Таса Обреновић
1892-1893. Љубомир Кнежевић
1893-1894. Богдан Антонијевић
1894-1895. Јеврем Петровић
1895-1898. Милоје Ђоковић
1896-1897. Јован Зисић
1898-1899. Милован Јовановић
1898-1899. Антоније К. Даскаловић
1899-1901. Милорад Смиљковић
1899-1900. Војислав Кимпановић
1900-1901. Драгољуб Шљивић
1901-1902. Јован Перуничич
1901-1902. Пантелија Драгојевић
1902-1903. Михаило Димитријевић
1903-1904. Милован Максимовић
1903-1904. Јован Богдановић
1904-1905. Мијаило Миловановић
1904-1905. Петар Алимпић
1905-1908. Драгиша Видаковић

- 1905-1906. Харалампије Ђорђевић
 1908-1909. Влајко Поповић
 1909-1912. Петар Ђ. Павловић
 1912-1913. ?
 1913-1914. Душан Атанасковић

СРЕСКА НАЧЕЛСТВА РУДНИЧКОГ ОКРУГА

Руднички округ је првобитно обухватао Качерски, Црногорски и Моравски срез, у оквиру којих је организовано 47 општина, покривајући територију 111 села. У њима је, средином XIX века, живело око 37000 становника. Спајањем Рудничког и Чачанског округа, 15. марта 1890. године, у нови Руднички округ са седиштем у Чачку, границе округа су знатно проширене. Нова територија се простирала на 4551,5 квадратних километара. Када је 10. априла 1902. године, укинут Руднички округ са седиштем у Чачку, поново су установљени Чачански и Руднички округ у границама од пре 1890. године. Овим пописом су обухваћени срески начелници и писари Црногорског, Качерског и Моравског среза, који су у најдужем периоду чинили Руднички округ. Истовремено, границе ових срезова највећим се делом поклапају са данашњом територијом СО Горњи Милановац.

ЦРНОГОРСКИ (ТАКОВСКИ) СРЕЗ

У саставу овог среза, 1852. године, било је 38 села. До 1859. године седиште среза је у Мајдану. Од 1859. године премештено је у Горњи Милановац. Назив среза, црногорски, промењен је 11. јуна 1884. године у таковски.

Начелници црногорског (таковског) среза

- 1851-1852. Стефан Симић
 1852-1855. Стефан Жупањевац, подпоручник
 1855-1859. Коста Ценић, штабскапетан
 1859-1860. Михаило Поповић, капетан
 1860-1862. Стеван Ранковић, поручник
 1862-1866. Михаило Николић
 1866-1867. ?
 1867-1868. Михаило Н. Сарић
 1868-1872. Алекса Јоцић
 1872-1876. Димитрије М. Ђорђевић

- 1876-1881. Младен Сарић
1881-1884. Сава К. Самарџић
1884-1885. Милош Кузмановић
1885-1886. ?
1886-1887. Михаило Вујовић
1887-1888. Јоксим Јоксимовић
1888-1889. Сима Тодоровић
1889-1890. Сретен Поповић
1890-1891. Јеврем Шишмановић
1891-1892. Коста Петковић
1892-1893. Будимир К. Маршићанин
1893-1894. Владимир Караматић
1894-1895. Владимир Митровић
1895-1896. Петроније Јовановић
1896-1897. Миливоје Јекић
1897-1901. Михаило Вуксановић
1901-1902. Сава Д. Мијалковић
1902-1903. Петар Јелић
1903-1904. Љубомир Илић
1904-1906. Драгутин Симић
1906-1907. ?
1907-1909. Милутин Ст. Ценић
1909-1910. Живојин Будимировић
1910-1912. Радомир Новаковић
1912-1913. ?
1913-1914. Петар Милићевић

Писари црногорског (таковског) среза

- 1851-1852. Милан Поповић
1852-1853. упражњено место
1853-1854. ?
1854-1855. Стеван Глиндаћ
1855-1859. Стеван Г. Поповић
1859-1865. Панта Луњевица
1860-1863. Стојадин Томић, извршитељ
1863-1870. Урош Достанић
1865-1872. Јеротије Блашковић
1870-1872. Јаков Ђ. Јаковљевић
1872-1874. Димитрије Ђ. Вељковић
1872-1876. Никола Туцаковић
1874-1884. Јеремија Штуловић
1876-1884. Светозар Васић

- 1884-1885. Димитрије Ракић
1884-1885. Милан Николић
1884-1885. Петар Арсеновић
1885-1886. ?
1886-1888. Никола Мариновић
1886-1887. Никола Станишић
1887-1888. Јован Михаиловић
1888-1890. Стеван Михаиловић
1888-1889. Урош Остојић
1889-1891. Живко А. Ристић
1890-1892. Владимир Животић
1891-1892. Андрија Цвијановић
1891-1892; 1893-1894; 1903-1904. Милорад Смиљанић
1892-1893. Павле Марковић
1892-1893; 1894-1897; 1899-1902. Стеван Лучић
1893-1894. Светолик Нешић
1893-1894. Никола Борисављевић
1894-1896. Спасоје Пројовић
1894-1895. Јован Ковачевић
1895-1897. Миленко Рајковић
1896-1900. Љубомир Михаиловић
1896-1897. Коста З. Богдановић
1897-1902. Ћирко Обрадовић
1897-1898. Милорад Пешић
1897-1899. Илија Н. Поповић
1898-1899. Љубомир Рајић
1899-1901; 1902-1903. Јеремија Ј. Ристић
1899-1901. Ђорђе Луковић
1901-1903. Ђорђе Јовановић
1901-1903. Владимир Луњевица
1902-1903. Никола Обрадовић
1903-1906. Михаило Бекић
1903-1906. Стојан Бабић
1905-1906. Димитрије Стаменовић
1906-1907. ?
1907-1908. Павле Јевтић
1907-1908. Милутин Петрашиновић
1908-1909. Милорад Јовановић
1908-1909. Милорад Поповић
1908-1909. Петар Вујић
1909-1910. Јован Добричић
1909-1910. Ратољуб Михаиловић

1909-1910. Јован Којадиновић
1910-1912. Стојча Поповић
1910-1912. Бранислав Перуничкић
1910-1911. Тихомир Вујовић
1911-1914. Миладин Радојчић
1913-1914. Петар Ђ. Павловић
1913-1914. Борисав Димитријевић

КАЧЕРСКИ СРЕЗ

У саставу Качерског среза, 1852. године, налазила су се 33 села. До 1855. године, среско седиште је било у Блазнави. Од 1855. године среска кућа је на Руднику.

Начелници качерског среза

1851-1852. упражњено место
1852-1859. Петар Козељац, од 1854. године помиње се као штабскапетан
1859-1861. Филип Ракић
1861-1863. Коста Маршићанин
1863-1866. Петар Вуксановић
1866-1867. ?
1867-1870. Петар Петровић
1870-1874. Аксентије Михаиловић
1874-1876. Младен Н. Сарић
1876-1880. Сава К. Самарџић
1880-1884. Милош Кузмановић
1884-1885. Милан Мићић
1885-1886. ?
1886-1887. Вукашин Јовановић
1887-1888. Тимотије Миловановић
1888-1889; 1897-1898. Јеремија Штуловић
1889-1890. Стеван Х. Поповић
1890-1891. Коста Петковић
1891-1892. Тодор Мићић
1892-1893. Светозар Грковић
1893-1894. Милан Станковић
1894-1895. Мата Миловановић
1895-1897. Аксентије Ђорђевић
1898-1899. Никола Јовановић
1899-1900. Михаило Благојевић
1900-1901. Јован М. Јовановић

- 1901-1902. Марко Бурашковић
 1902-1903. Момчило Татић
 1903-1906. Владимир М. Нешковић
 1906-1907. ?
 1907-1908. Милорад Смиљанић
 1908-1909. Светислав Јелчић
 1909-1912. Драгољуб Стојадиновић
 1912-1913. ?
 1913-1914. Владимир С. Маленовић

Писари качерског среза

- 1851-1857. Никола Димитријевић
 1857-1859. Сава Јанковић
 1859-1861. Антоније Радосављевић
 1861-1862. Милојко Јелић
 1861-1878. Максим Радовановић, до 1865. године радио као извршитељ
 1862-1868. Милош Арсенијевић
 1878-1881. Љубомир Николић
 1881-1884. Тома Васић
 1884-1887. Димитрије Ђорђевић
 1887-1889. Велимир Протић
 1889-1890. Нићифор Поповић
 1890-1891. Атанасије Стојановић
 1891-1892. Коста Петровић
 1892-1893. Таса Обреновић
 1892-1893. Димитрије Протић
 1893-1894. Светозар Ђурић
 1894-1895. Милован Јосифовић
 1895-1896. Јован Новичић
 1896-1897. Михаило Пешић
 1896-1897. Љубисав Протић
 1897-1898. Драгољуб Ђ. Новаковић
 1897-1898. Лазар Томић
 1898-1899. Сима Николић
 1898-1899. Живко Плећовић
 1899-1900. Јован Живковић
 1899-1902. Миливоје Ђурић
 1902-1903. Светолик Плећовић
 1902-1903. Велимир Јовичић
 1902-1903. Ђорђе Јосимовић
 1902-1903. Радисав Шљивић
 1903-1904. Михаило Томић
 1903-1905. Павле Јевтић

1904-1905. Танасије Нешић
1905-1910. Љубомир Г. Марковић
1905-1906. Живојин Петронијевић
1907-1908. Мирко Гавриловић
1908-1912. Милутин Петрашиновић
1910-1911. Михаило Димитријевић
1911-1912. Војислав Мартиновић
1912-1913. ?
1913-1914. Милан Живанчевић
1913-1914. Милан Гавриловић

МОРАВСКИ (ЉУБИЋСКИ) СРЕЗ

Моравски срез је, 1852. године, обухватао 40 села. Седиште среза је више пута мењано. До 1855. године среска кућа се налазила у Брђанима. Од 1855. до 1859. године центар среза је био у Љубићу. Од 1859. до 1865. године седиште среза се налазило у Горњем Милановцу, а од 1865. године среска кућа је премештена у Прељину. Моравском срезу је, 22. априла 1885. године, промењен назив у љубићски срез.

Начелници моравског (љубићског) среза

1851-1858. Марко Јелић, до 1855. године поручник, од 1855. године штабскапетан
1858-1862. Михаило Николић
1862-1866. Петар Петровић
1866-1867. ?
1867-1868. Алекса Јоцић
1868-1872. Милан Шукић
1872-1874. Јеврем Новаковић
1874-1876. Јаков М. Јанковић
1876-1877. Васа Стевановић
1877-1881. Велисав Миловановић
1881-1883. Панта Сандић
1883-1884. Витор Турчић
1884-1885. Алекса Весовић
1885-1886. ?
1886-1887. Коста Скендеровић
1887-1888. Јања Николић
1888-1889. Јокса Јоксић
1889-1891. Тодор Мићић
1891-1892. Павле Јаснић

- 1892-1893. Коста Букић
 1893-1894. Тодор Обрадовић
 1894-1895. Јеремија Пљевљакушић
 1895-1896. Коста Лазић
 1896-1897. Илија Милованчевић
 1897-1898. Светозар Грковић
 1898-1901. Милан Симић
 1901-1902. Јосиф Цветић
 1902-1903. Јован М. Јовановић
 1903-1904. Новак Симић
 1904-1905; 1908-1909. Милорад Смиљанић
 1905-1906. Милан Доронтић
 1906-1907. ?
 1907-1908. Михаило Протић
 1909-1911. Маринко Маринковић
 1911-1912. Јован Спиридоновић
 1912-1913. ?
 1913-1914. Драгољуб Стојадиновић

Писари моравског (љубићског) среза

- 1851-1853. Јован Јелесијевић
 1853-1854. ?
 1854-1856. Алекса Филиповић
 1854-1856. Антоније Радосављевић
 1856-1859. Живојин П. Козељац
 1859-1860. Ђорђе Петковић
 1860-1861. Павле Марић
 1860-1861. Јеврем Раић, извршитељ
 1861-1863. Милош Петровић
 1862-1863. Алекса Божиновић
 1863-1871. Аћим Ђокић
 1863-1868. Ђорђе Николић
 1865-1866. Вуица Рајковић
 1868-1870. Јаков Ђ. Јаковљевић
 1870-1878. Коста Голубовић
 1871-1872. Радоје Караулић
 1872-1877. Милан Ковачевић
 1875-1876. Светозар Васић
 1876-1880. Михаило Урошевић
 1878-1881. Живота Стојићевић
 1879-1881. Тодор Спасојевић
 1880-1883. Илија Ђаковић

- 1881-1882. Живко Јоковић
1881-1885. Велимир Ж. Протић
1883-1885. Никодим В. Јаковљевић
1884-1885. Сава Лазевић
1885-1886. ?
1886-1887. Јован Михаиловић
1886-1887; 1888-1889. Илија Миловановић
1887-1889. Петар Марковић
1887-1888. Никола Станишић
1889-1892. Милорад Пешић
1889-1890. Васа Тодоровић
1890-1892; 1893-1894. Милија Поповић
1891-1892. Алекса Стаменковић
1892-1893. Јеремија Обреновић
1892-1897. Живко А. Ристић
1892-1893. Никола Ђуричић
1893-1895. Мијаило У. Достанић
1894-1897. Љубомир И. Поповић
1895-1896. Светозар Протић
1896-1897. Миливоје Хаџић
1897-1898. Алекса Спасојевић
1897-1898. Ђорђе Стојановић
1897-1898. Никола Петровић
1897-1898. Никола Миловановић
1897-1899. Љубисав Протић
1898-1899. Коста З. Богдановић
1898-1900. Васа Ђема
1899-1900. Владимир Јовановић
1900-1901. Милан Кнежевић
1900-1901. Љубисав Јаковљевић
1900-1901. Станко Милошевић
1900-1902. Милутин Јовановић
1901-1903. Драгутин Јанковић
1901-1902. Милутин Поповић
1902-1903. Јован Белимарковић
1902-1906. Милутин Петровић
1903-1906. Велимир Јовичић
1903-1904. Велисав Ашковић
1903-1904. Петар Алимпић
1904-1905. Милован Максимовић
1904-1905. Ђорђе Јотић
1905-1906. Миливоје Ст. Милосављевић

1905-1906; 1908-1910. Василије Брачинац
1906-1907. ?
1907-1908. Стојан Томић
1907-1908. Михаило П. Илић
1908-1911. Павле Јевтић
1908-1909. Светислав Катић
1908-1909. Петар Ђ. Павловић
1909-1912. Михаило Бекић
1909-1910. Светислав Јанковић
1910-1911. Чедомир Маринковић
1910-1911. Михаило Станић
1911-1912. Михаило А. Семан
1911-1912. Димитрије Кузмановић
1911-1912. Чедомир Јанковић
1912-1913. ?
1913-1914. Чедомир Зарић
1913-1914. Владимир Костић
1913-1914. Благоје Стојановић
1913-1914. Душан Тодоровић
1913-1914. Милан Тодоровић

ОПШТИНСКА ВЛАСТ У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ

У саставу рудничког округа, 1881. године функционисало је 55 општина и то: 17 у моравском, 16 у качерском и 21 општина у црногорском срезу. Као засебна, радила је општина горњомилановачка.

ПРЕДСЕДНИЦИ ОПШТИНА У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ ЗА 1881. ГОДИНУ

Државни шематизам не доноси податке о председницима општина. Изузетак је 1881. година.

Јован Шалавардић, председник општине горњомилановачке

Моравски срез

Илија Ристић, председник општине сирчанске
Обрад Јаковљевић, председник општине милочајске
Антоније Чоловић, председник општине цветачке
Алексије Јовандерић, председник општине лађевачке
Јован Пантовић, председник општине тавничке

Милутин Јов. Анђелић, председник општине бечанске
Максим Милутиновић, председник општине мрчајевачке
Недељко Радмилац, председник општине островачке
Обрад Добросављевић, председник општине трепчанске
Паун Достанић, председник општине брђанске
Милан Гојковић, председник општине прислоничке
Милан Ирижанин, председник општине прељинске
Радован Радовић, председник општине љубићске
Бојо Новичић, председник општине милићевачке
Гаја Благојевић, председник општине мијоковачке
Мелентије Дробњак, председник општине пријеворске
Јанићије Мићовић, председник општине врчанске

Качерски срез

Тодор Ракић, председник општине рудничке
Ђорђе Весић, председник општине јарменовачке
Вучић Марковић, председник општине манојловачке
Мирко Даниловић, председник општине заграђске
Јеврем Хаџић, председник општине шилопајске
Милан Миловановић, председник општине угриновачке
Живко Павловић, председник општине козелске
Милутин Мијаиловић, председник општине калањевачке
Петар Живановић, председник општине живковачке
Илија Јевтић, председник општине шутачке
Коста Јанковић, председник општине смрдљиковачке
Обрад Милутиновић, председник општине моравачке
Милисав Ивковић, председник општине бранчићске
Сима Лаудановић, председник општине бољковачке
Мелентије Којић, председник општине штавичке
Радивоје Јовичић, председник општине драгољске

Црногорски срез

Ђорђе Станић, председник општине каменичке
Владислав Жиловић, председник општине липовачке
Ђорђе Максимовић, председник општине црнућске
Вучић Митрић, председник општине белопољске
Василије Марковић, председник општине мајданске
Коста Лазић, председник општине сврачковачке
Милан Вујовић, председник општине невадске
Павле Перовић, председник општине грабовичке
Павле Петровић, председник општине велеречке
Иван Јевтић, председник општине брусничке

Светозар Сретеновић, председник општине клатичевске
Живко Ковачевић, председник општине врчанске
Арсеније Ирић, председник општине таковачке
Јеврем Дамњановић, председник општине дреновачке
Вељко Јаковљевић, председник општине бершићске
Петар Марић, председник општине бранетићске
Ђорђе Драшкић, председник општине бањанске
Милоје Поповић, председник општине баашке
Ђорђе Боровњаковић, председник општине брезанске
Лека Дамњановић, председник општине теочинске
Танасије Јеремић, председник општине прањанске

ОКРУЖНИ (ИНДИНИРИ) ИНЖИЊЕРИ

1851-1852. упражњено место
1852-1853. Андрија Стефановић
1853-1854. ?
1854-1855. Никола Јовановић
1855-1856. упражњено место
1856-1858. Ђорђе Бан
1858-1860. Јосиф Добиш
1860-1873. Јосиф Лутман
1873-1879. Тодор Милошевић
1879-1880. Велимир Антић
1880-1881. Љубомир Николић
1881-1888. Јосиф Манок
1888-1892. Јустин Штитовац
1890-1892. Милан Балта
1890-1891. Светозар Стаматовић
1890-1891; 1892-1894; 1894-1900. Драгутин Матић, до 1894. подинжињер, од 1894. инжињер
1891-1893. Ираклије Боди
1892-1894. Михаило Братковић
1892-1896; 1900-1902. Љубомир Цветковић, до 1896. подинжињер, од 1900. инжињер
1894-1896; 1897-1899; 1900-1902. Милорад З. Протић, до 1899. подинжињер, од 1900. инжињер
1895-1897. Артур Кико
1896-1897. Миленко Турудић, подинжињер
1897-1902. Јован Аврамовић
1900-1901; 1903-1904. Петар Милојковић, подинжињер
1901-1902. Живко Д. Радовић, подинжињер

1902-1905. Лазар С. Живковић
1904-1906. Андра М. Вељковић, до 1905. подинжињер, од 1905. инжињер
1906-1907. Димитрије В. Милошевић
1906-1907. Милан Љ. Пљевљакушић
1907-1908. Аца О. Милинковић
1908-1909. Чедомиљ Ј. Младеновић
1909-1912. Владислав Р. Вишек
1911-1914. Драгољуб Стевановић

Услед проширења граница рудничког округа, 1890-1902. године, уполсен је већи број инжињера и подинжињера, распоређених у више срезова. Инжињери чије је седиште, у том периоду, било у Горњем Милановцу означени су звездицом.

ОКРУЖНИ (ФИЗИКУСИ) ЛЕКАРИ

1851-1852. др Матија Холштајн
1852-1853. упражњено место
1854-1859. др Јосиф Симон
1859-1864. др Јосиф Светић, доктор медицине
1864-1867. др Стеван Тренчин, магистер хирургије
1867-1869. др Јован Сибер, патрон хирургије
1869-1871. упражњено место
1871-1873. др Петар Остојић
1873-1878. др Михаило Марковић, у ратовима 1876-1878.г. - лекар рудничке бригаде I класе
1878-1879. ?
1879-1892. др Александар Богдановић
1892-1893. др Казимир Станишевски
1893-1894. др Јован Данић
1894-1904. др Станоје Нешић
1904-1905. др Ђорђе Петровић
1905-1914. др Милан Р. Дамјановић

СРЕСКИ ЛЕКАРИ

Таковски срез

1887-1888. др Давид Розенберг
1888-1889. упражњено место
1889-1894. др Бернхард Вајсфогел
1894-1895. др Ђорђе Терзис

- 1895-1897. ?
1897-1898. др Мита Николић
1898-1901. ?
1901-1902. др Васа Михаиловић-Пољански
1902-1906. др Јосиф Недок
1906-1907. др Сима Говедарица
1907-1912. др Војислав Михаиловић
1912-1913. ?
1913-1914. др Радисав Катанић

Качерски срез

- 1891-1894. др Бернхард Вајсфогел
1894-1897. ?
1897-1898. др Мита Николић
1898-1901. ?
1901-1902. др Васа Михаиловић-Пољански
1902-1904. др Јосиф Недок
1904-1905. др Стојан Стаменковић
1905-1907. др Сима Говедарица
1907-1910. др Милан Занковић
1910-1911. др Божидар Банковић
1911-1912. др Милутин Јанковић
1912-1913. ?
1913-1914. др Азриел Глусман

Љубићски срез

- 1897-1900. др Венцеслав Стејскал-млађи
1900-1904. ?
1904-1905. др Радисав Јаковљевић
1905-1906. др Јосиф Недок
1906-1907. др Војислав Михаиловић
1907-1909. др Недо Нешковић
1909-1910. др Коста Ст. Ристић
1910-1911. др Здравко С. Ивковић
1911-1912. др Милутин Ранковић
1912-1913. ?

ПРИВАТНИ ЛЕКАРИ

- 1905-1906. др Стојан Стаменковић, на Руднику
1905-1910. др Станоје Нешић, у Горњем Милановцу, од 1907. радио и
као општински лекар

СРЕСКИ И ДРЖАВНИ ПИТОМЦИ ПО СТРУЦИ ЛЕКАРСКОЈ

1896-1906. Милутин Гачић, питамац таковског среза, студирао у Грацу
1905-1909. Радисав Катанић, државни питамац

БАБИЦЕ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

1909-1914. Тодора П. Маринковићка
1913-1914. Ружица Р. Радмановићка

АПОТЕКАРИ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

1909-1910. Нићифор Филиповић
1910-1914. Драгољуб Скубиц

ОКРУЖНА ГОРЊОМИЛАНОВАЧКА БОЛНИЦА

1891-1892. др Александар Богдановић, управник
1892-1893. ?
1893-1894. др Бернхард Вајсфогел, управник
1894-1904. др Станоје Нешић, управник
1902-1904. Јован К. Крајинчанић, лекарски помоћник
1904-1905. др Ђорђе Петровић, управник
1905-1914. др Милан Р. Дамјановић, управник
1905-1907. Бранко Николић, лекарски помоћник
1907-1908. др Петар Контић, лекарски помоћник

*ДРЖАВНИ МАРВЕНИ ЛЕКАРИ (ВЕТЕРИНАРИ)
У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ*

1890-1892. Ђирило Миљковић
1892-1895; 1896-1899. Петар Бојић
1895-1896. Јован И. Алексић
1899-1900. ?
1900-1902. Јозеф Рибнер, у Горњем Милановцу
1900-1902; 1903-1904. Петар А. Димитријевић, у Чачку, од 1903. у
Горњем Милановцу
1900-1902. Ернст Јенкнер, у Краљеву

1901-1902. Тома Чупић
1902-1903. ?
1904-1906. Борислав М. Радојковић
1906-1907. Драгослав Цветковић
1907-1909. Жарко Николић
1909-1914. Павле Тодоровић

ОКРУЖНИ (КАЗНАЧЕЈИ) БЛАГАЈНИЦИ

1851-1853. Јосиф Добровић
1853-1854. ?
1854-1858. Михаило Николић
1858-1859. Алекса Цветковић
1859-1863. Вуле Јанковић
1863-1868. Стојан Обрадовић
1868-1875. Коста Новаковић
1875-1879. Светозар Вучковић
1879-1881. Мијаило Росић
1881-1884. Никола Јовановић
1884-1887. Михаило М. Антоновић (Антовић)
1887-1890. Коста Ј. Костић
1890-1893. Живко Срећковић
1893-1898. Михаило М. Радовановић
1898-1901. Таса М. Радосављевић
1901-1902. Драгутин Марковић
1902-1903. Јаков Васовић
1903-1904. упражњено место
1904-1911. Милорад Р. Ивковић
1911-1912. Драгутин Јечменић
1912-1913. ?
1913-1914. Владимир Петровић

ПОМОЋНИЦИ ОКРУЖНИХ (КАЗНАЧЕЈА) БЛАГАЈНИКА

1884-1890. Светозар Милојевић
1890-1896. Јован С. Ранковић
1891-1892. Богдан Р. Марковић
1893-1897. Станко И. Дебелић
1897-1898. Сава Ракић
1897-1898. Петар Ђ. Милутиновић
1898-1902. Михаило Стојадиновић

1898-1899. Стојан Митровић
1900-1904. Миливоје Поповић
1903-1904. Милорад Р. Ивковић
1904-1905. Милоје Стојановић
1906-1908. Војислав Марковић
1909-1914. Павле Пековић

ОКРУЖНИ ПОШТАРИ, ТЕЛЕГРАФИСТИ И ТЕЛЕФОНИСТИ

1851-1852. Стефан Стефановић, поштар
1852-1856. Алекса Јоцић, поштар
1856-1857. Стеван Миленковић, поштар
1857-1858. ?
1858-1875. Ђорђе Божовић, поштар
1859-1861. Ђорђе И. Костић, телеграфиста
1859-1861. Благоје Исаиловић (Исаковић), телеграфиста
1861-1862. Велимир Лонгиновић, телеграфиста
1862-1866; 1870-1872. Сава Р. Петровић
1865-1866. Алекса Јанковић, телеграфиста
1869-1870. Аранђел Петровић, телеграфиста
1872-1874. Коста Радовановић, телеграфиста
1874-1881. Сима Стефановић, телеграфиста
1875-1882. Сава Ранковић, поштар, са прекидом 1877-1878.г.
1881-1883. Марко Антић, телеграфиста
1881-1883; 1885-1886. Милован Антонић, телеграфиста
1883-1888; 1890-1891. Илија Јанковић, телеграфиста
1883-1885. Танасије Радовановић, телеграфиста
1885-1893. Коста Ђурковић, поштар
1887-1888. Никола Недељковић, телеграфиста
1888-1890; 1892-1896; 1904-1905; 1907-1908, Нићифор Вујовић,
телеграфиста
1888-1889. Милутин К. Радовановић, телеграфиста
1891-1892. Милан Павловић, телеграфиста
1893-1896. Јелена Нешићева, телеграфисткиња
1895-1897. Живојин Рајић, телеграфиста
1896-1897; 1899-1900. Стеван Рашковић, телеграфиста на Руднику
1896-1899. Будислав Маршићанин, поштар
1897-1899. Душан Дадић, телеграфиста
1897-1899. Милорад Прљевић, телеграфиста на Руднику
1899-1902. Ангелина Вујићка, поштарка
1899-1902; 1902-1904. Павле Бошковић, телеграфиста и поштар

- 1899-1900. Михаило Беришић, телеграфиста
 1900-1901; 1901-1902. Михаило Живановић, телеграфиста и поштар
 1900-1901. Станислав Јанковић, поштар на Руднику
 1901-1902; 1904-1905; 1905-1906. Ђурђе Јовановић, телеграфиста на Руднику, поштар
 1902-1906. Стојан Антић, поштар
 1902-1903. Ружица Приштивчева, поштарка
 1902-1904; 1905-1906. Радомир Рашковић, телеграфиста и поштар
 1903-1904. Драгољуб Шпанић, поштар
 1905-1906. Бранислав Ђ. Бујдић, управник
 1906-1908. Аксентије Гарчевић, телеграфиста
 1906-1907. Добросав Милојковић
 1906-1907. Божо Ђурашковић
 1906-1908. Ратко Јовановић, на Руднику
 1907-1908. Тодор К. Смиљанић
 1908-1911. Михаило Перишић
 1908-1911. Марија Перишићка
 1908-1909. Душан Несторовић
 1908-1909. Милица Несторовићка
 1908-1912. Душан Ђ. Јовановић, на Руднику
 1909-1910. Душан Хаџи-Нинић
 1909-1910. Станка Николајевићка, телефонисткиња
 1910-1911. Димитрије Божић
 1910-1911. Даринка Маринковићева, телефонисткиња
 1910-1911. Миленија Топаловићева, телефонисткиња
 1912-1913. ?
 1913-1914. Никола Симић
 1913-1914. Милица Милићевићева, телефонисткиња
 1913-1914. Милутин Ивковић
 1913-1914. Светислав Јончић

ПОРЕЗНИЦИ (ПОРЕСКИ НАДЗОРНИЦИ) У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ

- 1885-1886. Живота Живковић, љубићски срез
 1885-1889; 1894-1896; 1899-1900. Никодим В. Јаковљевић, таковски и драгачевски срез, варош Горњи Милановац
 1886-1887. Димитрије Ракић, љубићски срез
 1886-1892; 1893-1894; 1897-1900. Антоније Т. Павловић, таковски, качерски и жички срез

- 1886-1887. Сретен Раковић, качерски срез
1888-1889. Михаило Васић, варош Горњи Милановац
1888-1889. Ђорђе Маринковић, таковски срез
1889-1890. Адам Глигоријевић
1890-1892; 1893-1894; 1897-1898. Владимир Аксентијевић, ? и студенички срез
1890-1894. Милутин Р. Веснић
1891-1892; 1893-1894; 1900-1902. Коста Недић, ? и таковски срез
1891-1893. Таса Мајсторовић
1891-1892. Тодор Мићић
1891-1892. Витомир Николић
1892-1895. Живојин Д. Протић
1892-1896. Петроније В. Весић, жички срез
1892-1893; 1898-1899. Никола Манојловић, ? и Чачак
1892-1893. Никола Милетић
1893-1897. Витомир Јестровић, љубићски срез, од 1896. жички срез
1894-1895. Хранислав Петровић
1894-1895. Тодор Димитријевић
1894-1895; 1904-1906. Сретен О. Јевтић, ? и таковски срез
1895-1896. Душан Огњановић, качерски срез
1895-1896. Сретен Михаиловић, трнавски срез
1895-1897. Вукадин Младеновић, студенички срез, од 1896. качерски срез
1895-1896. Ђорђе А. Милетић, драгачевски срез
1896-1898. Божа Павловић, Чачак
1896-1897. Милан Ф. Манојловић, драгачевски срез
1896-1897. Живорад Настић, љубићски срез
1896-1897. Петар Ивановић, студенички срез
1896-1897. Јаков Васовић, таковски срез
1896-1901. Драгутин Телебаковић, до 1897. трнавски срез, до 1900. таковски срез, до 1901. качерски срез
1897-1898. Петроније Ивезић
1897-1898. Никола Ђ. Гавриловић, драгачевски срез
1897-1899. Светислав Ацић, качерски срез
1897-1901; 1902-1906. Милан Ђурковић, љубићски и таковски срез
1897-1899. Јеврем Стевановић, таковски срез
1898-1899. Марко Нешић, Чачак
1898-1899; 1913-1914. Јован Томашевић, Чачак
1898-1900; 1904-1906. Живко Симеоновић, жички и љубићски срез
1898-1900. Јован Крапчевић, драгачевски срез
1898-1901. Милош Поповић, качерски срез
1898-1902; 1907-1908. Милан Јанковић, до 1900. љубићски срез, до 1902. таковски срез, 1907-1908. качерски срез
1898-1900. Јован Радојевић, студенички срез

- 1899-1900. Петар Добричић, Чачак
 1899-1900. Гаврило Николић, Чачак
 1899-1900. Радомир Врачарић, Чачак
 1899-1900. Драгутин Кулић, моравички срез
 1899-1904; 1906-1912. Владимир Петровић, до 1900. моравички срез, до 1902. љубићки срез, до 1904. и од 1906-1911. таковски срез
 1899-1900. Драгољуб Марковић, жички срез
 1899-1900; 1901-1902. Милош Теодосијевић, љубићки срез и ?
 1899-1900. Живота Д. Костић, студенички срез
 1899-1900. Павле Јовановић, таковски срез
 1899-1903. Драгомир Ђукнић, таковски срез
 1902-1903; 1905-1906. Марко Дробњак, качерски срез
 1902-1903. Милош Марковић, љубићки срез
 1902-1904; 1906-1907. Петар Ђорђевић, љубићки и качерски срез
 1903-1904. Драгомир Милошевић, качерски срез
 1904-1905. Божидар Удовичић, качерски срез
 1904-1905; 1909-1912. Радомир Дачић, љубићки срез, од 1911. качерски срез
 1906-1907. Бранко Лазић, таковски срез
 1906-1908. Вилиман Алексић, љубићки срез
 1906-1914. Драгољуб Ј. Матић, до 1907. љубићки срез, до 1912. таковски срез, до 1914. качерски срез
 1907-1908. Миливоје Богдановић, љубићки срез
 1908-1911; 1913-1914. Чедомир Достанић, качерски и таковски срез
 1908-1909. Сава Лепчиновић, љубићки срез
 1908-1909. Александар Поповић, љубићки срез
 1909-1911. Бранко Р. Марковић, љубићки срез
 1909-1910. Светомир Томић, љубићки срез
 1910-1912. Никола Динић, качерски срез
 1911-1912. Милан Ђ. Остојић, таковски срез
 1911-1912. Љубомир Мићић, љубићки срез
 1911-1914. Нафтали Ешкенази, љубићки срез
 1911-1912. Петар Михаиловић, љубићки срез
 1913-1914. Обрад Гледић, таковски срез
 1913-1914. Милош Станић, качерски срез
 1913-1914. Филип Видаковић, љубићки срез

ШТЕДИОНИЦА РУДНИЧКОГ ОКРУГА

Руковаоци

- 1890-1893. Живко Срећковић, в.д., окружни благајник
 1893-1897. Михаило М. Радовановић, окружни благајник

Књиговође

1890-1892. Димитрије Константиновић

1892-1893. Рајко М. Даничић

1893-1897. Милош М. Вулићевић

Председник Управног одбора

1890-1894. Радисав Милошевић, судија

Чланови управног одбора

1890-1894. Младен Милијановић, трговац

1890-1894. Алекса Пушелић, трговац

1890-1892. Милован Васиљевић, трговац

1890-1894. Ранко Мајсторовић, трговац

1893-1894. Јанко Јерић, трговац

ГОРЊОМИЛАНОВАЧКА ШТЕДИОНИЦА, ОСНОВАНА 1888.

Председници управног одбора

1892-1894. Живко М. Поњавић

1894-1896. Војислав Ј. Коштуница

Потпредседници управног одбора

1892-1893. Младен Миловановић

1893-1894. Војислав Ј. Коштуница

1894-1896. Петар Павловић

Чланови управног одбора

1892-1894. Милутин Ј. Сретеновић

1892-1894. Петар Павловић

1892-1893. Марјан Марјановић

1892-1893. Јеврем Мијатовић

1892-1893. Вићентије Васић

1892-1894. Јован Андрић

1893-1896. Лука Јакшевац

1893-1894. Јеремија Матић

1893-1896. Светозар Д. Коњушанин

1894-1896. Сима С. Мајданац

1894-1896. Михаило Обреновић

1894-1896. Драгутин М. Сретеновић

1895-1896. Младен М. Јовановић

Председници (надзорног) контролног одбора

- 1892-1893. др Александар Богдановић
1893-1894. др Бернхард Вајсфогел
1894-1896. Владимир Рајичић

Чланови (надзорног) контролног одбора

- 1892-1896. Максим Л. Сретеновић
1892-1893. Јеремија Матић
1892-1893. Лука Јакшевац
1892-1896. Милић Ђ. Ђорђевић
1893-1896. Ђока Таловић
1893-1894. Сима С. Мајданац
1894-1896. Тома М. Поповић

ОКРУЖНИ ШУМАРИ

- 1895-1897. Франц Фогл
1896-1899. Вилхем Ригер
1897-1899. Јосиф Хитл
1899-1901. Игњат Мирковић
1899-1902. Милан Јовановић
1899-1900. Алекса Б. Ђорђевић
1900-1901. Рудолф Плахт
1900-1902. Јован Симоновић, шумарски инжињер
1900-1902. Јевђеније Јов. Маринковић
1900-1902. Милорад Јовановић, окружна шумска управа на Руднику
1901-1902. Мирослав Јандрић
1901-1902. Душан Пајић
1901-1902. Драгутин Краловец
1902-1907. Манојло Дивјак, окружна шумска управа на Руднику
1907-1910; 1911-1914. Игњат Марковић, окружне шумске управе на Руднику и Горњем Милановцу
1910-1911. Милош Јосифовић, окружна шумска управа у Горњем Милановцу

РУКОВОЂЕ МЕТЕОРОЛОШКИХ СТАНИЦА

Брђани

- 1896-1897. Драгутин Зисић, учитељ
1897-1892. ?
1892-1895. Милисав Никитовић

1895-1903. ?

1903-1905. Роксанда Никитовић

Рудник

1901-1902. Владимир С. Вемић, учитељ

1902-1903. Недељко Бакић, учитељ

1903-1904. Лазар Митровић, учитељ

Горњи Милановац

Метеоролошка станица је подигнута почетком 1897. године.

1901-1902. Петар К. Марић, учитељ

1902-1905. Жив. К. Ђорђевић, економ

Горњи Бањани

1901-1904. Василије Вукомановић, учитељ

Враћевшница

1901-1902. јеромонах Михаило Урошевић

Таково

1902-1904. Радомир Перуничкић, учитељ

1903-1904. Милева Перуничкић

Брезна

1902-1903. Василије Вукомановић, учитељ

ПОДРУЖНИЦА ЦРВЕНОГ КРСТА У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Година 1885-1886

Вуле Вуковић, председник

Ђорђе Шалавардић, члан

Петар Гачић, члан

Вујо Васић, члан

Милан Зарић, члан

Прока Поњавић, члан

Година 1889-1890

Вујо Васић, председник

Петар Гачић, благајник

Вуле Вуковић, члан

Ђорђе Шалавардић, члан

Милан Зарић, члан
Митар Нешковић, члан

ДРЖАВНИ ПОВЛАШЋЕНИ КЊИЖАРИ У Г. МИЛАНОВЦУ

1894-1912. Љубомир Ђорђевић
1897-1905. браћа Андрићи
1906-1912. Владимир Рајичић

ОКРУЖНИ СУД

Председатељи (председници)

1851-1853. Тодор Петровић
1853-1854. ?
1854-1858. Радован Пантелић
1858-1863; 1865-1871. Божа Божовић
1863-1865. Димитрије Гаичић
1871-1874. Милан С. Пироћанац
1874-1875. Станоје Илић
1875-1877. Васа Петровић
1877-1878. ?
1878-1881. Грујица Гавриловић
1881-1890. Јездимир Д. Чекић

Чланови (судије)

1851-1853. Гаја Ризнић
1851-1853. Сима Вемић
1851-1853. Јован Димитријевић
1853-1854. ?
1854-1856. Миливоје Томић
1854-1859. Стефан Динић
1854-1885. Христифор Петровић
1856-1857. Алекса Милинковић
1857-1858. Божа Божовић
1858-1862; 1870-1880. Стеван М. Рајић
1859-1862. Сима Б. Михаиловић
1862-1880. Димитрије А. Протић
1862-1870. Димитрије Лазаревић
1867-1872. Аксентије Тешић
1880-1881. Алекса Стевановић

1880-1881. Мијаило Николић
1881-1888. Ђорђе Шалавардић
1881-1890. Алекса Ивковић
1885-1887. Јован Јевр. Арсић
1887-1890. Ђорђе Јанковић
1888-1890. Стеван М. Поповић

Судије за неспорна дела

1885-1886. Алекса Ивковић
1886-1887. Јован Јевр. Арсић
1887-1888. Ђорђе Шалавардић
1888-1889. Стеван М. Поповић
1889-1890. Ђорђе Јанковић

Секретари

1851-1852. Божа Божовић
1852-1853. Антоније Шокорац
1853-1854. ?
1854-1856. Стеван М. Рајић
1856-1858. Милован Аксентијевић
1858-1859. Живко Недић
1859-1860. Димитрије Лазаревић
1860-1863. Алимпије Поповић
1863-1867. Аксентије Тешић
1867-1868. Димитрије Поповић
1868-1871; 1873-1874. Милован Браловић
1871-1872. упражњено место
1872-1873. Милан Г. Лукић
1874-1879. Јосиф Николајевић (Николић)
1879-1889. Младен Миловановић
1889-1890. Драгутин Милићевић

Рачуноводитељи (рачуновође)

1851-1852. Милован Пантелић
1852-1859. Димитрије Лазаревић
1859-1860. Радојко Симоновић
1860-1862. Милован Вулићевић
1862-1863. упражњено место
1863-1872. Павле Сарић
1872-1874. Светозар А. Молеровић
1874-1875. ?
1875-1881. Јован Поповић

- 1881-1882. Аврам Петровић
 1882-1883. Никола Кеменовић (?)
 1883-1886. Димитрије М. Јовановић
 1886-1887. Душан Ј. Радовановић
 1887-1888. Вучић Радојичић
 1888-1889. Живко Перић
 1889-1890. Божа Драгутиновић

Писари

- 1851-1852. Димитрије Правић
 1851-1852. Аксентије Тешић
 1851-1852. Јован Милошевић
 1852-1853; 1863-1864. Димитрије Ђ. Протић
 1852-1855. Миле Ђиласовић
 1854-1857. Милош Поповић
 1854-1855. Милисав Ђурђевић
 1855-1856; 1871-1879. Петар Недељковић
 1855-1859. Гаврил Поповић
 1856-1858. Илија Мутавцић
 1857-1859. Василије Костић
 1858-1859. Матије Филиповић
 1859-1860. Бојан Марковић
 1859-1860. Јеврем Раић
 1859-1860. Живко Поповић
 1860-1862. Коста Атанацковић
 1860-1861. Ђока Поповић
 1860-1866; 1886-1887. Ђорђе Димитријевић
 1861-1862. Петар Борисављевић
 1862-1864. Петар Црничанин (Црвчанин)
 1863-1865; 1871-1880. Андрија В. Буђевац
 1864-1866. Димитрије Поповић
 1864-1870. Кузман Цветковић
 1864-1865; 1866-1869. Димитрије М. Ђорђевић
 1865-1874. Лука С. Поповић
 1865-1868. Павле Гавриловић
 1865-1867. Алимпије Савић
 1865-1866. Јован Максимовић
 1866-1869. Митар Максимовић
 1867-1869. Павле М. Лучић
 1869-1870. Петар П. Молеровић
 1869-1874. Тодор Поповић
 1869-1874. Јован М. Јовановић

- 1869-1870. Димитрије Крстић
1871-1879. Младен Миловановић
1871-1873. Илија Мојсиловић
1873-1874. Светозар Кара-Петровић
1874-1875. Трифун Милошевић
1874-1875. Јован Поповић
1874-1877. Ђорђе Ш. Јовановић
1874-1881. Арсеније Димитријевић
1874-1881. Милан Милетић
1875-1880. Симо Костић
1878-1879. Радован С. Филиповић
1878-1879. Љубомир Симић
1879-1881. Стеван Поповић
1879-1884. Сретен Гавриловић
1879-1881. Аврам Петровић
1880-1882. Иван Ивковић
1880-1882. Милош Катанић
1881-1882. Димитрије Вучковић
1881-1883. Сава Пиперин
1881-1890. Владимир М. Нешковић
1881-1885. Витор Станишић
1882-1884. Вучић Радојичић
1882-1884. Мијаило Павловић
1884-1885. Јован Нешић
1884-1887. Алекса Стевановић
1885-1886. Прока Кнежевић
1885-1887. Петар Ђ. Ранчић
1885-1887; 1889-1890. Петар М. Ристић
1885-1889. Драгутин Милићевић
1887-1888; 1889-1890. Дамјан Михаиловић

Експедитори

- 1855-1856. Димитрије Бошковић
1856-1858. Павле С. Павловић
1858-1861. Максим Радовановић
1861-1862. Крста Николић
1862-1864. Димитрије М. Ђорђевић

Деловодни протоколисти

- 1856-1859. Петар Недељковић
1859-1861. Матије Филиповић
1861-1864. Коста Борисављевић

Интабулациони протоколисти

1855-1858. Марко Ђорђевић
1858-1859. Илија Мутавџић
1859-1860. Милован Вулићевић
1860-1863. Радојко Симоновић

Архивари

1851-1853. Никола Поповић
1853-1854. ?
1854-1856. Милоје Вукићевић
1856-1859. Настас Петровић
1859-1870. Петар Недељковић
1862-1863. Павле Сарић

ГОРЊОМИЛАНОВАЧКИ ПРВОСТЕПЕНИ СУД

Председници

1890-1894. Коста Борисављевић
1894-1895. Алекса Ивковић
1895-1898. Живко Д. Ђорђевић
1898-1899. упражњено место
1899-1901. Драгутин К. Драгутиновић
1901-1904. Драгутин Карић
1904-1910. Никола М. Ристић
1910-1914. Димитрије Војиновић

Судије

1890-1894. Алекса Ивковић
1890-1891. Стеван М. Поповић
1891-1892. Владимир Илић
1892-1893; 1894-1895. Ђорђе Јанковић
1893-1894. Добрица Лазић
1894-1895. Ананије Момировић
1895-1896. Коста С. Лукић
1895-1896. Сава Т. Миловановић
1896-1897. Илија Ж. Јовановић
1896-1897. Божидар Јовановић
1897-1899. Владимир Петровић
1897-1898. Милан Михаиловић
1898-1899; 1900-1901. Љубомир Кордић
1899-1900. Милан Николић

1899-1900. Андра Филиповић
1900-1903. Драгомир А. Петровић
1901-1903. Живојин Пандуровић
1903-1905. Светозар С. Теофиловић
1903-1912. Обрен С. Поповић
1905-1906. др Љубомир Кујунџић
1906-1907. Селимир Р. Панић
1907-1910; 1911-1912. Драгољуб Ђ. Бранковић
1907-1911. Драгољуб Ђ. Витић
1910-1911; 1913-1914. Никола Д. Мирковић
1911-1914. Чедомир Ивановић
1913-1914. Алексије М. Поповић
1913-1914. Миленко Радуловић

Судије за неспорна дела

1890-1892; 1893-1894. Ђорђе Јанковић
1892-1893. Јован М. Јовановић
1894-1895. Коста С. Лукић
1895-1897. Јован С. Тодоровић
1897-1899. Драгиша Рад. Пејић
1899-1900. Љубомир Кордић
1900-1903. Божидар Петровић
1903-1906. Селимир Р. Панић
1906-1910; 1911-1912. Никола Д. Мирковић
1910-1911. Драгољуб Ђ. Јанковић
1912-1914. ?

Секретари

1890-1892; 1893-1897. Владимир М. Нешковић
1892-1893. Драгутин Гавриловић
1897-1898. Михаило Манојловић
1898-1899. Божидар Петровић
1899-1901. Михаило Д. Ристић
1901-1903. Милан Стевановић
1903-1904. Живојин М. Маринковић
1904-1906. Лазар Сретеновић
1906-1907. Војин К. Петровић
1907-1909. Стеван Т. Стаменковић
1909-1910. Драгутин Томић
1910-1912. Доброслав Поповић
1912-1913. ?
1913-1914. Будимир Ђорђевић

Рачуновође

- 1890-1891. Божа Драгутиновић
1891-1892. Драгомир Смиљанић
1892-1896. Милић М. Гавровић
1896-1897. Драгољуб С. Марковић
1897-1900. Павле Маринковић
1900-1905. Владимир Милутиновић
1905-1912. Михаило А. Грујић
1912-1913. ?
1913-1914. Милан Анастасијевић

Писари

- 1890-1891. Петар Н. Ристић
1890-1894. Павле Јевтић
1890-1893. Дамјан Михаиловић
1891-1892. Добрица Лазић
1892-1896. Урош М. Ломовић
1893-1894. Драгољуб Смиљанић
1893-1894. Стеван Каравезић
1893-1894. Манојло Милутиновић
1894-1895. Димитрије Војновић
1894-1898. Здравко М. Јоксић
1894-1896. Светозар Радовић
1895-1898. Божидар Петровић
1896-1898. Обрен С. Поповић
1896-1901. Живојин Топаловић
1898-1901. Бранислав Ђ. Лугомирски
1898-1899. Владан Пандуровић
1898-1899. Милорад Стојковић
1899-1900. Јован Перуничкић
1899-1900. Прока Димитријевић
1900-1903. Иван В. Поповић
1900-1901. Петар А. Кочић
1901-1903. Љубомир Живковић
1901-1907. Алексије М. Поповић
1901-1904. Милоје П. Костић
1903-1905. Тихомир Ј. Нешић
1903-1904. Драгутин Томић
1904-1906. Коста Исаковић
1905-1907. Василије Ковачевић
1906-1910. Урош Спирић
1907-1908. Богомир М. Јевтић

1907-1909. Божидар М. Поповић
1907-1908. Гојко Доганџић
1908-1909. Драгомир Васић
1908-1910. Будимир М. Борисављевић
1909-1912. Никола Хроњек
1909-1910. Душан Димитријевић
1910-1911. Живојин Петронијевић
1910-1912. Драгослав Стојадиновић
1910-1911. Бранко Секулић
1911-1912. Миливоје Радојичић
1911-1912. Михаило Лучић
1912-1913. ?
1913-1914. Немања Љубисављевић
1913-1914. Богдан Парезановић
1913-1914. Боривоје Петровић
1913-1914. Драгољуб Шљивић

Интабулациони протоколисти

1904-1906. Никита Радисављевић
1906-1908. Владимир М. Нешковић
1908-1909. Јанко Т. Благојевић
1909-1911. Владимир Ж. Николић
1911-1912. Алекса Мартиновић
1912-1913. ?
1913-1914. Павле Јевтић

Архивари

1904-1906. Милоје П. Костић
1906-1908. Урош Савићевић
1908-1910. Милан Ивановић
1910-1911. Алекса Мартиновић
1911-1912. Живко Милојевић
1912-1913. ?
1913-1914. Василије Михаиловић

**ИСТРАЖНИ СУД ЗА ВАРОШ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
И ТАКОВСКИ СРЕЗ**

Судије

1890-1891. Станко Лапчевић
1891-1892. Ђорђе Молеровић

1992-1893. Милорад Гр. Гавриловић
 1893-1894. ?
 1894-1895. Милан Игрошанац

Писари

1890-1891. Марко Лазић
 1890-1891. Милош Марковић
 1891-1892. Петар Н. Ристић
 1892-1893. Стојадин С. Лукић
 1893-1894. ?
 1894-1895. Дамјан Михаиловић

**Правозаступници (адвокати) при окружном и доцније
 горњомилановачком првостепеном суду**

1870-1877. Алекса Алковић
 1871-1874. Марко Јоксић (Јакшић)
 1876-1901; 1902-1907. Живко М. Поњавић
 1881-1889. Грујица Гавриловић
 1883-1890; 1894-1897; 1901-1903. Коста Борисављевић
 1885-1889; 1896-1906. Христифор Петровић
 1886-1889. Глигорије Новаковић
 1890-1891. Сава К. Самарцић
 1894-1895. Милорад Гр. Гавриловић
 1894-1901. Петар Јелић
 1896-1901; 1902-1914. Урош Ломовић
 1896-1905. Ђура Јанковић
 1897-1898. Јован Ж. Јовановић
 1901-1914. Бранислав Ђ. Лугомирски
 1906-1908. Живојин Топаловић
 1906-1914. Тихомир Ј. Нешић
 1910-1911. Војислав Стојановић
 1910-1914. Будимир М. Борисављевић

МОНАСТИР ВРАЋЕВШНИЦА

Манастир Враћевшница је у периоду од 1854. до 1884. године припадао Архидијацези београдској. Од 1884. године припада жичкој епархији, где се водио као манастир другог реда. Као мушки манастир имао је своју парохију (600 домова 1851. године), док је 1874. године забележено да се манастирска парохија простире на четири села са 2175 житеља. У периоду од 1851. до 1914. године у Враћевшници се

углавном налазило од једног до три монаха. Највише, пет, било их је 1852-1853. године, док је између 1887-1891., 1894-1895. и 1896-1897. године, манастир у потпуности остајао без монаштва.

Старешине манастира Враћевшница

1851-1859. Гаврил Поповић, архимандрит
1859-1873. Вићентије Красојевић, игуман до 1868/69., архимандрит до 1873. године
1873-1894. Гаврило Ф. Петровић, настојатељ 1873-1877., игуман 1877-1878., архимандрит 1878-1894. године
1894-1897. Доситеј Филиповић, игуман
1897-1902. упражњено место
1902-1905. Михаило Урошевић, синђел
1905-1906. упражњено место
1906-1914. Макарије Милијановић, игуман 1906-1911., архимандрит 1911-1914. године

Монашко свештенство манастира Враћевшница

1851-1852. два монаха непознатог имена
1852-1853. Вићентије Ђокић, намесник јеромонах
1852-1858. Серафим Марковић, јеромонах
1852-1853. Јанићије Раденковић, јеромонах
1852-1853. Теофан Брацановић, јеромонах
1852-1853. Јован Поповић, јереј
1853-1855. непотпуни подаци
1855-1856. Максим, намесник
1855-1861. Данил, јеромонах
1856-1859. Викентије, јеромонах
1856-1864. Јоаникије, јеромонах
1859-1863. Максим, ђакон 1859-1861., јеромонах 1861-1863.
1863-1865. Данило, јеромонах
1864-1865. Јосиф, јеромонах
1865-1866. Гаврил, јеромонах
1865-1867. Гедеон, јеромонах
1867-1868. Евгеније, јеромонах
1867-1872. Теодосије, јеромонах
1868-1869. непотпуни подаци
1870-1873. Валентин, јеромонах
1871-1872. Мелентије, јеромонах
1872-1878. Герасим, јеромонах
1872-1874. Венедикт, јеромонах
1874-1875. Мелентије, јеромонах

- 1875-1877. Никанор, јеромонах
 1877-1885. Мелентије, јерођакон 1877-1878., јеромонах 1878-1885.
 1878-1884. Мелентије, јеромонах
 1880-1881. Јанићије, јеромонах
 1880-1884. Нићифор, јерођакон 1880-1881., јеромонах 1881-1884.
 1881-1882. Симеон, јеромонах
 1885-1886. Исакије, јеромонах
 1886-1887. Мелентије, јеромонах
 1887-1891. нема монаштва
 1891-1893. Симеон Ђорђевић, јеромонах
 1893-1894. Прокопије Милићевић, јеромонах
 1894-1895. нема монаштва
 1895-1896. Јоаким Милошевић, јеромонах
 1896-1897. нема монаштва
 1897-1898. Симеон Иванчевић, јеромонах
 1897-1898. Нестор Вукићевић, јеромонах
 1897-1898. Никанор Милојковић, јерођакон
 1898-1902. Михаило Урошевић, јеромонах
 1902-1903. Гедеон Глишић, јеромонах
 1903-1912. Данило Зивгарић, јерођакон 1903-1905., јеромонах 1905-1912.
 1905-1906. Јероним Божић, јеромонах
 1912-1914. ?

БРУСНИЧКИ (РУДНИЧКИ) ПРОТОПРЕЗВИТЕРАТ

Бруснички, од 1853. године, руднички протопрезвитерат, обухвата парохије у рудничком округу. На његовом челу налазио се протопрезвитер (протојереј) са седиштем у Цветкама. У оквиру рудничког протопрезвитерата налазило се качерско намесништво са намесничким седиштем у Моравцима. Ово намесништво је 1859. године прерасло у протопрезвитерат и радило је самостално до 1871. године када се са рудничким протопрезвитератом спојило у ново, рудничко протопрезвитерство. Од 1890. године његово седиште се премешта у Краљево, а парохије са територије данашње општине Горњи Милановац припале су чачанском намесништву. Након црквено-административне поделе 1903. године, настаје нови руднички протопрезвитерат са центром у Горњем Милановцу коме су припала три намесништва формирана 1891. године: таковско, љубићско и качерско.

Државни шематизам даје непотпуно податке о величини парохија 1851. године. За нас су посебно интересантне парохије које су данас у саставу општине Горњи Милановац. Брусничка парохија је 1851. године имала

206 домова, мајданска 130, синошевачка 143, таковска 208, савиначка 148, теочинска 215, бранетићска 184, бољковачка 112, драгољска 177 итд.

Протопрезвитери брусничко (рудничког) протопрезвитерата 1851-1890., седиште у Цветкама

1851-1871. Петар Протић, протојереј
1871-1886. Стеван Јаковљевић, протојереј
1886-1890. Стева Ракић, заступник протојереја

Протопрезвитери качерског протопрезвитерата 1859-1871., седиште у Моравцима

1859-1871. Стеван Јаковљевић, протојереј

Протопрезвитери рудничког протопрезвитерства 1890-1903., седиште у Краљеву

1890-1891. Сава Н. Поповић
1891-1903. Сретен Јов. Михаиловић, намесник, од 1893. протојереј

Протопрезвитери рудничког протопрезвитерата 1903-1914., седиште у Горњем Милановцу

1903-1904. Тадија П. Костић, парох горњомилановачки
1904-1912. Добросав Марковић, парох горњомилановачки
1912-1913. ?
1913-1914. Љубомир Т. Поповић, парох горњомилановачки

Намесници таковског намесништва 1891-1914.

1891-1900. Стеван Ракић, парох горњомилановачки
1900-1903. Стојан Николић, парох горњомилановачки
1903-1904. Тадија П. Костић, парох горњомилановачки
1904-1912. Добросав Марковић, парох горњомилановачки
1912-1913. ?
1913-1914. Љубомир Т. Поповић, парох горњомилановачки

Намесници качерског намесништва 1891-1914.

1891-1892. Стеван Ракић, намесник за таковски и качерски срез
1892-1914. Димитрије Ђукнић, до 1906.г. парох драгољски, од 1906.г. парох калањевачки, од 1901.г. протојереј

Намесници љубићског намесништва 1891-1914.

1891-1894. Љубомир Милошевић, парох мојсињски
1894-1903. под управом протопрезвитера Сретена Јов. Михаиловића
1903-1914. Владимир Виторовић, парох прељински

Свештеници брусничке цркве

- 1851-1863. Никола Протић
1851-1861. Милан Протић
1861-1862. Василије Боровњаковић
1863-1864. ?
1864-1883. Михаило Протић
1883-1914. упражњено место

Свештеници мајданске цркве

- 1851-1864. Никола Поповић
1852-1858. Павле Поповић
1860-1906. Сретен Поповић
1864-1872. Вучко Т. Башић
1906-1907. упражњено место
1907-1914. Драгомир Милошевић

Свештеници брезанске цркве

- 1852-1853. Стеван Јаковљевић
1853-1854. ?
1854-1896. Стеван Поповић, од 1889.г. протојереј
1856-1858. Михаило Михаиловић, капелан
1883-1884. Алекса Поповић, капелан
1892-1893; 1906-1914. Божидар В. Јаковљевић, до 1903.г. капелан, од 1906.г. свештеник
1896-1906. ?
1906-1907. Светозар Јеремић
1908-1912. Сава Поповић

Свештеници теочинске цркве

- 1851-1896. Стеван Поповић, од 1889.г. протојереј
1896-1902. упражњено место
1902-1906. Божидар В. Јаковљевић
1906-1914. ?

Свештеници бершићске парохије

- 1851-1852. Стефан Миловановић
1852-1853. ?
1854-1859. Стеван Јаковљевић
1859-1895. ?
1895-1902. Божидар В. Јаковљевић
1902-1914. ?

Свештеници љутовничке цркве

1864-1878. Обрен Николић (Николајевић)

1878-1879. ?

1879-1880. Обрен Поповић-Николић

1880-1881. упражњено место

1881-1884. Младен Поповић

1884-1888. ?

1888-1912. Петар Дивнић

1912-1913. ?

1913-1914. упражњено место

Свештеници синошевачке парохије

1851-1864. Лука Николић (Николајевић)

1856-1858. Јеврем Вукићевић, капелан

1864-1914. ?

Свештеници таковске цркве

1851-1852. Павле Ненадовић

1852-1858. ?

1858-1861. Василије Боровњаковић

1861-1879. ?

1879-1888. Милисав Шљивић

1887-1889. Михаило Протић, до 1888.г. капелан

1889-1908. Станојло Ковачевић

1908-1914. Драгомир Ј. Поповић

Свештеници савиначке цркве

1851-1857. Јован Витомировић

1857-1862. Јеврем Вучићевић

1862-1863. ?

1863-1871. Нестор Живчевић

1871-1872. Стојан Николић

1872-1878. Милисав Шљивић

1887-1889. Михаило Протић, до 1888.г. капелан

1889-1908. Станојло Ковачевић

1908-1914. Драгомир Ј. Поповић

Свештеници прањанске цркве

1851-1869. Игњатије Дамјановић

1869-1871. Нестор Живчевић

1871-1877. Милосав Јеремић

1877-1906. Светозар Јеремић

1906-1911. Љубинко С. Јеремић
1911-1913. упражњено место
1913-1914. Радисав Симић

Свештеници бранетићске парохије

1851-1862. Јован Поповић
1862-1914. ?

Свештеници бањанске цркве

1864-1890. Атанасије Симић, 1888.г. постаје Хаџи-Атанасије Симић
1871-1886. Аксентије Симић, капелан
1875-1877. Сретен Поповић, ђакон
1887-1914. Ранисав Нешовић, до 1890.г. капелан

Свештеници бољковачке цркве

1851-1867. Илија Поповић
1864-1874. Јован Поповић, 1871.г. постаје Јован Хаџи-Поповић
1871-1914. Василије Поповић
1875-1877. Добросав Марјановић
1877-1878; 1893-1914. Јован Војиновић
1879-1885. Јован Поповић

Свештеници драгољске парохије

1851-1859. Милош Поповић
1859-1895. ?
1895-1906. Димитрије Ђукнић, протојереј
1906-1914. ?

Свештеници горњомилановачке цркве

1862-1875. Василије Боровњакковић
1863-1865. Михаило Поповић, ђакон
1865-1867; 1870-1885; 1886-1911. Стојан Николић, ђакон, капелан,
свештеник, од 1903.г. протојерејс
1875-1886; 1892-1899. Стеван Ракић
1885-1887. Петар М. Суботић, капелан
1889-1904. Тадија П. Костић
1904-1912. Добросав Марковић
1911-1914. Љубомир Т. Поповић
1913-1914. Момчило Поповић

Свештеници заграђске цркве

1872-1882. Петар Николић
1882-1884. Јанко Пурић
1884-1886. Јован Војиновић
1886-1887. Ранисав Нешовић
1887-1890. упражњено место
1890-1893. Милан Петровић
1893-1894. Милош Петровић
1894-1895; 1901-1909. Живан Ш. Поповић
1895-1897. Милан Недељковић
1897-1901. упражњено место
1909-1914. Јован Татовић

Свештеници брђанске цркве

1884-1888. Здравко Пауновић
1888-1898. Ђорђе С. Поповић
1898-1900. упражњено место
1900-1901. Новак Милошевић
1901-1906. Богољуб Милошевић
1906-1907. Данило М. Даниловић
1907-1908. упражњено место
1908-1914. Станојло Ковачевић

Свештеници липовачке парохије

1885-1914. Андрија Топаловић

Свештеници доњоцрнућске парохије

1885-1914. Сава Ђорђевић

Свештеници угриновачке парохије

1886-1894. Јован Војиновић
1894-1914. ?

КОМАНДИРИ РУДНИЧКОГ ОДРЕДА ПОЛИЦИЈСКЕ
ЖАНДАРМЕРИЈЕ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

- 1902-1903. Миодраг Симић, жандармеријски потпоручник
1903-1905. Глигорије Живковић, жандармеријски потпоручник
1905-1907. ?
1907-1910. Љубомир Видојевић, жандармеријски потпоручник, од 1908.
поручник
1910-1911. Будимир Миленковић, пешадијски поручник
1911-1912. Сретен Рајковић, пешадијски капетан I класе
1912-1914. ?

ОФИЦИРИ НА СЛУЖБИ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Година 1864.

Михаило Вукомановић, пешачки поручник за руднички округ
Јован Варјачић, коњанички капетан II класе за крагујевачки и руднички округ

Година 1868.

Марко Вучићевић, артиљеријски поручник, командант народне батерије у Горњем Милановцу
Михаило Вукомановић, пешадијски капетан II класе

Година 1869-1872.

Јован Мишковић, поручник, од 1872. капетан II класе, штабни официр за руднички округ
Марко Вучићевић, артиљеријски поручник, командир (рудничке) народне батерије у Горњем Милановцу

РУДНИЧКА БРИГАДА

Година 1875.

Илија Чолак-Антић, артиљеријски потпуковник, командант
Мијаило Динић, пешадијски капетан
Сима Д. Вучковић, артиљеријски поручник
Ивко Ј. Радовић, коњанички подпоручник

ТЕРИТОРИЈАЛНА КОМАНДА РУДНИЧКОГ ОКРУГА

Година 1876.

Сретен Ломић, артиљеријски мајор, командант

Јован Богдановић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта

Лазар Спасојевић, инжењеријски капетан, официр за ђенералштабне послове

Павле Чолак-Антић, коњички поручник, ађутант

Херман, санитетски поручник, апотекар окружне војске

Павле Мишић, пешадијски капетан II класе, батаљонски официр

Петар Бабић, пешадијски поручник, батаљонски официр

Михаило Барјактаревић, пешадијски поручник, батаљонски официр

Милосав Вукомановић, пешадијски потпоручник, батаљонски официр

Зека Вукаловић, пешадијски потпоручник, батаљонски официр

Ђорђе Михаиловић, пешадијски потпоручник, батаљонски официр

Василије Стојановић, артиљеријски поручник, командир батерије рудничке бригаде

РУДНИЧКА БРИГАДА I КЛАСЕ (РАТНА)

Марко Катанић, потпуковник, командант, до 25. јула 1876. г.

Радомир Путник, капетан, шеф штаба бригаде, од 25. августа 1876.г., командант

Михаило Илић, мајор, командант од 25. јула до 25. августа 1876.г.

др Михаило Марковић, бригадни лекар

РУДНИЧКА БРИГАДА II КЛАСЕ (РАТНА)

Стојан Поповић, мајор, командант

Година 1877-1878.

Радомир Путник, мајор, од 1878. потпуковник, командант рудничке бригаде I класе (ратне)

ШТАБ РУДНИЧКЕ ОКРУЖНЕ КОМАНДЕ

Стојан Поповић, пешадијски мајор, командант

Марко Вучићевић, артиљеријски капетан I класе, помоћник команданта

Василије Симић, пешадијски поручник, ађутант

Милутин Обрадовић, потпоручник, командант батаљона
Ђурђе Илић, потпоручник, командант батаљона
Јован Радојевић, почасни потпоручник, командант батаљона
Сима Радосављевић, почасни потпоручник, командант батаљона

Година 1879.

Јован Варјачић, коњички мајор, командант
Марко Вучићевић, артиљеријски капетан I класе, помоћник команданта
Вукашин Јовановић, пешадијски потпоручник, ађутант
Михаило Барјактаревић, капетан II класе, за пешадију
Ђурђе Илић, потпоручник, за пешадију
Јован Радојевић, почасни потпоручник, за пешадију
Сима Радосављевић, почасни потпоручник, за пешадију
Милисав Јакшић, поручник, за коњицу

Година 1880.

Јован Варјачић, коњички мајор, командант
Марко Вучићевић, артиљеријски капетан I класе, помоћник команданта
Вукашин Јовановић, пешадијски потпоручник, ађутант
Марко Милошевић, капетан II класе, за пешадију
Јован Ерић, поручник, за пешадију *
Јован Радојевић, почасни потпоручник, за пешадију
Сима Радосављевић, почасни потпоручник, за пешадију
Аксентије Тодоровић, почасни потпоручник, за пешадију
Милисав Јакшић, поручник, за коњицу
Милутин Ј. Сретеновић, почасни потпоручник, за артиљерију

Година 1881.

Светозар Љочић, инжињеријски мајор, командант
Марко Вучићевић, артиљеријски капетан I класе, помоћник команданта
Милутин Обрадовић, пешадијски потпоручник, ађутант
Ђорђе Петровић, поручник, за пешадију
Јован Радојевић, почасни потпоручник, за пешадију
Сима Радосављевић, почасни потпоручник, за пешадију
Аксентије Тодоровић, почасни потпоручник, за пешадију
Милош Петровић, поручник, за коњицу
Милутин Ј. Сретеновић, почасни потпоручник, за артиљерију

Година 1882.

Светозар Љочић, инжињеријски мајор, командант
Марко Вучићевић, артиљеријски капетан I класе, помоћник команданта
Милутин Обрадовић, пешадијски потпоручник, ађутант

Миленко Петковић, потпоручник, за пешадију
Аксентије Тодоровић, потпоручник, за пешадију
Јован Радојевић, почасни потпоручник, за пешадију
Сима Радосављевић, почасни потпоручник, за пешадију
Милош Петровић, капетан II класе, за коњицу
Милутин Л. Сретеновић, почасни потпоручник, за артиљерију

IV ПОЉСКА БАТЕРИЈА ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА

Година 1883.

Дрински пољски артиљеријски пук, са штабом у Ваљево, имао је у свом саставу четири пољске батерије: I пољска батерија са седиштем у Ваљево, II и III пољска батерија са седиштем у Чачку и IV пољска батерија са седиштем у Горњем Милановцу.

Лука Лукић, капетан II класе, командир
Божа Топаловић, потпоручник, водни официр
Благоје Павловић, потпоручник, водни официр
Јеврем Тешић, потпоручник, водни официр

Година 1884.

Лука Лукић, капетан II класе, командир
Божа Топаловић, поручник, водни официр
Благоје Павловић, потпоручник, водни официр
Стојић Миленковић, потпоручник, водни официр
Михаило Павловић, марвено-лекарски помоћник

X БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1886.

Штаб Шумадијског пешадијског пука налазио се у Крагујевцу. Седиште X батаљона овог пука било је у Горњем Милановцу.

Петар Радивојевић, мајор, командант
Риста Сандаљ, потпоручник, ађутант
Светозар Милићевић, резервни пешадијски поручник, благајник
Јефта Ђорђевић, санитарски потпоручник, батаљонски лекар
Стеван Ђорђевић, капетан II класе, командир чете
Драгутин Божановић, поручник, командир чете
Ивко Бранковић, поручник, командир чете
Веселин Милосављевић, поручник, командир чете

Сава Савић, поручник, водни официр
Радомир Мркоњић, поручник, водни официр
Драгутин Недељковић, поручник, водни официр
Петар Вујанац, потпоручник, водни официр
Светозар Таловић, потпоручник, водни официр
Павле Јаковљевић, потпоручник, водни официр
Михаило Кићевић, потпоручник, водни официр, уједно и привремени
управник привременог профијантског слагалишта
Стеван Стевановић, потпоручник, водни официр
Тома Симић, потпоручник, водни официр
Коста Лугонић, потпоручник, водни официр
Јован Петровић, потпоручник, водни официр
Матија Јововић, потпоручник, водни официр
Антоније Станишић, потпоручник, водни официр
Светозар Гавровић, потпоручник, водни официр

IV ПОЉСКА БАТЕРИЈА ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА

Лука Лукић, капетан I класе, командир
Божа Топаловић, поручник, водни официр
Благоје Павловић, поручник, водни официр
Василије Жерић, потпоручник, водни официр
Марко Димитријевић, потпоручник, водни официр
Милорад Николић, марвено-лекарски помоћник

X БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1887.

Љубомир Бркић, мајор, командант
Риста Сандаљ, потпоручник, ађутант, уједно и привремени управник
привременог профијантског слагалишта
Светозар Милићевић, резервни пешадијски поручник, благајник
Марко Милосављевић, санитетски поручник, батаљонски лекар
Јован Стевановић, капетан II класе, командир чете
Никола Миленковић, поручник, командир чете
Ивко Бранковић, поручник, командир чете
Веселин Милосављевић, поручник, командир чете
Сава Савић, поручник, водни официр

Радомир Мркоњић, поручник, водни официр
Драгутин Недељковић, поручник, водни официр
Петар Вујанац, потпоручник, водни официр
Светозар Таловић, потпоручник, водни официр
Павле Јаковљевић, потпоручник, водни официр
Михаило Кићевић, потпоручник, водни официр
Стеван Стевановић, потпоручник, водни официр
Тома Симић, потпоручник, водни официр
Јован Петровић, потпоручник, водни официр
Матија Јововић, потпоручник, водни официр

ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ Артиљеријског пука

Штаб Дринског пољског артиљеријског пука налазио се у Ваљеву.
Седиште Возарског ескадрона овог пука било је у Горњем Милановцу.
Михаило Марковић, капетан I класе, командир
Јован Рига, марвено-лекарски помоћник

Х БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1888.

Љубомир Бркић, мајор, командант
Риста Сандаљ, поручник, ађутант
Светозар Милићевић, резервни пешадијски поручник, благајник
Јован Стевановић, капетан II класе, командир 1. чете
Петар Вујанац, поручник, водни официр у 1. чети
Стеван Стевановић, потпоручник, водни официр у 1. чети
Ђорђе Костић, потпоручник, водни официр у 1. чети
Веселин Милосављевић, капетан II класе, командир 2. чете
Светозар Таловић, поручник, водни официр у 2. чети
Павле Јаковљевић, потпоручник, водни официр у 2. чети
Михаило Кићевић, потпоручник, водни официр у 2. чети
Ивко Бранковић, капетан II класе, командир 3. чете
Милутин Старчевић, потпоручник, водни официр у 3. чети
Тома Симић, потпоручник, водни официр у 3. чети
Стеван Ђорђевић, капетан II класе, командир 4. чете
Драгутин Недељковић, поручник, водни официр у 4. чети
Јован Петровић, потпоручник, водни официр у 4. чети

**ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ
АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА**

Михаило Марковић, коњички капетан I класе, командир
Михаило Вукосављевић, артиљеријски поручник, водни официр
Димитрије Милојевић, марвено-лекарски помоћник

Х БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1889.

Љубомир Бркић, мајор, командант
Милутин Старчевић, потпоручник, ађутант
Марко Милосављевић, санитарски поручник, трупни лекар
Светозар Милићевић, резервни пешадијски поручник, благајник
Јован Стевановић, капетан II класе, командир 1. чете
Петар Вујанац, поручник, водни официр у 1. чети
Марко Радуловић, потпоручник, водни официр у 1. чети
Веселин Милосављевић, капетан II класе, командир 2. чете
Светозар Таловић, поручник, водни официр у 2. чети
Стеван Стевановић, потпоручник, водни официр у 2. чети
Михаило Савић, капетан II класе, командир 3. чете
Риста Сандаљ, поручник, водни официр у 3. чети
Михаило Кићевић, потпоручник, водни официр у 3. чети
Јован Петровић, потпоручник, водни официр у 4. чети
Павле Јаковљевић, пешадијски потпоручник, управник привременог
профијантског складишта

Година 1890.

Коста Стојковић, мајор, командант
Матија Јововић, потпоручник, ађутант
Риста Сандаљ, поручник, оружни официр, уједно командир вода
Марко Милосављевић, санитарски поручник, трупни лекар
Светозар Милићевић, резервни пешадијски поручник, благајник
Милан Јовин, капетан II класе, командир чете
Милош Јанковић, капетан II класе, командир чете
Михаило Савић, капетан II класе, командир чете
Љубомир Медаковић, поручник, командир чете
Светозар Таловић, поручник, водни официр
Матија Рајковић, потпоручник, водни официр
Стеван Стевановић, потпоручник, водни официр
Јован Јокић, потпоручник, водни официр

Јован Петровић, потпоручник, водни официр
Коста Стаменковић, потпоручник, водни официр

**ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ
АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА**

Светозар Бадњевац, артиљеријски капетан II класе, командир
Михаило Вукосављевић, поручник, командир вода
Димитрије Милојевић, марвено-лекарски помоћник

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Коста Стојковић, пешадијски мајор, гарнизонар
Марко Милосављевић, санитарски поручник, трупни лекар
Стојан Николић, војни свештеник
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, управник привременог профитантског складишта

X БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1891

Коста Стојковић, мајор, командант
Матија Јововић, поручник, ађутант
Риста Сандаљ, поручник, оружни официр, уједно и командир вода у 3. чети
Марко Милосављевић, санитарски поручник, трупни лекар
Димитрије Стојановић, благајник
Милан Јовин, капетан I класе, командир 1. чете
Мирко Милић, поручник, командир вода у 1. чети
Матија Рајковић, потпоручник, командир вода у 1. чети
Милош Јанковић, капетан I класе, командир 2. чете
Никола Новаковић, поручник, командир вода у 2. чети
Василије Новаковић, потпоручник, командир вода у 2. чети
Михаило Савић, капетан II класе, командир 3. чете
Јован Јокић, потпоручник, командир вода у 3. чети
Милутин Петровић, капетан II класе, командир 4. чете
Јован Петровић, поручник, командир вода у 4. чети
Љубомир Јанић, потпоручник, командир вода у 4. чети
Коста Стаменковић, потпоручник, командир вода у 4. чети

*ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ
АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА*

Светозар Бадњевац, артиљеријски капетан II класе, командир
Михаило Вукосављевић, поручник, командир вода
Димитрије Милојевић, марвено-лекарски помоћник

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Коста Стојковић, пешадијски мајор, гарнизонар
Марко Милосављевић, санитарски поручник, трупни лекар
Стојан Николић, војни свештеник
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, управник привременог профи-
јантског складишта

*X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Михаило Барјактаревић, пешадијски мајор, командант
Тимотије Ивковић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Марко Бунарџић, пешадијски поручник, ађутант
Ђоша Војновић, коњички поручник, на служби

X БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1892.

Димитрије Булић, капетан I класе, командант
Матија Јововић, поручник, ађутант
Василије Новаковић, потпоручник, оружни официр, уједно и командир
вода у 2. чети
Димитрије Стојановић, благајник
Милан Јовин, капетан I класе, командир 1. чете
Ђорђе Краљевић, поручник, командир вода у 1. чети
Матија Рајковић, потпоручник, командир вода у 1. чети
Раша Милутиновић, потпоручник, командир вода у 1. чети
Риста Сандаљ, поручник, командир 2. чете
Никола Новаковић, поручник, командир вода у 2. чети
Живојин Ђорђевић, поручник, командир 3. чете
Јован Петровић, поручник, командир вода у 3. чети

Јован Јокић, потпоручник, командир вода у 3. чети
Павле Милошевић, потпоручник, командир вода у 3. чети
Милутин Петровић, капетан II класе, командир 4. чете
Светозар Таловић, поручник, командир вода у 4. чети
Коста Стаменковић, потпоручник, командир вода у 4. чети
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, управник привременог профи-
јантског складишта.

*ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ
АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА*

Љубомир Јелачић, артиљеријски поручник, командир
Михаило Вукосављевић, артиљеријски поручник, командир вода
Димитрије Милојевић, марвено-лекарски помоћник

*X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Михаило Барјактаревић, пешадијски мајор, командант
Тимотије Ивковић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Миленко Савић, поручник, ађутант
Милош Јанковић, коњички капетан, на служби
Стојан Николић, војни свештеник

X БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1893.

Евгеније Јуришић-Штурм, пешадијски мајор, командант
Коста Стаменковић, поручник, ађутант
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, оружни официр
Јанићије Бирчанин, благајник
Лука Папић, капетан класе, командир 1. чете
Василије Новаковић, поручник, командир вода у 1. чети
Матија Рајковић, поручник командир вода у 1. чети
Раша Милутиновић, потпоручник, командир вода у 1. чети
Риста Сандаљ, поручник, командир 2. чете
Спасоје Милојевић, поручник, командир вода у 2. чети
Александар Глишић, потпоручник, командир вода у 2. чети
Стеван Влах, капетан класе, командир 3. чете

Андрија Туфегџић, потпоручник, командир вода у 3. чети
Никола Николић, потпоручник, командир вода у 3. чети
Милутин Петровић, капетан I класе, командир 4. чете
Никола Новаковић, поручник, командир вода у 4. чети
Божидар В. Јанковић, потпоручник, командир вода у 4. чети
Илија Петровић, потпоручник, командир вода у 4. чети

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Михаило Радуловић, пешадијски капетан I класе, гарнизона
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, пословођа
Иван Плесничар, санитарски поручник, трупни лекар

Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Михаило Радуловић, пешадијски капетан I класе, командант
Тимотије Ивковић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Миленко Савић, пешадијски поручник, ађутант
Петроније Арсенијевић, пешадијски поручник, на служби
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, на служби
Стојан Николић, војни свештеник

Х БАТАЉОН ШУМАДИЈСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1894.

Милан Петровић, пешадијски капетан I класе, командант
Ђорђе Манојловић, потпоручник, ађутант
Раша Милутиновић, потпоручник, оружни официр
Иван Плесничар, санитарски поручник, трупни лекар
Јанићије Бирчанин, благајник
Сава Стевановић, капетан I класе, командир чете
Риста Сандаљ, поручник, командир чете
Милутин Петровић, капетан I класе, командир чете
Миленко Савић, поручник, командир вода
Никола Новаковић, поручник, командир вода
Никола Марковић-млађи, поручник, командир вода
Василије Новаковић, поручник, командир вода
Александар Глишић, потпоручник, командир вода

Никола Николић-млађи, потпоручник, командир вода
Илија Петровић, потпоручник, командир вода
Стеван Милетић, потпоручник, командир вода

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, гарнизонар
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, пословођа, уједно и управник
привременог профијантског слагалишта
Иван Плесничар, санитарски поручник, трупни лекар

Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, командант
Станимир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Матија Рајковић, пешадијски поручник, ађутант
Лука Папић, пешадијски капетан I класе, на служби
Милован Поповић, пешадијски капетан II класе, на служби
Петроније Арсенијевић, пешадијски поручник, на служби
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, на служби
Стојан Николић, војни свештеник

IV БАТАЉОН ДРИНСКОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

Година 1895.

Штаб Дринског пешадијског пука налазио се у Ваљеву а Горњи Милановац је био седиште његовог IV батаљона. X батаљон Шумадијског пешадијског пука премештен је у Пожегу.
Евгеније Јуришић-Штурм, пешадијски мајор, командант
Светозар Јевремовић, пешадијски поручник, ађутант
др Милош Жикић, санитарски капетан I класе, трупни лекар
Сретен Бојовић, благајник
Стеван Обреновић, капетан II класе, командир чете
Миљко Поповић, капетан II класе, командир чете
Михаило Н. Петровић, поручник, командир чете
Сава Спасојевић, капетан II класе, командир чете
Спасоје Селаковић, поручник, командир вода
Радован Митровић, поручник, командир вода

Стеван Стојковић, поручник, командир вода
Никола Марковић-млађи, поручник, командир вода
Коста Марић, поручник, командир вода
Петар Милошевић-млађи, поручник, командир вода
Михаило Радовановић, потпоручник, командир вода
Радисав Милетић, потпоручник, командир вода
Борисав Суботић, потпоручник, командир вода
Светозар Вујовић, потпоручник, командир вода
Недељко Андрић, потпоручник, командир вода
Љубомир Илић, потпоручник, командир вода
Василије Радосављевић, потпоручник, командир вода

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, гарнизонар
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, пословођа, уједно и управник привременог профијантског слагалишта

Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, командант
Станмир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Матија Рајковић, пешадијски поручник, ађутант
Лука Папић, пешадијски капетан I класе, на служби
Петроније Арсенијевић, пешадијски поручник, на служби
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, на служби
Танасије Јанковић, потпоручник, на служби
Стојан Николић, војни свештеник

ВОЗАРСКИ ЕСКАДРОН ДРИНСКОГ ПОЉСКОГ АРТИЉЕРИЈСКОГ ПУКА

Година 1896.

Штаб Дринског пољског артиљеријског пука премештен је у Шабац. Седиште Дринског возарског ескадрона, Дринског пољског артиљеријског пука остало је у Горњем Милановцу.
Никола Јанковић, артиљеријски капетан II класе, командир
Ранко Трифуновић, артиљеријски поручник, командир вода
Петроније Радосављевић, артиљеријски поручник, командир вода
Милош Рашковић, марвено-лекарски помоћник

XI ПЕШАДИЈСКИ ПУК КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ

Штаб XI пешадијског пука "Краљице Наталије", налазио се у Горњем Милановцу. Тиме је Горњи Милановац, 1896. године по први пут постао седиште пука.

Лазар Чизмић, пешадијски потпуковник, командант
Миљивоје Ђорђевић, пешадијски поручник, ађутант
Ђорђе Краљевић, административни капетан II класе, благајник
Никола Лукић, пешадијски мајор, командант I батаљона
Коста Стаменковић, капетан II класе, командир чете у I батаљону
Михаило Зисић, капетан II класе, командир чете у I батаљону
Живко Ваљаревић, капетан II класе, командир чете у I батаљону
Драгојло Васиљевић, капетан II класе, командир чете у I батаљону
Милић Мијатовић, поручник, командир вода у I батаљону
Драгољуб Костић, поручник, командир вода у I батаљону
Сима Радуловић, поручник, командир вода у I батаљону
Душан Туфегџић, поручник, командир вода у I батаљону
Борисав Милошевић, поручник, командир вода у I батаљону
Илија Петровић, поручник, командир вода у I батаљону
Младен Миљивојевић, потпоручник, командир вода у I батаљону
Војислав Пантелић, потпоручник, командир вода у I батаљону
Стојан Ристић, потпоручник, командир вода у I батаљону
Петар Јовановић, капетан I класе, командант II батаљона
Ђорђе Јевтић, капетан II класе, командир чете у II батаљону
Петар Милошевић-млађи, капетан II класе, командир чете у II батаљону
Танасије Гавриловић, капетан I класе, командир чете у II батаљону
Петар Нешић, капетан I класе, командир чете у II батаљону
Никола Марковић-млађи, поручник, командир вода у II батаљону
Никола Михаиловић, поручник, командир вода у II батаљону
Раша Милутиновић, поручник, командир вода у II батаљону
Драгутин Васиљевић, поручник, командир вода у II батаљону
Глиша Перић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Љубомир Ђоковић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Стеван Милетић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Драгиша Милетић, потпоручник, командир вода у II батаљону

ГАРНИЗОНСКА УПРАВА

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, гарнизонар
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, пословођа, уједно и управник

привременог профијантског слагалишта
др Стеван Клиндер, трупни лекар

**Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ**

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, командант
Станимир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Матија Рајковић, пешадијски поручник, ађутант
Лука Папић, пешадијски капетан I класе, на служби
Цветко Карабиберовић, коњички капетан I класе, на служби
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, на служби
Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

Х ПЕШАДИЈСКИ ПУК

Година 1897.

Х Пешадијски пук је стациониран у Горњем Милановцу. XI Пешадијски пук "Краљице Наталије" премештен је у Крагујевац.

Милисав Симић, пешадијски потпуковник, командант
Александар Глишић, потпоручник, ађутант
др Стеван Клиндер, трупни лекар, уједно и управник привремене војне болнице

Славомир Поповић, благајник

Љубомир Медаковић, пешадијски капетан I класе, командант I батаљона

Танасије Гавриловић, капетан I класе, командир чете у I батаљону

Коста Стаменковић, капетан II класе, командир чете у I батаљону

Радован Митровић, капетан II класе, командир чете у I батаљону

Риста Милићевић, капетан II класе, командир чете у I батаљону

Милија Пауновић, поручник, командир вода у I батаљону

Раша Милутиновић, поручник, командир вода у I батаљону

Драгутин Васиљевић, поручник, командир вода у I батаљону

Драгољуб Јовановић, потпоручник, командир вода у I батаљону

Петар Иконић, потпоручник, командир вода у I батаљону

Никодије Ризнић, потпоручник, командир вода у I батаљону

Младен Миливојевић, потпоручник, командир вода у I батаљону

Љубомир Ђоковић, потпоручник, командир вода у I батаљону

Крста Крстић, капетан I класе, командант II батаљона

Стеван Златић, капетан II класе, командир чете у II батаљону
Драгутин Стојановић, капетан I класе, командир чете у II батаљону
Михаило Зисић, капетан II класе, командир чете у II батаљону
Никола Радоњић, поручник, командир вода у II батаљону
Илија Петровић, поручник, командир вода у II батаљону
Коста Михаиловић, поручник, командир вода у II батаљону
Марко Миловановић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Ђорђе Палигорић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Милорад Нешковић, потпоручник, командир вода у II батаљону
Глиша Перић, потпоручник, командир вода у II батаљону

*X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Јанко Пауновић, пешадијски капетан I класе, командант
Станислав Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Сима Радуловић, пешадијски поручник, ађутант
Лука Папић, пешадијски капетан I класе, на служби
Цветко Карабиберић, коњички капетан I класе, на служби
Павле Јаковљевић, пешадијски поручник, на служби, уједно и управник
привременог профијантског слагалишта

X ПЕШАДИЈСКИ ПУК

Година 1898.

Милисав Симић, пешадијски потпуковник, командант
Петар Андрић, пешадијски поручник, ађутант
Стеван Швабић, заставник
Славомир Поповић, благајник, уједно и управник привременог профи-
јантског слагалишта
Лука Папић, пешадијски капетан I класе, руковалац пуковског сла-
галишта
др Стеван Клингер, трупни лекар, уједно и управник привремене војне
болнице
Петар Анастасијевић, пешадијски потпоручник, пословођа гарнизонске управе
Љубомир Бајић, пешадијски капетан I класе, командант I батаљона
Јанко Симић, поручник, командир чете у I батаљону
Александар Глишић, поручник, командир чете у I батаљону
Радован Митровић, капетан I класе, командир чете у I батаљону
Милован Мирчетић, капетан II класе, командир чете у I батаљону

Крста Крстић, капетан I класе, командант II батаљона
 Василије Девић, поручник, командир чете у II батаљону
 Јован Ивковић, поручник, командир чете у II батаљону
 Борисав Милошевић, поручник, командир чете у II батаљону
 Светозар Којић, поручник, командир чете у II батаљону
 Панта А. Грујић, поручник, командир вода
 Ђорђе Палигорић, поручник, командир вода
 Марко Миловановић, поручник, командир вода
 Глиша Перић, потпоручник, командир вода
 Љубомир Ђоковић, потпоручник, командир вода
 Миленко Јовашевић, потпоручник, командир вода
 Милорад Нешковић, потпоручник, командир вода
 Никола Огњановић, потпоручник, командир вода
 Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

X ПЕШАДИЈСКИ ПУК ТАКОВСКИ

Година 1899.

Имену пука додан је назив Таковски. Од 1899. године, пук слави српске Цвети, као успомену на Таковски устанак, 1815. године. Застава пука је одликована 12. децембра 1898. године, Медаљом за успомену четрдесетогодишњице поновног доласка Обреновића на престол.

Коста Кораћ, пешадијски мајор, командант
 Владимир Тимотијевић, заставник
 Милутин Живковић, санитарски поручник, трупни лекар, уједно и управник привремене војне болнице
 Лука Папић, пешадијски капетан I класе, руковалац пуковског слагалишта
 Сима Стојановић, благајник, уједно и управник привременог профијантског слагалишта
 Љубомир Бајић, пешадијски капетан I класе, командант 37. батаљона
 Јанко Симић, капетан II класе, командир чете у 37. батаљону
 Александар Глишић, капетан II класе, командир чете у 37. батаљону
 Милован Мирчећић, капетан I класе, командир чете у 37. батаљону
 Радисав Милетић, капетан II класе, командир чете у 37. батаљону
 Крста Крстић, капетан I класе, командант 38. батаљона
 Захарје Ђоковић, капетан II класе, командир чете у 38. батаљону
 Јован Ивковић, капетан II класе, командир чете у 38. батаљону
 Светозар Филиповић, капетан I класе, командир чете у 38. батаљону
 Миленко Бојовић, капетан I класе, командир чете у 38. батаљону
 Живојин Ј. Нешић, капетан I класе, командант 39. батаљона

Радован Митровић, капетан I класе, командир чете у 39. батаљону
Борисав Милошевић, капетан II класе, командир чете у 39. батаљону
Коста Михаиловић, капетан II класе, командир чете у 39. батаљону
Младен Миливојевић, поручник, командир чете у 39. батаљону
Глиша Перић, поручник, командир вода
Љубомир Ђоковић, поручник, командир вода
Миленко Јовашевић, поручник, командир вода
Тодор Станисављевић, поручник, командир вода
Милорад Нешковић, потпоручник, командир вода
Никола Мариновић, потпоручник, командир вода
Никола Огњановић, потпоручник, командир вода
Миленко Рогојевић, потпоручник, командир вода
Димитрије Миленковић, потпоручник, командир вода
Божидар Загорчић, потпоручник, командир вода
Станко Михаиловић, потпоручник, командир вода
Милисав Цветковић, потпоручник, командир вода
Радисав Крстић, потпоручник, командир вода

X ПЕШАДИЈСКИ ПУК ТАКОВСКИ

Година 1900.

Димитрије Павловић, пешадијски мајор, командант
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Богдан Мијушковић, заставник
др Милан Пецић, санитарски капетан I класе, трупни лекар, уједно и
управник привремене војне болнице
Радован Митровић, пешадијски капетан I класе, руковалац пуковског
слагалишта
Миленко Цукавац, благајник
Стеван Миловановић, пешадијски капетан I класе, командант 37.
батаљона
Јанко Симић, капетан II класе, командир чете у 37. батаљону
Никола Ницић, поручник, командир чете у 37. батаљону
Глиша Перић, поручник, командир чете у 37. батаљону
Радисав Милетић, капетан II класе, командир чете у 37. батаљону
Светозар Гавриловић, капетан I класе, командант 38. батаљона
Захарија Ђоковић, капетан II класе, командир чете у 38. батаљону
Милутин Добросављевић, поручник, командир чете у 38. батаљону
Сретен Протић, поручник, командир чете у 38. батаљону
Никола Мариновић, поручник, командир чете у 38. батаљону
Милан Јовин, пешадијски мајор, командант 39. батаљона

Миладин Поломац, капетан I класе, командир чете у 39. батаљону
 Борисав Милошевић, капетан II класе, командир чете у 39. батаљону
 Коста Михаиловић, капетан II класе, командир чете у 39. батаљону
 Радосав Петковић, поручник, командир чете у 39. батаљону
 Јован Стевановић, пешадијски капетан I класе, командант 40. батаљона
 Милован Мирчегић, капетан I класе, командир чете у 40. батаљону
 Тодор Станисављевић, поручник, командир чете у 40. батаљону
 Љубомир Ђоковић, поручник, командир чете у 40. батаљону
 Милорад Нешковић, поручник, командир чете у 40. батаљону
 Чедомир Петковић, поручник, командир вода
 Лазар Одавић, поручник, командир вода
 Тихомир Мијушковић, потпоручник, командир вода
 Марко Павловић, потпоручник, командир вода
 Александар С. Гавровић, потпоручник, командир вода
 Никола Огњановић, потпоручник, командир вода
 Миленко Рогојевић, потпоручник, командир вода
 Димитрије Миленковић, потпоручник, командир вода
 Божидар Загорчић, потпоручник, командир вода
 Милисав Цветковић, потпоручник, командир вода
 Радисав Крстић, потпоручник, командир вода
 Живојин Стошић, потпоручник, командир вода
 Драгољуб Јовановић, потпоручник, командир вода
 Владимир Тимотијевић, потпоручник, командир вода
 Владан Коцић, потпоручник, командир вода
 Василије Цветковић, потпоручник, командир вода
 Павле Блажарић, потпоручник, командир вода
 Радоје Јанковић, потпоручник, командир вода
 Јоксим Гајић, потпоручник, командир вода
 Јован Катанић, потпоручник, командир вода
 Милан Плесничар, потпоручник, командир вода
 Радоје Лазић, потпоручник, командир вода

Х ПЕШАДИЈСКИ ПУК ТАКОВСКИ

Година 1901.

Димитрије Павловић, пешадијски мајор, командант
 Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, ађутант
 Радован Митровић, пешадијски капетан I класе, руковалац пуковског
 слагалишта
 Миленко Цукавац, благајник
 Стеван Миловановић, пешадијски капетан I класе, командант I батаљона

Јанко Симић, капетан I класе, командир чете у I батаљону
Никола Ницић, поручник, командир чете у I батаљону
Глиша Перић, поручник, командир чете у I батаљону
Радисав Милетић, капетан I класе, командир чете у I батаљону
Светозар Гавровић, капетан I класе, командант II батаљона
Захарија Ђоковић, капетан I класе, командир чете у II батаљону
Милутин Добросављевић, поручник, командир чете у II батаљону
Сретен Протић, поручник, командир чете у II батаљону
Никола Мариновић, поручник, командир чете у II батаљону
Светозар Ђировић, капетан I класе, командант III батаљона
Ђорђе Палигорић, капетан II класе, командир чете у III батаљону
Љубомир Ђоковић, поручник, командир чете у III батаљону
Коста Михаиловић, капетан I класе, командир чете у III батаљону
Милорад Нешковић, поручник, командир чете у III батаљону
Миленко Рогојевић, поручник, командир вода
Бождар Загорчић, поручник, командир вода
Марко Павловић, потпоручник, командир вода
Василије Цветковић, потпоручник, командир вода
Радоје Јанковић, потпоручник, командир вода
Милан Плесничар, потпоручник, командир вода
Никодим Рацић, потпоручник, командир вода
Спасоје Тешић, потпоручник, командир вода
Драгутин П. Гавриловић, потпоручник, командир вода
Радоје Лазић, потпоручник, командир вода
Тихомир Мијушковић, потпоручник, командир вода
Живојин Стошић, потпоручник, командир вода
Владимир Тимотијевић, потпоручник, командир вода
Владан Коцић, потпоручник, командир вода
Драгутин Николић, потпоручник, командир вода
Андреја Поповић, потпоручник, командир вода
Драгољуб Јовановић, потпоручник, командир вода
Павле Блажарић, потпоручник, командир вода
Драгомир Васиљевић, потпоручник, командир вода
Богољуб Поповић, потпоручник, командир вода
Михаило Маринковић, потпоручник, командир вода
Добросав Обрадовић, потпоручник, командир вода
др Петар Николић, санитарски поручник, управник привремене војне болнице

**Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ**

Од 1898. до 1900. године, штаб Х пуковске окружне команде налазио се у Чачку.

Никола Живковић, пешадијски мајор, командант
Станислав Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Крста Милутиновић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, војничар
Миленко Вукосављевић, артиљеријски капетан I класе, на служби
Стеван Вуловић, артиљеријски капетан II класе, на служби
Милован Мирчетић, артиљеријски капетан I класе, на служби
Љубомир Чоловић, чиновник
Јеврем Стевановић, дијурниста

Х ПЕШАДИЈСКИ ПУК ТАКОВСКИ

Година 1902.

Димитрије Павловић, пешадијски потпуковник, командант
Живојин Стошић, потпоручник, ађутант
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, руковалац пуковског слагалишта
Миленко Цукавац, благајник
др Петар Николић, санитарски поручник, трупни лекар, уједно и управник привремене војне болнице
Радован Митровић, пешадијски капетан I класе, командант I батаљона
Миленко Рогојевић, поручник, командир чете у I батаљону
Никола Ницић, поручник, командир чете у I батаљону
Глиша Перић, капетан II класе, командир чете у I батаљону
Радисав Милетић, капетан I класе, командир чете у I батаљону
Светозар Гавровић, пешадијски капетан I класе, командант II батаљона
Захарија Ђоковић, капетан I класе, командир чете у II батаљону
Милорад Поповић, капетан II класе, командир чете у II батаљону
Сретен Протић, поручник, командир чете у II батаљону
Никола Мариновић, поручник, командир чете у II батаљону
Светозар Ћировић, пешадијски капетан I класе, командант III батаљона
Ђорђе Палигорић, капетан I класе, командир чете у III батаљону
Војислав Аврамовић, поручник, командир чете у III батаљону
Коста Михаиловић, капетан I класе, командир чете у III батаљону
Милорад Нешковић, поручник, командир чете у III батаљону
Марко Павловић, поручник, командир вода

Тихомир Мијушковић, поручник, командир вода
Василије Цветковић, потпоручник, командир вода
Милан Плесничар, потпоручник, командир вода
Никодим Рацић, потпоручник, командир вода
Спасоје Тешић, потпоручник, командир вода
Драгутин П. Гавриловић, потпоручник, командир вода
Милутин Остојић, потпоручник, командир вода
Владимир Тимотијевић, потпоручник, командир вода
Драгутин Николић, потпоручник, командир вода
Андреја Поповић, потпоручник, командир вода
Драгољуб Јовановић, потпоручник, командир вода
Павле Блажарић, потпоручник, командир вода
Богољуб Поповић, потпоручник, командир вода
Добросав Обрадовић, потпоручник, командир вода
Аврам Поповић, потпоручник, командир вода

Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Никола Живковић, пешадијски мајор, командант
Станимир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Крста Милутиновић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, војничар
Милован Мирчетић, артиљеријски капетан I класе, на служби
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, на служби
Стеван Вуловић, артиљеријски капетан II класе, на служби
Михаило Јосиповић, инжењеријски капетан II класе, на служби
Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН Х ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1903.

Седиште Х пешадијског пука Таковског премештено је у Чачак. У Горњем Милановцу је остао II батаљон овог пука.
Сретен Ристић, пешадијски капетан I класе, командант
Захарија Ђоковић, капетан I класе, командир чете
Милорад Поповић, капетан II класе, командир чете
Илија Миладиновић, капетан II класе, командир чете
Никола Мариновић, поручник, командир чете

Ђира Даскаловић, поручник, командир вода
 Тихомир Мијушковић, поручник, командир вода
 Данило Белимарковић, потпоручник, командир вода
 Василије Цветковић, потпоручник, командир вода
 Александар Г. Вучићевић, потпоручник, командир вода
 Младен Јакшић, потпоручник, командир вода
 Никодим Рацић, потпоручник, командир вода
 Спасоје Тешић, потпоручник, командир вода
 Драгутин П. Гавриловић, потпоручник, командир вода
 Милутин Остојић, потпоручник, командир вода
 Владимир Тимотијевић, потпоручник, командир вода
 Драгутин Николић, потпоручник, командир вода
 Андреја Поповић, потпоручник, командир вода
 Драгољуб Јовановић, потпоручник, командир вода
 Душан Рељић, потпоручник, командир вода
 Тихомир В. Антонијевић, потпоручник, командир вода
 Миљко Дабић, потпоручник, командир вода
 Драгомир Недић, потпоручник, командир вода
 Јован С. Ристић, потпоручник, командир вода
 Војислав Петровић, потпоручник, командир вода
 Милан Танасковић, потпоручник, командир вода
 Добросав Обрадовић, потпоручник, командир вода
 Аврам Петровић, потпоручник, командир вода
 Срдан Гајић, потпоручник, командир вода
 Јован Ђурић, наредник, командир вода
 Милисав Стојановић, наредник, командир вода
 Наведени су сви командири водова у Х пешадијском пуку на служби у Чачку и Горњем Милановцу, пошто шематизмом нису раздвојени. Исто важи и за наредне године.

*Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Никола Живковић, пешадијски мајор, командант
 Станимир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
 Крста Милутиновић, пешадијски капетан I класе, ађутант
 Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, војничар
 Милован Мирчетић, артиљеријски капетан I класе, на служби
 Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, на служби
 Глигорије Марковић, пешадијски капетан I класе, на служби
 Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1904.

Сретен Ристић, пешадијски капетан I класе, командант
Тихомир Мијушковић, поручник, командир чете
Милорад Поповић, капетан II класе, командир чете
Илија Миладиновић, капетан I класе, командир чете
Никола Мариновић, поручник, командир чете

Командири водова у X пешадијском пуку Таковском:

Владимир Тимотијевић, поручник
Василије Цветковић, поручник
Војислав Ј. Милићевић, потпоручник
Александра Милорадовић, потпоручник
Миљко Дабић, потпоручник
Никодим Рацић, потпоручник
Спасоје Тешић, потпоручник
Драгутин П. Гавриловић, потпоручник
Милутин Остојић, потпоручник
Велимир Басарић, потпоручник
Драгутин Николић, потпоручник
Андрија Поповић, потпоручник
Владислав Вукомановић, потпоручник
Александар Г. Вучићевић, потпоручник
Младен Јакшић, потпоручник
Тихомир В. Антонијевић, потпоручник
Драгомир Недић, потпоручник
Јован С. Ристић, потпоручник
Војислав Петровић, потпоручник
Милан Танасковић, потпоручник
Срдан Гајић, потпоручник
Јован Ђурић, потпоручник
Милисав Стојановић, потпоручник

**X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ**

Петар Бајаловић, пешадијски мајор, командант
Глигорије Марковић, капетан I класе, помоћник команданта
Коста Стаменковић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта

Никодије Милојевић, капетан I класе, војничар
Милован Мирчетић, пешадијски капетан I класе, на служби
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Лазар Савићевић, коњички потпоручник, на служби
Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1905.

Александар Глишић, пешадијски мајор, командант
Тихомир Мијушковић, поручник, командир чете
Милорад Поповић, капетан I класе, командир чете
Илија Миладиновић, капетан I класе, командир чете
Станко Главашевић, поручник, командир чете

Командири водова у X пешадијском пуку Таковском:

Василије Цветковић, поручник
Драгутин Николић, поручник
Никодим Рацић, поручник
Андрија Поповић, поручник
Драгомир Вуковић, поручник
Милутин Остојић, поручник
Драгутин П. Гавриловић, поручник
Милан Танасковић, потпоручник
Војислав Ј. Милићевић, потпоручник
Александар Милорадовић, потпоручник
Велимир Басарић, потпоручник
Тихомир В. Антонијевић, потпоручник
Срдан Гајић, потпоручник
Јован Ђурић, потпоручник
Миљисав Стојановић, потпоручник
Александар Г. Вучићевић, потпоручник
Младен Јакшић, потпоручник
Драгомир Недић, потпоручник
Душан Ђорђевић, потпоручник
Јаромир Феликс, потпоручник
Божидар И. Максимовић, потпоручник
Јован С. Ристић, потпоручник
Војислав Петровић, потпоручник
Владислав Вукомановић, потпоручник
Будимир Миленковић, потпоручник

**X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ**

Петар Бајаловић, пешадијски мајор, командант
Милован Мирчетић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, војничар
Коста Стаменковић, пешадијски капетан I класе, на служби
Тихомир Поповић, поручник, на служби
Лазар Савићевић, коњички потпоручник, на служби
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, на служби
Стојан Николић, свештеник за вероисповедне обреде у горњомилановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1906.

Александар Глишић, пешадијски мајор, командант
Тихомир Мијушковић, капетан II класе, командир чете
Милорад Поповић, капетан I класе, командир чете
Илија Миладиновић, капетан I класе, командир чете

Командири водава у X пешадијском пуку Таковском:

Милутин Ивановић, поручник
Василије Цветковић, поручник
Драгутин Николић, поручник
Никодим Рацић, поручник
Андреја Поповић, поручник
Милутин Остојић, поручник
Драгутин П. Гавриловић, поручник
Срдан Гајић, поручник
Тодор Тодоровић, поручник
Милан Танасковић, потпоручник
Војислав Ј. Милићевић, потпоручник
Александар Милорадовић, потпоручник
Драгутин Теокаревић, потпоручник
Велимир Басарић, потпоручник
Тихомир В. Антонијевић, потпоручник
Јован Ђурић, потпоручник
Миљисав Стојановић, потпоручник
Александар Г. Вучићевић, потпоручник

Младен Јакшић, потпоручник
Драгомир Недић, потпоручник
Душан Ђорђевић, потпоручник
Јаромир Феликс, потпоручник
Божидар И. Максимовић, потпоручник
Јован С. Ристић, потпоручник
Војислав Петровић, потпоручник
Будимир Миленковић, потпоручник
Јован Стојановић, потпоручник

*Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Петар Бајаловић, пешадијски мајор, командант
Љубомир Вражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, војничар
Коста Стаменковић, пешадијски капетан I класе, на служби
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби

ДРУГИ БАТАЉОН Х ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1907.

Упражњено место команданта
Тихомир Мијушковић, капетан II класе, командир чете
Милорад Поповић, капетан I класе, командир чете
Илија Миладиновић, капетан I класе, командир чете
Милан Радосављевић, поручник, командир чете

Командири водова у Х пешадијском пуку Таковском:

Василије Цветковић, поручник
Никодим Рацић, поручник
Андреја Поповић, поручник
Тодор Тодоровић, поручник
Драгутин П. Гавриловић, поручник
Срдан Гајић, поручник
Милутин Ивановић, поручник
Владисав Марић, поручник
Александар Г. Вучићевић, поручник

Милан Танасковић, потпоручник
Војислав Ј. Милићевић, потпоручник
Велимир Басарић, потпоручник
Јован Ђурић, потпоручник
Милисав Стојановић, потпоручник
Јаромир Феликс, потпоручник
Божидар И. Максимовић, потпоручник
Јован С. Ристић, потпоручник
Војислав Петровић, потпоручник
Будимир Миленковић, потпоручник
Божидар Анђелковић, потпоручник

*Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Станимир Обрадовић, пешадијски капетан I класе, командант
Љубомир Бражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, војничар
Милован Мирчетић, пешадијски капетан I класе, на служби
Никодије Милојевић, пешадијски капетан I класе, на служби
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Тихомир Поповић, коњички поручник
Добросав Марковић, свештеник за вероисповедне обреде у горњоми-
лановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН Х ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1908.

Тихомиљ М. Смиљковић, пешадијски мајор, командант
Милан Т. Павловић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Милорад Поповић, пешадијски капетан I класе, командир чете
Илија Миладиновић, пешадијски капетан I класе, командир чете
Сретен Рајковић, пешадијски капетан II класе, командир чете

Командири водава у Х пешадијском пуку Таковском:

Никодим Рацић, поручник
Тодор Тодоровић, поручник
Милутин Ивановић, поручник

Димитрије Јевремовић, поручник
Драгутин П. Гавриловић, поручник
Душан В. Поповић, поручник
Чедомир Местановић, поручник
Петар Станковић, поручник
Живорад Б. Лазаревић, поручник
Александар Г. Вучићевић, поручник
Јован С. Ристић, поручник
Војислав Петровић, поручник
Велимир Басарић, поручник
Милисав Стојановић, поручник
Јован Ђурић, поручник
Војислав Ј. Милићевић, поручник
Александар Милорадовић, потпоручник
Јаромир Феликс, потпоручник
Божидар И. Максимовић, потпоручник
Будимир Миленковић, потпоручник
Јован Гачић, потпоручник
Александар Протић, потпоручник
Михаило Недељковић, потпоручник

*Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Живојин Ј. Нешић, пешадијски потпуковник, командант
Љубомир Вражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, руковалац касе
Драгољуб Нинић, артиљеријски капетан I класе, војничар
Никола Михаиловић, пешадијски капетан I класе, на служби
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Никола Ницић, пешадијски поручник, на служби
Коста Димитријевић, артиљеријски капетан II класе, на служби
Арсеније (Аксентије) Катић, артиљеријски потпоручник, на служби
Добросав Марковић, свештеник за вероисповедне обреде у горњоми-
лановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1909.

Тихомил М. Смиљковић, пешадијски мајор, командант
Димитрије Јевремовић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Милорад Поповић, пешадијски капетан I класе, командир чете
Илија Миладиновић, пешадијски капетан I класе, командир чете
Сретен Рајковић, пешадијски капетан II класе, командир чете

Командири водова у X пешадијском пуку Таковском:

Никодим Рацић, капетан II класе
Душан В. Поповић, поручник
Тодор Тодоровић, поручник
Живорад Б. Лазаревић, поручник
Милутин Ивановић, поручник
Драгутин Гавриловић, поручник
Александар Г. Вучићевић, поручник
Војислав Петровић, поручник
Велимир Басарић, поручник
Милисав Стојановић, поручник
Јоваћ Ђурић, поручник
Будимир Миленковић, поручник
Александар Милорадовић, поручник
Божидар Анђелковић, потпоручник
Јаромир Феликс, потпоручник
Божидар И. Максимовић, потпоручник
Јован Гачић, потпоручник
Добривоје Радојевић, потпоручник

**X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ**

Живојин Ј. Нешић, пешадијски потпуковник, командант
Љубомир Вражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Јанко Симић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, благајник
Никола Михаиловић, пешадијски капетан I класе, војничар
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Коста Димитријевић, артиљеријски капетан I класе, на служби
Никола Ницић, пешадијски капетан II класе, на служби

Арсеније (Аксентије) Катић, артиљеријски потпоручник, на служби
Добросав Марковић, свештеник за вероисповедне обреде у горњоми-
лановачком гарнизону

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1910.

Миленко Т. Недић, пешадијски мајор, командант
Тодор Тодоровић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Милорад Поповић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Милутин Ивановић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Драгутин Николић, пешадијски капетан II класе, командир чете

Командири водова у X пешадијском пуку Таковском:

Драгомир Илић, поручник
Велимир Басарић, поручник
Милисав Стојановић, поручник
Јован Ђурић, поручник
Михаило Јоковић, поручник
Александар Милорадовић, поручник
Јаромир Феликс, поручник
Василије Ристић, поручник
Вукосав Г. Радишић, поручник
Божидар И. Максимовић, поручник
Јован Гачић, потпоручник
Михаило Недељковић, потпоручник
Добривоје Радојевић, потпоручник
Милан Мијушковић, потпоручник
Војислав В. Милојковић, потпоручник
Тодор Нацковић, потпоручник
Милорад В. Марковић, потпоручник
Бранислав Пантић, потпоручник
Петар Јанковић, потпоручник
Божидар Анђелковић, потпоручник

X (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Живојин Ј. Нешић, пешадијски потпуковник, командант
Љубомир Вражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта

Божидар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, благајник
Никола Михаиловић, пешадијски капетан I класе, војничар
Сретен Рајковић, пешадијски капетан I класе, на служби
Никола Нићић, пешадијски капетан II класе, на служби
Војислав В. Глишић, пешадијски капетан II класе, на служби
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Александар С. Гавровић, пешадијски капетан II класе, на служби
Светозар Ј. Анђелковић, коњички поручник, на служби

ДРУГИ БАТАЉОН X ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА ТАКОВСКОГ

Година 1911.

Упражњено место команданта

Тодор Тодоровић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Александар С. Гавровић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Милутин Ивановић, пешадијски капетан II класе, командир чете
Драгутин Николић, пешадијски капетан II класе, командир чете

Командири водова у X пешадијском пуку Таковском:

Јован С. Ристић, капетан II класе
Велимир Басарић, поручник
Милисав Стојановић, поручник
Драгомир Илић, поручник
Будимир Миленковић, поручник
Александар Милорадовић, поручник
Михаило Јоковић, поручник
Вукосав Г. Радишић, поручник
Јаромир Феликс, поручник
Милован С. Мишић, поручник
Божидар И. Максимовић, поручник
Василије Ристић, поручник
Божидар Анђелковић, поручник
Војислав В. Милојковић, поручник
Милорад В. Марковић, поручник
Тодор Нацковић, поручник
Јован Гачић, поручник
Михаило Недељковић, потпоручник
Добривоје Радојевић, потпоручник
Милан Мијушковић, потпоручник
Крстомир Ђосић, потпоручник

Бранислав Панџић, потпоручник
Бождар С. Максимовић, потпоручник
Траја Пауновић, потпоручник

*Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА,
ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ*

Светолик С. Димитријевић, пешадијски потпуковник, командант
Љубомир Вражалић, пешадијски капетан I класе, помоћник команданта
Бождар Каракушевић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Никола Михаиловић, пешадијски капетан I класе, војничар
Стеван Пљачковић, благајник
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Никола М. Марковић, капетан I класе, на служби
Миленко Бојовић, пешадијски капетан I класе, на служби
Добросав Максимовић, пешадијски капетан II класе, руковалац убојног
слагалишта

Х ПЕШАДИЈСКИ ПУК ТАКОВСКИ

Година 1913-1914.

За изузетне заслуге у балканским ратовима 1912-1913. године, застава пука је одликована Златном медаљом за храброст, 30. новембра 1913. године.
Миленко Т. Недић, пешадијски потпуковник, командант
Владимир Туцовић, пешадијски потпуковник, помоћник команданта
Јован С. Ристић, пешадијски капетан I класе, ађутант
Радисав Милетић, пешадијски капетан I класе, руковалац слагалишта
Никола Јанаковић, пешадијски поручник, благајник
др Косма Космидис, трупни лекар
Љубомир Јовановић, пешадијски мајор, командант I батаљона
Михаило Недељковић, пешадијски капетан II класе, командир чете у I батаљону
Милан Т. Николић, пешадијски капетан I класе, командир чете у I батаљону
Василије Ристић, пешадијски капетан II класе, командир чете у I батаљону
Петар Станковић, пешадијски капетан I класе, командир чете у I батаљону
Милутин Станојевић, пешадијски мајор, командант II батаљона
Александар (нечитко), пешадијски капетан I класе, командир чете у II батаљону
Александар С. Гавровић, пешадијски мајор, командир чете у II батаљону
Милицав Стојановић, пешадијски капетан I класе, командир чете у II батаљону

Добривоје Радојевић, пешадијски капетан II класе, командир чете у II батаљону

Михаило Милићевић, пешадијски мајор, командант III батаљона

Драгутин Гавриловић, пешадијски мајор, командир чете у III батаљону

Лазар Ђирић, пешадијски капетан I класе, командир чете у III батаљону

Јаромир Феликс, пешадијски капетан II класе, командир чете у III батаљону

Живота Бранковић, пешадијски мајор, командир чете у III батаљону

Командири водова у пуку:

Траја Пауновић, поручник

Живојин Минић, поручник

Мирослав Јовановић, поручник

Божидар Кекерић, потпоручник

Боривоје Вукојевић, потпоручник

Сава Цветковић, потпоручник

Радоје Поповић, потпоручник

Аритон А. Поповић, потпоручник

Чедомир Цвијић, потпоручник

Живојин Јанић, потпоручник

Милан Б. Јовановић, потпоручник

Живан Јонић, потпоручник

Сава Петковић, потпоручник

Стеван Јотовић, потпоручник

Војин Бојовић, потпоручник

Радослав Голубовић, потпоручник

Марко Спасић, потпоручник

Драгослав Божанић, потпоручник

Драгутин Перић, потпоручник

Х (ЧАЧАНСКА) ПУКОВСКА ОКРУЖНА КОМАНДА, ШТАБ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Михаило И. Филиповић, пешадијски потпуковник, командант

Тихомир Мијушковић, пешадијски мајор, помоћник команданта

Милан М. Савићевић, пешадијски мајор, ађутант

Добросав Максимовић, пешадијски капетан I класе, руковалац сла-
галишта

Тодор Тодоровић, пешадијски мајор, војничар

Милош Ђорђевић, руковалац касе

Михаило Грабовски, коњички потпоручник, архивар
Антоније Станишић, пешадијски капетан I класе, на служби
Никола М. Марковић, капетан I класе, на служби
Михаило А. Јовановић, артиљеријски капетан II класе, на служби
Радомир Стојковић, пешадијски потпоручник, на служби
Лука Томић, пешадијски потпоручник, на служби

Summary

By developing the principality of Serbia and its institutions taken as a model from contemporary European countries in 19th century, there were made conditions, in terms of that period, experiences and knowledge, for improving the work of state's administration. One of important innovations is printing state's shematizam began in 1852. It was very modest in the beginning but by developing state institutions, from year to year, it became ampler. There were many data about diplomatic mission, national assembly, ministries, cultural, educational and scientific institutions, church and military organization, financial institutions etc.

State's shematizam was printed in the beginning of each year, recording found situation in the end of the previous year. And that is why, the biggest shortage is that many changes made many times throughout the current year were not noted. It was published regularly, except during the war years; between 1852-1914 a huge material of immeasurable value was created with a couple of hundred thousands names in over 20000 pages.

We singled out some facts about state's employees, church and military stuff in Rudnik's district.

The representatives, area's chiefs and their assistants, secretaries and clerks of area's head, district's heads and clerks, mayors from 1881 (only then they were included in shematizam) engineers, doctors, midwives, pharmacists, veterinarians, cashiers, postmen, telegraphers, operators, tax collectors, foresters, chiefs of meteorologic stations, librarians, court's heads, judges, court clerks, calculators, shippers and archivists, lawyers, heads and monastic clergy of monastery Vračevšnica, priests, regents, officers, etc.

Ђорђе Митровић

ИНВЕНТАР ДВОРА ОБРЕНОВИЋА У ТАКОВУ ПРЕМА ПОПИСУ ДРЖАВНЕ КОМИСИЈЕ ИЗ 1903. ГОДПНЕ

Као што смо се у више наврата освртали на пописе дворова Обреновића, извршених од стране посебне државне комисије непосредно по учињеном преврату 1903. године,¹⁾ овде ћемо се задржати само на материјалима који се односе на Пописник XIV: "Двор у Такову", како је званично од поменуто комисије сигниран.²⁾ Дакако, дајемо и сам попис ствари из овог двора.

Комисија је званично завршила попис 5. августа 1903. године, али је због рада друге комисије, која је требало да утврди шта је од тога државно а шта приватно, питање наследства и коначног судског решења се развукло и о овоме је расправљано и у следећој 1904. години.³⁾ Ово одлагање коначног судског решења по захтевима наследника и од стране убијеног Краља и од Краљице напросто је морало уследити. Пре свега, тадашња влада, али и нови краљ, Петар I Карађорђевић, нису се хтели и по овом питању брукати пред Европом, доста им је било мука због самог чина масакра краља Александра и краљице Драге, са осталима који су ликвидирани у преврату 29. маја 1903. године. Отуда се настојало да арбитража посебне комисије око утврђивања порекла набавке појединих ствари на дворовима буде што ваљанија.⁴⁾ Колико нам се чини, из прегледане грађе, попис са двора у Такову није био споран. У извештају Комисије за утврђивање државних добара у дворовима Обреновића не наводи се ништа из овог двора, па би требало сматрати да је ово све наследила краљица Наталија (ово се односи и на "кина-сребро" са овог двора које се налазило у Београду, а о којем ће још бити речи).

Као што се на крају пописа види, Комисија је обављала попис у Такову 7. јула.⁵⁾ Од укупно 22 (двадесет два) пописника, Таковски је носио ознаку XIV. Још нисмо дошли до пописника III и пописника

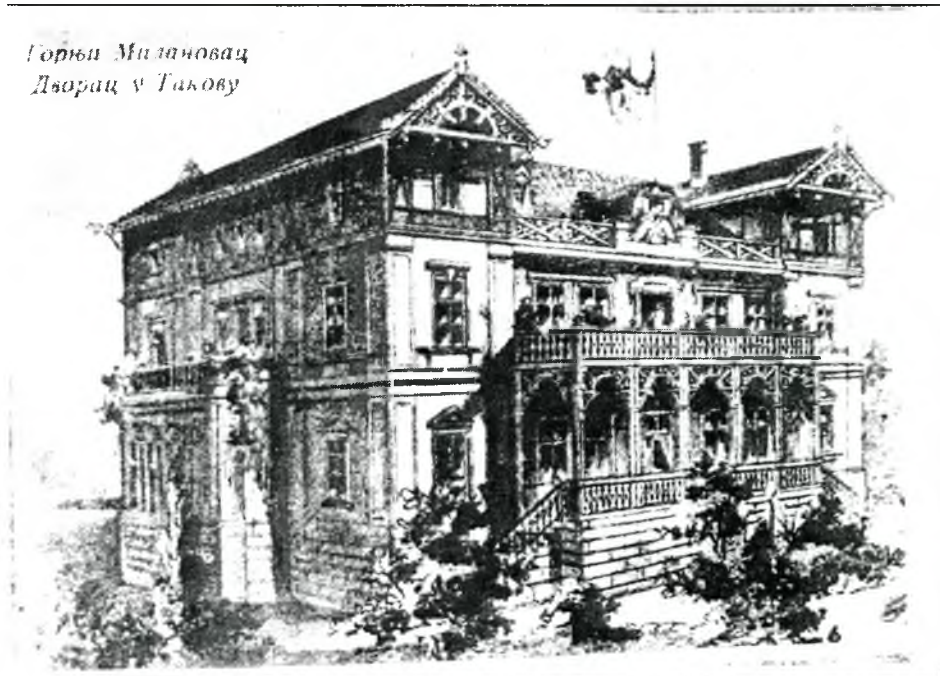
XVI-XXII (најинтересантнији од ових био би пописник који је садржавао драгоцености, но из неких других аката да се и ово добрим делом реконструисати).⁶⁾

О вредностима предмета из Таковског дворца тешко је говорити. Ово је немогуће понајвише отуда што су пописи непрецизни. Они, наиме педантно бележе низ детаља, чак и портфише и пљуваонице, нагореле убрусе и слично, али не и чији су радови, нити шта је на платнима слика које бележе по дворским салонима. Једноставно, крајње административно, као и у Такову, например, само забележе: "1 велика слика краља Александра и 11 слика урамљених!" (Салон таковског дворца), и слично. Оно што је било од сребрине однекуд се задесило при пописима у "Соби за сребро", у приземљу Старог двора у Београду, укупно 852, од којих тридесетак чине стаклени комади (треба претпоставити, наравно, да су и ови имали сребрне или позлаћене оквири, постоље и слично). Иначе је та сала (пописивачи кажу за све "соба" па и за њу) имала укупно 4.174 сребрна предмета, 415 су били од "правог", а 2.907 од такзваног "кина-сребра", какво је било и оно из Такова.⁷⁾ У истој сали београдског двора било је још и 4.815 комада што "гала", што "полу-гала" комада сервиса. Дobar део тих предмета, наследница краљица Наталија износи на лицитацију бечког Доротеума; да ли је нешто од предмета из таковског дворца тамо доспело, тешко је рећи. У каталогу Доротеума из 1905. године не прецизира се тачно за све комаде одакле су, из којег дворца, па није искључено да се део и овога тамо нашао. Оно вредније, претпостављамо, краљица Наталија задржала је за себе. Ово потврђује и део предмета које је оставила иза себе као поклоне у Бијарцу (поред осталих, највероватније да обе круне претапа у реликвијар за храм којег је помагала ...).

Обреновићима наклоњени Феликс Каниц упоредио је долину где се налазио Таковски дворец са "прекрасном долином Сулц код Беча". Потом наставља: "Захвална општина понудила је 21. септембра 1901. краљевском пару, који је овде био на пропутовању, једну вилу саграђену у швајцарском стилу, која би краљевској кући стајала на располагању приликом посета овом крају и црквници Савинац, који су Милошевим делом постали значајни како за породицу Обреновића тако и за историју Србије".⁸⁾

У односу на остале дворове Обреновића таковски је био скромнији, али, чини се по свему, један ретко пријатан кутак, што закључује и Каниц. Та прекрасна долина у којем је Дворец био смештен, са фасадом која је подсећала на виле швајцарских или аустријским аристократама, имала је посебну чар. Унутрашњост ентеријера, пак, потпуно је одисао српским, шумадијским амбијентом. Прекривке лежајева, фотелја, па чак и завесе, све је било "од српског платна". Салон, скроман али посебно укусно опремљен, соба за картање са два "шпилтиша" и чак "6 фоноса", јасно показују да је овде био пријатан, интиман

Горњи Милановац
Дворац у Такову

Изглед таковског дворца

кутак краљевског пара. И као што у Нишком дворцу наилазимо на низ предмета са монограмима краља Милана, овде их је доста са монограмима краља Александра. Очито је да из овога произилази намера краља Александра Обреновића да ту проводи приватне тренутке одмора. Но за тог кратког трајања - од добијања дворца до личне трагедије - ова намера се није могла ваљано ни усталити.

Двор је имао мањи подрумски део, *Сутерен*, како то бележе пописивачи у IV поглављу, *Партер* до којег се долазило уз десетак степеница, јер је био уздигнут, и са челне стране имао леп *трем* (пописивачи овај виши партер називају I спратом). Потом *Спрат* и *мансарде* (пописивачи спрат бележе као II спрат, а мансарду називају таван).

Према пописима највише предмета - 966, налазило се у партеру, наравно, због трпезарије (укупно је овде уписано 666 предмета, од којих је више од половине порцуланско посуђе - 371 комад). У партеру се налазила и "Соба за играње карата", са "2 шпилтиша".⁹⁾

Спрат је имао, према пописима мало предмета, свега 249. Но, то свакако није мерило ваљаности и пријатности овог дела Дворца. Управо су овде били најпријатнији кутци Краља и Краљице. Салон, собе за спавање краља и краљице, са још 4 веће и две мање. Једна од ових соба излазила је на терасу. Све је било, поменули смо већ, зас-

трто "српским платном". Најлепши је, по свему, био салон. Столови бели са позлатом. Два зидна огледала, велика са конзолама, којима су Обреновићи редовно украшавали своје палате (један од њих је у Историјском музеју Србије, али из београдских дворова). Лустер од мајолике са 18 сијалица, 8 зидних канделабра са по 4 сијалице (укупно 60 "свећа"). Завесе од српског платна. Краљева "велика слика" и још 11 других (могуће пејсажи, али би било чудо да ту није била и сцена устанка у Такову).¹⁰⁾ Посуђе са монограмом краља Александра, итд. Музеј града Београда располаже са једном гарнитуром из овог дворца. Како се она води као "Салонска", очито да је из овог салона; део овога налази се и у Манастиру Враћевшница.

Мансарда није имала посебних вредности. Од предмета који би били занимљиви за помен је бележење једне "велике заставе". Које, тешко је рећи. Могла је то бити државна, али још пре стандарта дома Обреновића. На овом "тавану", како бележе пописивачи, било је укупно 52 предмета. Тамо је била и соба настојника, или боље: за настојника, јер се по инвентару види да он није ту живео. Како се он налази "на платном списку" и после убиства краљевског пара, очито је да је негде у непосредној близини имао "свој квартиљ".

Сутерен је углавном служио за оставу. Тамо се укупно налазило 68 предмета, од којих је било 12 лампи и исто толико фењера.

Цео Таковски дворац - рачунајући и оне предмете у Београду - имао је 2187 предмета; када се одузму предмети у Београду остаје само 1335.

Према броју предмета био је то најскромнији дворац од свих које су Обреновићи имали. По миљеу у којем се налазио, спољном изгледу и ентеријеру, пак, био је то један од најпријатнијих кутака овог краљевског дома.

У попису који следи нисмо ништа мењали. Или, можда је боље рећи, готово ништа. Пописивач је писмен човек и он ретко греша уз сву монотоност која је њега извесно морила. Само у сачуваним и већ споменутиим пописницима има око 300 страница "трговачког" формата. У попису Таковског дворца он у почетку ставља тачке на крају реченице редног броја, а потом, очито заморен, он их испушта. Ми смо их потпуно изоставили. Остало је све према оригиналу, сем читих омашки које су доиста ретке. Наравно да ништа у речничком благу не мењамо, и са тог становишта ови пописи чине послатицу за језичке сладokusце. Пописивач даје интересантне називе који су одраз старог и новог, србијанског и новопристиглог "швалског". Тако он бележи, поред осталог: *лупалке* (за тепих), *пеглајз*, *ораји*, *мељање*, *мељиране*, (уместо емајлиране), па и *карнишне* и *карнише*, *шпархеруг*, *лауфттепих*, *ајербехер*, *бештек*, *ауфзац*, *вашкастн* и *веш-кастен* и *нахкастен* и др.

XIV Таковски двораци

I Спрат

I. Трпезарија

1. - 2 крџенца¹¹⁾
2. - 1 астал за расклапање
3. - 4 дрвене фотеле са кожним седиштем
4. - 25 дрвџих столица
5. - 5 пари завеса са драперијом
6. - 1 стаклен лустер за 18 свећа
7. - 2 лауфтепиха¹²⁾
8. - 4 лампе никловане (рундбрџенш)¹³⁾ асталске
9. - 4 чирака никлованих
10. - Стакларија
  - 7 флаша за воду с круном у боји
  - 36 чаша за пиво с круном у боји
  - 36 чаша за воду с круном у боји
  - 36 чаша за вино с круном у боји
  - 36 чаша за шампањера с круном у боји
  - 12 чашица за јаја с гравираним круном
  - 36 мундшала с круном у боји, и тацнама
  - 4 флаше за цвеће са златним ободом
  - 2 бокалчића са златним ободом
  - 2 стаклене тацне са флашама с гравираним грбом, једна са 5, једна са шџест чашица за коњак
  - 5 обичних ракијских чашица
  - 2 ћасе мале - једна са заклопцем
11. - Порцџелан
  - 2 супшнеле с поклопцима и тацнама
  - 4 сосијера са тацнама, поклопцима и кашикама
  - 4 сосијера са тацнама без поклопаца
  - 2 флашице порцџелана
  - 4 велике четвороугле чиније за печење
  - 4 средње четвороугле чиније за печење
  - 4 мале четвороугле чиније за печење
  - 4 дугуљасте чиније (2 веће, 2 мање)
  - 4 чиније за гемиш(т)
  - 4 чиније за бомбоне и воће
  - 30 чинија за салату (у виду полумесеца)
  - 6 сасвим малих овала
  - 4 чиније у виду шкољке
  - 2 веће чиније за компот (са по 3 преграде)

- 2 флаше и 2 чаше
 4 велике округле и 4 мање округле чиније
 30 дубоких тањира
 86 плитких тањира
 60 тањира за десерт
 30 тањира за компот
 30 шољица за црну кафу с тацнама
 24 шоље за теј¹⁴⁾ са 23 тацне
 2 ибрика за кафу
 НВ Све са А и круном¹⁵⁾
 2 бела ибрика за кафу са цедиљкама
 12. - 2 плехана за ношење јела
 13. - 1 справа стаклена за цеђење лимуна
 14. - 1 справа за сецкање меса
 15. - 1 рецкав нож
 16. - 1 куварски шприц
 17. - 1 справа дрвена за прављење сосова
 18. - 1 обична кандила за хлађење пића
 19. - 4 плехане модле и 1 кутија са малим модлама
 20. - 3 разне четке
 21. - 1 плехана тацна за бештек¹⁶⁾
 22. - 1 дрвен нож
 23. - 3 цедиљке
 24. - 1 тепих за брисање ногу
 25. - 1 стара дуга пушка¹⁷⁾

2. Соба лево од трпезарије¹⁸⁾

- 5 столица дрвених са кожним седиштима
 1 астал дрвени са 1 фијоком
 1 орман са огледалом и фијоком
 1 мали ваш-кастен од плеха¹⁹⁾
 1 диван зелени са наслоном и 2 јастучића, пресвучен пиротским ћилимом
 1 пљуваоница
 2 карнишне са драперијама
 1 плехани кревет са мадрацом
 1 душек напуњен длаком
 1 јорган са чаршавом
 1 креветски чаршав
 2 јастука са навлакама

3. Соба десно од трпезарије

- 2 дивана пресвучена са пиротским ћилимима

- 4 јастука од српских тканина
- 2 мала јастука од српских тканина
- 2 фотеље пресвучене српском тканином
- 1 плехан наткастн мањи
- 1 астал на три ноге са мермер. плочом
- 1 кревет плехан са мандрацом
- 2 јастука
- 1 јорган са чаршавом
- 1 чаршав креветски
- 1 душек
- 2 наткасне са драперијама
- 1 пљуваоница

4 Соба за играње карата итд.

- 1. - 2 шпилтиша
- 2. - 2 канабета и 12 столица пресвучених кожом
- 3. - 1 орман са порцеланским лавором и кантом за просипање воде
- 4. - 1 пљуваоница
- 5. - 3 пара завеса са драперијом

5. Соба за ађутанте

- 1. - 2 плехана кревета, 2 федермадраца, 2 душека, 2 чаршава, 2 јоргана с чаршавом и 2 без чаршава, 8 јастука.
- 2. - 1 плехан наткастн са мермерном плочом
- 3. - 1 плехан наткастн са лавором, бокалом, тацном за сапун и четкице
- 4. - 1 дрвен сто
- 5. - 1 кожни канабе за ћошак (с два ваљка)
- 6. - 1 пљуваоница
- 7. - 2 карнише са драперијом

6. Предсобље и трем

- 1. - 2 дрвена чивилука са огледалима
- 2. - 2 плехана стола, 2 канабета, 2 фотеље и 6 столица - све од плеха
- 3. - 1 већа лампа и 3 за зид
- 4. - 3 тепиха за брисање ногу
- 5. - 6 фоноса²⁰⁾
- 6. - 5 великих и 2 мање кугле
- 7. - 1 плехан вашкаст с лавором, бокалом, тацном за сапун и четкице
- 8. - 5 лампи за зид (без лежишта)

7. Кујна

- 1. - 1 велики шпархерт²¹⁾

2. - 2 фотеле и 2 столице од плеха
3. - 1 бољи и 1 прост дрвен астал
4. - 1 мало огледало зидно с дрвеним рамом
5. - 3 зидне просте лампе
6. - 1 плехан шафт и 2 портвиша

8. Шпајз

1. - 2 дрвена астала велика
2. - 1 крпа за есцајг са 5 ку(хи)њских ножева разне величине, 17 великих и 6 малих модлица, 1 справа за вађење коштица, 1 дрвена кашика и виљушка за салату, 11 ножева простих и 10 виљушака, 1 велика проста кашика и 17 простих кашика за супу, 8 простих кашичица, 1 виљушка за печење.
3. - 1 пеглајз
4. - 1 справа за чишћење ножева
5. - 1 машина за млевење ораја
6. - 2 гвоздене чиније округле и 1 дугуљаста
7. - 1 машина за прављење сладоледа
8. - кутија за шећер и кутијица за кафу
9. - машина за мељање кафе
10. - 1 асталска вага (с теговима)
11. - 2 лонца с утврђеним поклопцима
12. - 1 плехан шафољ и плехана кофа
13. - 1 дрвена столица проста
14. - 1 покретан, гвозден чивилук
15. - 2 даске за сецкање меса
16. - 1 сатара обична и 1 са 2 реза
17. - 1 жута и 1 бела модла
18. - 1 мали вајдлинг жут
19. - 4 роштиља
20. - 5 емајлираних лонаца разне величине
21. - 1 чинија округла емајлирана с поклопцем
22. - 1 четвртаста чинија емајлирана
23. - 1 тигањ емајлиран
24. - 1 тигањ емајлиран за печење јаја
25. - 2 округле мељирани²²⁾ тепсије
26. - 3 сита
27. - 1 плехана цедиљка
28. - 1 справа за окретање ражњева
29. - 1 канта за гас
30. - сикирица

9. У соби до шпајза

1 вашкастн с лавором, бокалом, тацном за сапун и за четкице

10. Нужник

1 лампа
2 ноћна суда

11. На степеницама

2 лампе зидне и 4 фењера

II Горњи спрат

1. Предсобље

- 1 лауфтепиха
- 1 плехан вашкастн, 1 бокал, 1 лавор, тацна за сапун и за четкице
- 2 дуварске и 1 viseћа лампа с поли(ј)елејом
- 1 тепих за брисање ногу
- 1 никлована лампа
- 2 чивилука с огледалима

2. Салон

- 4 стола бела, позлаћена
- 2 конзола с зидним огледалима
- 3 канабета за ћошак, 2 друга мања, 18 разних јастука, 15 фотелја разних - све пресвучене српским тканинама
- 5 завеса с драперијама од српских тканина
- 1 велика слика краља Александра и 11 слика урамљених
- Лустер са лампом од мајолике и 18 свећа
- 8 зидних канделабра са по 4 свеће
- 2 лауфтепиха

3. Соба за спавање Краља и Краљице

- 2 месингана кревета са завесама, 2 сламњаче, 2 душека, 1 чаршав за кревет, 1 лаки покривач са чаршавом, 1 свилен јорган и 1 застирач, 2 већа и 2 мања јастука
- 1 диван са ваљком и 2 јастука и 1 фотелја - прекривени српским тканинама
- 2 нахкастне са 2 мермерне табле са 2 ноћна суда и поклопцима
- 1 мајолика viseћа лампа
- 1 орман с огледалом
- 1 вашкастн с мермерном плочом, 1 лавор, 1 бокал, 1 тацна за сапун, 1 за четкице, 1 за прашак за зубе, кофа за воду (све од порцелана с монограмом)
- 1 флаша с круном у боји

- 1 столна лампа од мајолике
- 1 лауфтепих
- 2 завесе од српске тканине с драперијом

4. Тоалет - цимер

- 1 тоалеттиш с мермерном плочом и огледалом
- 1 вешакстн са мермерним плочама, 1 лавор, 1 бокал, 1 тацна за сапун, 1 за четкице, 1 за прашак за зубе, 1 кофа (Све од порцулана)
- 2 столице од месинга тапетиране и 2 без наслона
- 1 чивилук покретан од месинга
- 1 дрвен орман једнокрилни с фијоком
- 1 карниш(н)а с драперијом
- 1 лауфтепих

5. Соба до тоалет-цимера

- 2 пољска нужника у виду столица без наслона (1 кофа у њима разбијена и нема је)
- 1 дрвен једнокрилни орман

6. Соба до ове

- 2 плехана кревета, 2 федер мадраца, 2 душека, 1 креветски чаршав, 2 јоргана с чаршавом, 2 јастука
- 2 плехана нахкастна с мермерним плочама
- 1 вашакст(н) с 2 лавора, 2 бокала, тацна за сапун, тацна за четкице
- 1 тоалет тиш са мермерном плочом и огледалом
- 1 орман с огледалом
- 1 месингани покретни чивилук
- 2 бидеа
- 2 карниш(н)е с драперијом
- 1 лауфтепих
- 1 сточић од месинга
- 1 дрвена столица

7. Предсобље нужника

- 1 зидна лампа
- 1 ноћни суд

8. Соба на десиом крилу

- 1 диван, 2 јастука и 1 ваљак пресвучени српским тканинама
- 1 сто од месинга
- 1 орман с огледалом
- 1 вашакстн с мермерним плочама, лавором, бокалом и тацнана за сапун и четкице

- 1 канабе за ћошак и 4 јастука пресвучени српским тканинама
- 1 наткастн с мермерном плочом
- 2 дрвене столице
- 1 пљуваоница
- 1 фотеља пресвучена српским тканинама
- 1 лауфтепих који пролази још кроз 2 собе
- 2 драперије на прозорима

9. Столица до ове

- 2 плехане столице и 1 дрвена
- 1 треноги сто са мермерном плочом округлом
- 1 никлована стона лампа
- 6 пиротских ћилимова
- 2 јастука креветска

10. Соба са изласком на веранду

- 1 орман с огледалом
- 3 дрвене столице
- 1 треноги сто округлао с мермерном плочом
- 1 вашкастн с мермерним плочама, 2 лавора, 1 бокал, 1 тацна за сапун, 1 за четкице
- 1 драперија
- 1 пљуваоница

11. Соба до Салона

- 1 кревет плехан, 2 јоргана (1 са чаршавом), 1 чаршав, 1 душек, 1 федермадрац, 2 јастука
- 1 вашкастн с мермерним плочама, 1 лавор, 1 бокал, 1 тацна за сапун и 1 за четкице
- 1 лампа метална за сто
- 1 нахкастн плехан с мермерном плочом, с 2 ноћна суда
- 1 дрвен астал
- 1 дрвена столица
- 1 диван пресвучен српским тканинама са 3 јастука од српских тканина
- 1 фотеља пресвучена српском тканином
- 1 орман с огледалом
- 1 пљуваоница
- 2 завесе с драперијом од српских тканина
- 1 viseћа лампа од мајолике

III Таван

1. Соба на десном крилу

- 1 сто дрвен
- 1 огледало зидно с дрвеним рамом
- 2 дуварске просте лампе
- 1 вашкастн плехан с лавором, бокалом, тацном за сапун и четкице
- 1 покретан гвозден чивилук

2. Соба кроз коју се улази у ову собу

- 1 зидна обична лампа
- 1 велика застава

3. Друга соба

- 5 плеханих умиваоника
- 5 бокала (2 окрњена)
- 5 лавора
- 5 тацни за сапун
- 5 тацни за четкице
- 4 ноћна суда
- лампа зидна

4. У соби настојничковој

- 2 зидне лампе

На степеницама које воде на таван

- 1 зидна проста лампа
- 1 сандук са 5 округлих глобуса и разних стакала за лампе
- 2 ширма велика

IV Сутерен

1. На степеницама за подрум

- 1 зидна лампа проста

2. Сутерен

- 1 велики шпархериг
- 2 емајлирана лонца
- 5 шерпи емајлираних разне величине
- 3 поклопца емајлирана разне величине
- 2 вангле емајлиране
- 1 шерпења с дршком емајлирана
- 1 плехан шифољ

- 2 плехане столице
- 4 канте за заливање
- 1 пржилица за кафу
- 3 плеха већа и 2 мања
- 2 табле за ношење есцајга
- 10 простих флаша
- 2 грабље
- 3 мотике
- 12 читавих лампи за (12) фењера читавих и 3 лежишта без стакла
- 1 гвоздене виле
- 4 гвоздене грабље
- 1 ашов

На руковању код настојника

- 1 портвиш за тепих, од морске траве
- 1 портвиш ручни за патос
- 1 перјаница
- 3 лупаљке

Примедба: На свим прозорима партера осим кујне и шпајза (2 прозора свега) и на свима прозорима горњег спрата има(ју) цвличне ролетне.

Стање изложено у овом списку нашли

7. јула 1903. год.
У Такову

Чланови комисије
за преглед и попуну инвентара
Краљевих и Крунских добара,
Јов.(ан) Павловић
Антоније Лазаревић
Никола Нинић²³⁾

Сервис од кина-сребра из Таковског двора (пописан у Београду)²⁴⁾

- 108 великих ножева
- 108 великих виљушака
- 72 велике кашике
- 36 ножева за рибу
- 36 виљушака за рибу
- 36 ножева за сир
- 36 ножева за воће
- 36 виљушака за воће
- 36 кашика за компот
- 36 кашика за чај
- 36 кашика за сладолед
- 36 кашика за пунч
- 36 кашика за ледену кафу
- 18 кашичица за солире
- 18 солира
- 3 кашике за сипање супе
- 6 кашика за чиније
- 6 виљушака за чиније
- 6 кашика за сос
- 4 кашике за салату
- 4 виљушке за салату
- 3 велике кашике за сладолед
- 3 ножа за рибу
- 3 виљушке за рибу
- 2 машице за шпаргле
- 10 клешта за лупање ораја
- 2 кашике за шећер
- 12 ајербехера²⁵⁾
- 4 тегле за сенф
- 4 карафиндле са по 4 флашице
- 2 чирака по 7 свећа
- 4 чирака по 2 свеће
- 3 вазне за цвеће
- 4 ауфзаца за бомбоне
- 1 ауфзац за бисквит
- 1 мали округло послужавник
- 2 канте за грејање воде, са лежиштем и грејалицама
- 3 канте за попаривање чаја
- 3 корпице за шећер
- 1 кантица за црну кафу

- 1 кантица за млеко
- 1 велики четвороугаони послужавник
- 4 ћошкаста мања послужавника
- 6 малих овалних послужавника
- 4 чиније за торте
- 2 кофице за хлађење шампањера
- 2 тегле за слатко
- 1 корпица за кашичице
- 2 стаклена послужавника
- 2 корпице за шећер
- 12 разних виљушака (1 у Бечу 1 У Н.(овом) Двору)²⁶⁾
- 2 мале кашичице
- 2 ауфзаца²⁷⁾ са 14 стаклених чинијица.

Напомене

- 1) Видети пре свега наш расправни текст *О заоставштини Обреновића* у каталогу изложбе: *Династија Обреновића. Из заоставштине*, Историјски музеј Србије, Београд, 1996, као и бројне написе у дневној штампи: *Политика*, 16. и 23. априла 1995; *Експрес Политика*, 16, 17. и 18. септембра 1995; *Вечерње новости*, 23. IV, 10. V и 7. VII 1995, 22. I 1996; *Ревизија* 92, од 10. и 24. III 1995. године и др.
- 2) АС, ПМС, 1903, к. 12/308
- 3) Овај наш прилог о Таковском дворцу треба сматрати комплементарним са поменути- тим расправним текстом у напомени 1. Ми, међутим, тамо нисмо дали састав поменутих комисија па то чинимо овога пута. Комисију за попис оставине Обреновића сачињавали су: Јован Павловић, председник, био и вршилац дужности управника двора краља Петра I Карађорђевића (октобра 1903. године, из здравствених разлога тражио разрешење), *Антоније Лазаревић*, судски пуковник, начелник судског одељења Министарства војног и *Никола Нинић*, члан Касационог суда. Све пописе урадио је, заправо писар Маршалата Двора, *Десимир Л. Стевановић*, који је веома савесно и педантно обавио свој посао, тако да је према предлогу Комисије и посебно награђен. Комисија за издвајање државних ствари из ових инвентара сачињавали су: *Ђорђе Павловић*, председник, члан Државног савета, Гргур Миловановић, члан Државног савета и *Ђорђе Новаковић*, члан Касационог суда. Ови су свој извештај предали влади 20. децембра 1903. године.
- 4) О овоме се налази доста података у поменутој фасцикли 12, Архива Србије, Председништва министарског савета из 1903. године, али и даље, и у 1904. години, као и у Историјском архиву града Београда. Ваља посебно истаћи да се није радило само о материјалној вредности. Неки од тадашњих политичара, као градоначелник Београда, на пример, сматрали су да низ

ствари не би требало предавати наследницима, јер би се могло десити да се личне ствари Краља и Краљице нађу на јавним лицитацијама, и тиме наново распир извршеном чину.

- 5) У Београду је попис обављен у јулу (21. и 25-28.), сем Новог двора који је пописан 22. јуна (23. и 24.) пописивачи су били и у смедеревским виноградима, а од 2. до 9. јула били су у Нишу, Нишкој бањи, Топоници и Такову.
- 6) Овде дајемо у целини листу пописника (они пописници до којих још нисмо дошли, а за чији садржај знамо на основу других докумената сложени су курзивом):
- I Стари двор у Београду
  - II Нови двор у Београду
  - III *Ствари и стока у шталама*
  - IV Зграда према старом двору у Београду
  - V Алати и ствари у башти дворова у Београду
  - VI Дворска жандармерија у Београду
  - VII Канцеларија управе дворова
  - VIII Маршалат дворова
  - IX Перионица - дворско рубље
  - X Дворови у Смедереву - Виногради
  - XI-XII Двор у Нишу и Павиљон у Нишкој бањи
  - XIII Имање у Топоници
  - XIV Дворац у Такову
  - XV Зграде на Ади циганлији, Купатило. Чамци. Јахта
  - XVI Готовина и хартије од вредности
  - XVII Списак накита нађеног у двору
  - XVIII Готовина, признанице и хартије од вредности у каси пок. ђенерала Лазе Петровића
  - XIX Списак готовине и хартија од вредности пријављених од г. министра
  - XX Примање и издавање од 23. маја до 2. августа 1903.
  - XXI Списак нађених докумената у каси којом је руковао рачуновођа Краљеве благајне
  - XXII Списак ствари које се налазе код дворског ћурчије г. Јов. Анђелковића

Да и овде споменемо да је посао пописне комисије био одиста велики. Само у кругу дворова у Београду пописано је преко 60.000 предмета (више у тексту поменутом у нашој првој напомени).

- 7) Тзв. "кина-сребро" имало је мали проценат злата. Искусни кинески мајстори знали су да је овај "племенити метал" отрован и веома рано су правили ову легуру употребљиву за сервисе за јело и пиће. Други извори пак говоре како је окружни начелник Шурдиловић "натерао народ ... да кулуком" изгради овај Двор ...
- 8) Како је Каниц на истом месту навео и неке друге податке о Такову није на одмет да овде поменемо још и његов опис постављања оног спомен обележја на Таковски устанак који је још и сада тамо. " ... инжењер Јозеф Манок", пише он, "направио скуцу, а вајар Михаило М. Чебинац из Краљева је

преузео за 6.000 динара да изради пет метара висок споменик од црвеног полираног мермера. Обликован је као четворострани обелиск, постављен на шестоугаоно подножје и ограђен са шест стубова повезаних ланцима; на једној његовој страни је натпис: "Цвети 1815", на другој кнежев грб и испод њега венац од ловорова и храстова лишћа, на трећој текст: "Под славном владавином Његовог Величанства краља Милана I овај споменик је подигао народ Рудничког округа 1887" и на четвртој богато позлаћена слика храста и патриотска изрека Љубе Ненадовића: "С временом ће се овај храст осушити и овај камен истрошити, али увек ће Србија постојати и сећаће се Милошева имена ..." О толико чувеном храсту бележи следеће: "И поред тога што је изгубио многе своје гране, храст и данас оставља снажан утисак, а најбоље га штите оне које су се населиле у његовом деблу. Због њих смо само уз највећу опрезност могли да измеримо његов обим, који износи 9 метара. Мало североисточније, међу млађим храстовима стоји и онај који је засадио кнез Михаило као кнежевић, па онда и таковска нова школа у којој се ревносно гаји успомена на велики чин из 1815. године". (Феликс Каниц, Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века, I, 1985. стр. 479-481; подвлачења наша). У пописима дворова у Београду налази се и писаћи прибор урађен од дрвета таковског храста, како то бележе пописивачи. (Другом приликом даћемо више података о градњи овог Двора у Такову, као и школе, жеље краља Александра да ту сагради и нову цркву и др.)

- 9) Краљ Милан је у свом Новом двору у Београду (данас Скупштина града Београда) имао шест оваквих столова. По свему судећи само се један одржао и то у њиховој вили у Смедеревским виноградима.
- 10) Једини сачувани лик Милоша, оца кнеза и краља Милана на талботипском снимку Анастаса Јовановића публикован је 1900. године у Загребу у делу "Династија Обреновића". У Историјском музеју Србије налази се један такав портрет, увећање, урађено после 1882. године. Према казивању власника који су тај портрет уступили он је из Двора у Такову, што није искључено. Но неће бити да је он био у Салону овог дворца, јер пописивачи ретко мешају уметничке радове са фотографијама. За фотографије редовно то бележе, и чак наводе ако су колорисане, урамљене и слично. У вези са овим портретом интересантно је и то да је он на картону који је пре тога имао дворску намену. Наиме, у доњем делу портрета штампан је грб дома Обреновића обрнуто постављен у односу на овај портрет. Очито је, према томе, да је искоришћен картон на којем је већ нешто било. Како је преко портрета био овални паспарту ово се није примећивало. Сам грб је краљевски, са свим елементима који он има после 1882. године. Супротно наспрам грба, тј. испод главе Милоша Ј. Обреновића, такође обрнуто сложено у односу на портрет налази се напис који се слабо разазнаје испод емулзије фотоувечања: "Михаило М. Обреновић, књаз српски". С обзиром да је предложак за портрет Анастасова талботипија, и да се аутор овог увећања служио материјалом са двора упућује да је и само увећање могао радити сам Анастас Јовановић, што није искључено, јер је он био крајње везан за ову динас-

тију. У Историјском музеју Србије налази се још један снимак са елементима који упућују на то да је Анастас радио увећање. Ово истичемо отуда што се то не само да није истицало, већ се и спорило. Ради се, наиме, о Делегацији кнеза Михаила, која је 1867. године била у Цариграду ради захвалности султану за уступљене градове. На самом снимку је и управитељ дома кнеза Михаила Анастас. Снимак је радио цариградски фотографски атеље Себах (Историјски музеј Србије има и тај примерак фотографије, оригинал). Но увећање - метарског формата знатно је дорађивано мимо саме скупине делегације. Покушавао се, очито "реконструисати" ентеријер у којем се делегација снима. Како се десило да је при том великом ретуширању проливен туш, шта ли, ово дело је остало недовршено, па се отуда, највероватније и учувало (наиме, веома је често Анастас одбацивао радове са којима није био задовољан, па су се ови тако и очували у његовој породици која их је после уступала музејима, што је случај и са овим).

- 11) Греденца, тј. креденца. Овакве и сличне називе, као астал, уместо сто, карнише, и слично, нећемо коментарисати јер је јасно о чему се ради.
- 12) Лауфтепих - германизам - подни тепих.
- 13) Рундбрендш - опет германизам, столна лампа, кружно светлећа.
- 14) Англицизам - шоље за чај.
- 15) Ова напомена испред има монограм члана комисије НВ. тј. Николе Нинића, који се тако потписивао. Даље је то А нацртано, доста неспретно, са круном и римском ознаком I (први), тј. Александар Први.
- 16) Термин приспео из Војводине - тацна за кашике, виљушке и ножеве.
- 17) Ово је једини комад оружја нађен при попису у Таковском дворцу. Није искључено да је реч о трофејној пушци из Таковског устанка и да је била на зиду трпезарије. У осталим дворovima Обреновића, према истим овим пописима, налази се маса оружја, нарочито у Београду (о овоме више у раду наведеном у напомени 1). При том напомињемо да се ради о великим количинама трофејног али и тада модерног наоружања. Тако се поред осталог у Београду бележи и један митраљез (овај куриозитет помињемо отуда што се зна да су први митраљеви набављени у Србији при министровању генерала Степе Степановића, каснијег војводе).
- 18) У даљем тексту пописивачи некада дају а некад не редне бројеве.
- 19) Ваш-кастен - заправо ормани за веш. Треба имати у виду да ова напомена "од плеха" треба да се схвати позитивније него што се то може нашој генерацији чинити. У то време су ти метални делови индустријског намештаја, тада у продору на тржишту, често изузетно лепо деловали, јер су били често сликани са флоралним детаљима, обојени у тегет или црну боју и др.
- 20) За чудо ово су једини фоноси убележени у дворovima Обреновића. Историјски музеј Србије поседује две "плоче" од ових фоноса, поклон архитекте, који је и аутор знака Историјског музеја Србије, стадиона ФК Црвене звезде и др., господина Ђорђа Нешића; плоче за "Пентафон" су из Нишког дворца.
- 21) Шпархерт - шпорет.

- 22) Пописивач бележи исправно: емајлиране, а овде и овако: мељиране.
- 23) Потписи су аутентични и не би их дешифровали да нисмо из више других докумената знали њихова имена и начин потписивања.
- 24) Већ смо споменули да је ово из Пописника I, тј. Старог двора у Београду са напоменом како и овде дајемо у наслову: *"Сервис од кина-сребра из Таковског двора"*, јер је тај наслов и тамо дат од самих пописивача.
- 25) Ајербехер - германизам, посуда за барена јаја.
- 26) Из овога се види у којој мери су пописивачи били педантни у послу. Како је *"Соба за сребро"* била у Старом двору у Београду бележи се да је једна виљушка преко пута у Новом двору, а једна чак у Бечу, где су Обреновићи имали такође своје некретнине.
- 27) Ауфзац - германизам, посуда, носиљка.

Summary

During 1901 Takovo castle was built in Takovo. It was a villa in Switzerland style, made for the king Aleksandar Obrenović and the queen Draga when stayed in the district. The castle was built by the people from district Rudnik and it was gift for the king and queen from the community Takovo with Jovan Šurdilović on its head. When the king Aleksandar and queen Draga were killed in 1903, the castle lost its importance and passed into the Karadjordjevićs' hands. State commission inventoried the Obrenovićs' property and among other things which were found in it. According to that register there were 1335 objects and together with those carried to Belgrade total sum was 2187.

According to the number of objects the castle in Takovo was the modestest of all the Obrenovićs' had in Serbia, but they still have a great value and represent an important part of art inheritance that is a legacy of this valuable dynasty.

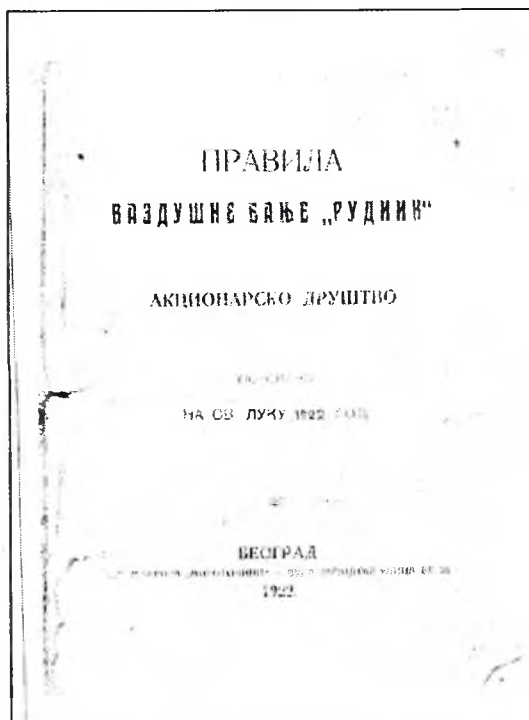
Мирослав Лаф Марковић

ВАЗДУШНА БАЊА "РУДНИК"

- акционарско друштво -

Варошица Рудник се налази на западној падини Рудничке планине, на надморској висини од 600-700 метара. С обзиром да се налази испод самог шумског појаса одувек је била богата чистим планинским ваздухом и обиљем извора са здравом и студеном пијаћом водом.

Клима на Руднику је умерено континентална, али, с обзиром на географски положај, варошица има максималне летње и зимске темпер

насловна страна Статута ваздушне бање "Рудник"

атуре ниже до 3⁰С од нижих предела Шумадије и околних градова. Релативна влажност ваздуха са најоптималнијим вредностима и већа количина падавина, због веће висине и велике пошумљености, као и дуга и блага јесен учинили су да варошица има угодну и здраву климу, повољну за лечење неких болести и развој рекреативног туризма.

Сви ови природни ресурси: ваздух вода и клима условили су да варошица Рудник буде проглашена од народа за ваздушну бању. Кад се томе додају раскошне природне лепоте, богата флора и фауна и обиље историјских споменика, било је довољно да се покрене идеја да се оснује акционарско друштво "Ваздушна бања Рудник" ради

коришћења природних лепота и здравствених могућности и ради развоја самог Рудника.

Иницијатор идеје и први оснивач акционарског друштва "Ваздушна бања Рудник" био је Рудничанин Вучко С. Јанковић, директор српске банке у Београду, рођен у суседном селу Гуришевцима. Правила ваздушне бање "Рудник" А.Д. усвојена су на оснивачкој скупштини Акционарског друштва, на Лучиндан (31. 12.) 1922. год.

Оснивањем ваздушне бање "Рудник" А.Д. нагло је повећано летовање грађана на Руднику ради лечења плућних болести, што је, углавном успешно, завршавано.¹⁾ Направљен је пројекат санаторијума, али није реализован. Рудничка

Вучко С. Јанковић, оснивач ваздушне бање "Рудник" општина је сеоску утрину између варошице и планине, на

локалитетима Дрење, Катра и Дуга њива, испарцелисала и углавном распродала за градњу вила. На тим локалитетима су просечене и нове улице. До II светског рата изграђено је 15 вила, и то следећих власника:

1. Јосип Херман, приватни грађевински предузимач из Београда,
2. Света Цигановић, мајор Б.Ј.В.,
3. Милан Николић, бан моравске бановине,
4. Милан Живанчевић, полицијски писар и начелник качерског и таковског среза из Аранђеловца,
5. Милош Бранковић, потпуковник Б.Ј.В.,
6. Илија Шуменковић, политичар и дипломата, амбасадор у Турској,
7. Славко Жижа, индустријалац из Београда,
8. Слободан Видаковић, шеф пропагандног одељења градске општине Београд,
9. Коста Николић, апотекар из Београда,
10. Милорад Недељковић, економиста и министар и Деса Дугалић, пракиња драме народног позоришта у Београду,
11. Живојин Балугџић, политичар и дипломата, амбасадор у Немачкој,
12. Новак Михаиловић, трговац из Београда,

13. Душан Михаиловић, рентијер и банкарски чиновник из Београда,
14. Константин Кошуткић, индустријалац из Београда,
15. Славка - "Цаца" и Алојз Мате, рударски инжењер и представник рудника угља Трбовље у Београду.

Неки већи резултати Акционарског друштва су изостали због познатих разлога. Одмах по оснивању још су се осећале последице I св. рата. Крајем двадесетих и почетком тридесетих година економска криза је захватила и нашу земљу и крајем тридесетих година већ се осећа политичка криза пред II светски рат. Другим светским ратом угашено је Акционарско друштво Ваздушна бања "Рудник".

Напомене

- 1) Пошто није било довољно смештаја у два мања хотела коришћен је и приватни смештај, што је имало за последицу инфицирања грађана туберкулозом, тако да је Рудник дуго после тога био место са највећим процентом туберкулозних болесника.

ПРАВИЛА ВАЗДУШНЕ БАЊЕ "РУДНИК"

- акционарско друштво -

I

Циљ

Чл. 1

Да би се могли култивисати и што боље искористити леви предели за ваздушну бању, на далеко чувеном и историјском Руднику, у срезу Качерском, округу Рудничком, где би се подизали санаторијуми, хотели, виле, бараке, купатила, паркови, стазе за планинска шеталишта и у опште културне грађевине, које би одговарале свима хигијенским условима, ради искоришћења свих природних лепота и његових преимућстава, оснива се акционарско друштво под именом: *Ваздушна Бања "Рудник"*.

Пошто у варошици Руднику постоји среска власт, пошта, телеграф, телефон, финансијска управа, среска економија и остале установе, и пошто се ово место налази на главном државном друму од Аранђеловца и Тополе за Горњи Милановац, удаљено од Београда 106 километара, а лежи на падинама чувених рудничких планина Мали и Велики Штурац, чији врхови и гребени достижу висину од 1.500 метара над морском површином, а који на својим моћним плећима носе горостасне столетне букве, хрестове и остало шумско дрвеће па и четинаре и пошто својим јединственим лепим и природним положајем, изврсном климом, здравственошћу, питомошћу и културом свота живља, далеко надмашује сличне пределе у Швајцарској, Алпе, итд. то је потребно да се још више култувише и учини приступачним ширим масама народа, којима је потребно ојачање, одмор и провод.

Како ово место заливају две реке: Јасеница и Јарменовачка река, које извиру под Рудником, а које као живе реке имају довољно воде за купање и повољне падове за експлоатацију водене снаге за потребе друштвене по овим правима, то ће се обратити нарочита пажња, да посетиоци ове ваздушне бање могу што јевтиније, пријатније и корисније проводити своје слободно време, на чистом планинском ваздуху, у шумским пределима, добрим хладовинама, где има у изобиљу најбоље планинске из камена текуће пијаће воде. На тај начин подмирила би се бар у неколико једна неопходна друштвена културна потреба.

II

Задатак друштва

Чл. 2.

1) Друштву је задатак, да на Руднику и у опште његовој околини подиже: летњиковце, санаторијуме, хотеле, виле, бараке и остало што ће бити од користи и потребе посетиоцима ове ваздушне бање ради њиховог угоднијег одмора и лечења.

2) Да подиже: краварнике, од чијег ће се млека израђивати разни млечни производи за исхрану посетиоца ове ваздушне бање; затим живинарнике, пчеланике, баште за поврће и у опште све што је потребно за животне намирнице.

3) Да подиже: купатила, паркове, шеталишта, комуникациона средства, разна игралишта итд.

4) Да подигне на реци Јасеници или Јарменовачкој реци, које извиру под Рудничком планином, модерну стругару, ваљалицу, чешљару - вунару и остале културно-привредне институције, где би се омладина првенствено из окр. Рудничког учила рационалном раду.

III

Име, печат и седиште

Чл. 3.

Фирма и печат друштвени гласе на српском језику: Ваздушна Бања "Рудник" Акционарско друштво.

На Француском језику: Bains Climatériques "Rudnik" Société Anonyme.

На Немачком језику: Luftbad "Rudnik" Aktiengesellschaft.

На Енглеском језику: Airbat "Rudnik" Limited.

Скраћена адреса за телеграме: Бања Рудник.

Под овим именом друштво ће се протоколисати код надлежног Првостепеног Суда.

Седиште је друштва у Београду, а потребног персонала и у опште свега техничког особља на Руднику.

Чл. 4.

Фирму друштвену потписује један члан Управног Одбора заједно са Управником, или два члана Управног Одбора или прокуриста.

Потписивање се врши на тај начин, да њихови потписи дођу испод отштампаног или утиснутог жига друштвене фирме.

IV Главница, акције и акционари

Чл. 5.

Друштвена је основна главница један милион динара, подељена у пет хиљада акција свака од по две стотине динара номиналне вредности.

Чл. 6.

Упис акцијског капитала извршиће се одмах по потврди ових правила од стране Министарства Трговине и Индустрије.

Приликом уписа уписници су дужни положити на име прве уплате 10% од номиналне вредности акција, остатак ће се уплатити у месечним уплатама од по 25 динара.

Но, сваки акционар има право положити уплате одједанпут у коме случају има право на сразмеран део чисте добити према времену уплаћеног капитала.

Сваки уписник акција, дужан је при упису платити и десет динара за сваку акцију, за оснивачке трошкове, поред плаћене уплате за акције и државне таксе.

Управни Одбор има право позвати на уплату целог уписног капитала и пре напред утврђеног рока када се потреба за то укаже. Ко не изврши уплату у одређеном року по позиву од стране Управе, преко Службених Новина, искусиће последице предвиђене овим правилима и законом о акционарским друштвима.

Овлашћује се Управни Одбор да може да ради прибављања у својину друштвену непокретности: плацева, зграда, итд. и покретности као: крава, оваца, коза, живине за живинарник и кошнице, издати нових акција у висини још до два милиона динара номиналне вредности, непосредно продавцима непокретности, а по цени коју утврди са продавцима.

Овим правом може се друштво користити у року од две године рачунајући од дана потврде ових правила.

Емисиони курс акцијама номиналне вредности утврђује Управни Одбор. Вишак преко тога уноси се у резервни фонд.

У једном примерку акција може се по одлуци Управног Одбора ставити вредност више акција од по две стотине динара: 5, 10, 25, 50 и 100 комада.

Чл. 7.

Акционар који на позив Управе преко Службених Новина не положи уплате акција у одређеном времену по одлуци и позиву Управног Одбора преко Службених Новина, платиће поред дужне уплате још и 10% камате на задоцњено време.

Чл. 8.

Акционара који закасни са уплатом за један месец дана, па и на позив друштва преко званичних новина, саобразно чл. 35. закона о акционарским друштвима, не положи прописне уплате, у року од других месец дана са 10% камате, брише се из списка акционара и његове акције Управни Одбор уништава, и на њихово место издаје нове. Половина од уплаћене главнице враћа се уписнику а друга половина уплате уноси се у резервни фонд.

Акционар друштва, уживаће по одлуци Управног Одбора нарочите привилегије у овој ваздушној бањи.

Оне ће се састојати у првенству заузимања станова и извесном проценту при наплатама, кирије и осталог, као и уступањем земљишта за подизање приватних вила итд.

Чл. 9.

Акције до потпуне уплате гласе на име, а по уплати гласе на доносиоца. Свака акција даје власнику право на сразмеран део друштвене имовине.

Чл. 10.

Друштво не сме своје акције куповати за свој рачун, нити их продавати испод њихове номиналне (имените) вредности. (Чл. 32. и 90. закона о акционарским друштвима).

Чл. 11.

Друштво је одговорно за све своје обавезе целокупном својом имовином, а акционари само својим акцијским капиталом, односно до имените вредности својих акција, и ако исте нису потпуно уплаћене.

V
Органи друштвени

Чл. 12.

Друштво има ове органе:

- 1) Управни Одбор;
- 2) Надзорни Одбор;
- 3) Службено особље и
- 4) Збор акционара.

а) *Управни Одбор*

Чл. 13.

Управни Одбор је извршни орган, који представља друштво према трећим лицима и управља његовом имовином. Он је састављен из 7 (до 9 чланова) које збор бира на 5 (пет) година. Прве три године иступају коцком по двојица сваке године, а четврте иступају остали. После овог времена иступају по реду избора, а по одслужењу петогодишњег рока Одступели чланови могу бити поново изабрани. По одржаном редовном збору чланови Управног Одбора бирају из своје средине председника и подпредседника на једну годину.

Чл. 14.

За чланове Управног и Надзорног Одбора могу бити бирани акционари, који имају услове чл. 38. закона о акционарским друштвима. Изабрани чланови дужни су при ступању у дужност положити друштву по 50 акција друштвених, на име кауције.

Чл. 15.

Ако се у Управном Одбору упразни толики број чланова, да нема довољан број за решавање, онда је Надзорни Одбор дужан да у року за десет дана сазове збор ради попуњавања упражњених места.

Случајно упражњена места попуњавају се на првом редовном збору.

Упражњена места у Управном Одбору попуњавају се на идућем редовном збору. У случају да број чланова падне испод броја потребног

за решавање, Надзорни Одбор ће сазвати ванредан збор у року од 10 дана ради попуне упражњених места.

Када члан Одбора једаред поднесе оставку на свој положај, не може је више опозвати.

Чл. 16.

Управни Одбор решава пуноважно кад је у седници најмање пет чланова. Седнице Управног Одбора држе се на позив председника или на писмен захтев бар три члана Управног Одбора.

Чл. 17.

Сви чланови Управног Одбора солидарно су одговорни за послове, које би извршили противу прописа ових правила, сем оних чланова, који против оваквих одлука протестују и свој протест у року од 24 сата доставе писменим путем Надзорном Одбору, или нису суделовали у радњи, којом је нанета штета друштву (чл. 45 зак. о акц. друштвима).

При гласању решава проста већина гласова, а у случају једнаке поделе предмет се сматра за одбачен.

Чл. 18.

Управни Одбор је дужан да води записник о целокупном пословању. Записник потписује председник и сви чланови присутни. Сваки члан Управног Одбора, који је седници присуствовао има на име награде од 20 до 50 динара (према одлуци Управног Одбора) за сваку седницу и за свако дежурство. Награда се исплаћује при закључку месечних рачуна.

Величину награде одређује Управни Одбор према раду и могућности.

Сваки члан одбора дужан је долазити редовно у седнице, а тако исто и дежурати у друштву, по реду, како то Управни Одбор буде одредио.

Управни Одбор врши поглавито и ове послове:

1. Прима и отпушта службено особље и одређује им плату;
2. Заступа друштво пред властима и судовима и врши у име њега све правне послове, било непосредно, било преко нарочито одређених пуномоћника;

3. Води надзор над радом службеног особља;
4. Прегледа, закључује и објављује годишње рачуне - биланс са рачуном добитка и губитка;
6. Подноси редовном збору извештај о раду друштва у минулој години, заједно са предлогом о подели чисте добити;
7. Извршује зборске одлуке као и све, послове, који су му стављени у дужност овим правилима и законом о акционарским друштвима.

Чл. 19.

Дежурни члан мора се старати, да се сав новац и друге вредности, остављају у касу, пошто их најпре упореди са ручним дневницима, и то сваког дана по свршетку дневног рада.

Један кључ од касе чува директор или дежурни члан, други благајник.

Чл. 20.

Све одлуке, које су за објаву, друштво ће објављивати преко Службених Новина.

б) *Надзорни Одбор*

Чл. 21.

Надзорни Одбор води контролу над целокупним радом Управног Одбора. Његова дужност, да сваког месеца, а по потреби и чешће, прегледа све друштвене књиге, благајну и одлуке Управног Одбора.

Он има право и дужност, да увек сазове ванредан збор, кад то неби учинио Управни Одбор у смислу ових правила и закона о акционарским друштвима.

Поред тога дужност му је, да прегледа годишње рачуне о подели добити, о чему ће годишњи збор извести.

Чл. 22.

Надзорни Одбор састављају 5 чланова, које бира скупштина из редова акционара на 3 године; но тако да прве године одступају дво-

јица, које коцка одреди, друге године друга двојица, а треће године последњи. Идућих година чланови иступају по реду избора.

Чланови који иступе могу бити поново бирани.

За пуноважне одлуке Надзорног Одбора, потребно је да присуствују најмање 3 члана. Решења овог одбора донета већином гласова пуноважна су.

При ступању у дужност, чланови Надзорног Одбора полажу по 25 акција овога друштва, на име својих кауција.

Сви чланови Надзорног Одбора морају бити писмени и за тај положај способни, а један од њих мора бити стручан књиговођа.

Чл. 23.

Чланови Надзорног Одбора одговорни су ако својом небрижљивошћу пропусте предузети потребне мере противу неправилног рада Управног Одбора и благовремено не заштите интересе друштвене.

За сваку седницу имају чланови Надзорног Одбора 30 динара награде, која ће им издати по закључку месечних рачуна.

Чл. 24.

Сваке године Управни и Надзорни Одбори бирају себи председника и подпредседника из своје средине. Кад је председник спречен заступа га у свему подпредседник, а ако су обојица спречени, одбори бирају из своје средине друго лице, које ће их привремено заступати.

Упражњена места чланова Надзорног Одбора попуњавају се на идућем редовном збору. Ако број чланова падне испод броја потребног за решавање, Управни Одбор ће сазвати ванредан збор у року од 10 дана ради попуне упражњених места.

в) *Службено особље*

Чл. 25.

За извршење одлука Управног Одбора и обављање осталих друштвених послова Управни Одбор има правода узме управника, који мора бити српски поданик и мора имати довољно знања за посао, који му се поверава.

Управника и остало особље поставља и отпушта Управни Одбор.

Све друштвено особље, мора бити спремно за положај и посао, који му се поверава. Оно је одговорно за сваку штету, коју би неупутношћу или непажњом својом нанело друштву.

Управник и благајник друштва дужни су да при ступању у дужност положи према одлуци Управног Одбора кауцију, у друштвеним акцијама, колика им је годишња плата или по оцени Управног Одбора. Управни Одбор ако за потребно нађе може и од осталих службеника друштвених тражити кауцију. Кауција може бити у свакој вредности па и у јемству које Управни Одбор прими.

г) Збор акционара

Чл. 26.

Зборови су друштвени редовни и ванредни и држе се у Београду. Редовне зборове сазива Управни Одбор увек најдаље до 30. априла сваке године.

Управни Одбор дужан је обзнанити позив на збор у Службеним Новинама, најмање три пут и бар на 30 дана пре одређенога рока за држање збора, рачунајући од дана прве обзнане.

У позиву се мора означити дневни ред.

Чл. 27.

Ако Управни Одбор не би сазвао редован збор у одређеном року, онда је то дужан, да за петнајест дана учини Надзорни Одбор, а ако и овај то не учини, онда и сами акционари могу тражити сазив збора по чл. 61. закона о акционарским друштвима.

Управни Одбор може у свако доба позвати ванредну скупштину, кад за то буде указана потреба и то све по закону о акционарским друштвима.

Чл. 28.

Управни Одбор дужан је на захтев акционара чије акције престављају 1/10 друштвене основне главнице, у року од три дана сазвати ванредан збор, али за састанак не може се оставити дужи рок од 10 дана.

Чл. 29.

Управни Одбор је дужан саставити и на три дана пред збор закључити списак пријављених акционара и на самом збору саставити

списак дошавших акционара према чл. 50., 58., 59. и 60. закона о акционарским друштвима.

Чл. 30.

На сваком збору води се записник о раду, који потписује председник, деловођа и два потписника (које збор за то одреди), а оверава га комесар.

Чл. 31.

Да збор може пуноважно доносити одлуке на њему мора бити заступљено најмање 1/4 друштвене главнице, осим изузетка из чл. 34. ових правила.

Но ако се оволики део друштвене главнице не пријави три дана пре одређеног дана за одржавање збора, онда Управни Одбор сазива други збор најдаље за 10 дана, који ће пуноважно решавати ма колики део главнице био на њему заступљен.

Акционари, који желе учествовати на збору, могу депоновати своје акције најдаље три дана пре одређеног дана за држање збора.

Чл. 32.

Збор дебатује и решава:

1. О стварима које долазе у делокруг зборске организације (бирање бројача, чланова потписника, записника итд.)
2. О поднесеним извештајима Управног и Надзорног Одбора, рачунима, о билансу и о предлозима за поделу добити.
3. О избору Управног и Надзорног Одбора и о њиховим разрешницама;
4. О смењивању чланова Управног и Надзорног Одбора;
5. О изменама и допунама ових правила;
6. О предлозима Управног и Надзорног Одбора, као и појединих акционара, који морају бити поднесени Управном Одбору (написмено) најдаље на десет дана пре збора;
7. О смањивању и повећавању основне главнице и издавању акција.
8. О спајању друштва са другим друштвима; и
9. О престанку друштва, о промени његова циља и избора ликвидатора.

Чл. 33.

На збору се у опште решава већином гласова.

Чл. 34.

За решавање о престанку друштва и промени циља друштвеног мора бити бити на збору заступљено најмање 1/2 друштвене главнице и да је за предлог гласало најмање 3/4 гласова.

За решење о изменама и допунама друштвених статуа мора да је на збору заступљена најмање 1/3 (једна трећина) друштвене главнице и да је за предлог гласала апсолутна већина присутних акционара.

Чл. 35.

На редовном збору председава свагда председник Управног Одбора, а ако је он спречен онда потпредседник истог Одбора. На случај спречености првог и другог, збору ће председавати онај члан Управног Одбора, кога Управни Одбор за то одреди.

Чл. 36.

На збору дају сваке три акције право на један глас, али ни један акционар не може имати више од десет гласова (чл. 65. зак. о акционарским друштвима.)

Чл. 37.

Акционар може на збору учествовати и гласати сам лично или другог акционара овластити за то, но увек само једног за све акције своје, изузев оне акционаре, којима је он природни заступник (чл. 66. зак. о акционар. друштвима).

Овлашћење за ово ставља се на самој улазници, а може бити и нарочито писмено.

Чл. 38.

Одлуке зборске, донесене саобразно правилима и закону о акционар. друштвима, обавезне су за све акционаре.

Оригинални записник зборски по чл. 30 ових правила, чува се у друштвеној архиви заједно са списком присутних акционара, а преписи шаљу се надлежној власти (Мин. Трговине и Индустије) и Суду.

Чл. 39.

Лица пријављена за збор уводиће Управни Одбор у нарочито за то одређени списак, у коме сем њихових имена мора бити означено и колико сваки од њих има гласова - односно колико је акција депоновао.

Тај списак мора бити закључен на три дана пред збор, утврђен потписом фирме друштвене и за тим изложен акционарима на углед.

Чл. 40.

По улазницама, изданим акционарима на основу депонованих акција, Управни Одбор начиниће на самоме избору списак дошавших акционара, са означањем броја депонованих акција и бројем гласова.

Овај списак служи за доказ, да ли се збор може у опште држати (отворити) и да ли се на њему може приступити раду.

Он мора бити оверен од стране изабраних потписника и комесара Министарства Трговине и Индустије.

VI

Биланс и подела чисте добити

Чл. 41.

Друштво води своје књиге у динарском течају. Књиге и рачуне закључује сваке године 31. децембра и предаје Надзорном Одбору на преглед најдаље до краја месеца јануара.

Месечно стање друштвено може се предавати јавности сваког месеца, а годишње се мора саставити најмање на месец дана пред збор и осам дана пре збора ставити на углед акционарима у локалу друштвеном.

За састав и објављивање биланса важе одредбе чл. 72., 76. и 77. зак. о акционарским друштвима.

Чл. 42.

При склапању биланса Управни Одбор поступиће по овим одредбама:

1. Свака покретна имаовина и свако друштвено потраживање, ставиће се у биланс по вредности, коју има последњег дана пословне године, а непокретна по цени коштања.

Али ако би се вредност ког дела друштвене непокретне имаовине смањила, Надзорни Одбор ће одредити три вештака, неакционара, који ће ту имаовину проценити и овако нађена вредност завешће се у биланс.

2. Хартије од вредности ставиће по курсу последњег дана пословне године.

3. Сумњива потраживања записаће се по вредности, која је према приликама вероватна, а сасвим пропала по одлуци Управног Одбора неће се ни стављати у биланс; и

4. Сви административни трошкови ставиће се у годишњи рачун као издатак, а трошкови око организације исплатиће се амортизацијом у року од 10 година. Остали поступак при закључку годишњих рачуна мора такође бити саобразан прописима закона и правила трговачког књиговодства.

Чл. 43.

Кад се према претходном члану покаже чиста добит друштвена, онда се од исте има претходно издвојити:

5 до 10% за резервни фонд.

5 до 10% за уређење и унапређење друштвеног добра.

10% тантијеме и то:

5% за чланове Управног Одбора.

3% за чланове Надзорног Одбора и

2% за чиновничко особље.

По исплати свега предњег, остало што претекне, поделиће се акционарима на име дивиденде.

Награда члановима Управног и Надзорног Одбора распоређује се према броју седница, у којима су учествовали, о чему је доказ књига седница.

Награда чиновницима дели се према њиховим платама.

Друштво ће образовањем пензионог фонда или другим сличним начином обезбедити своје особље и њихове породице.

Чл. 44.

Друштво исплаћује дивиденду на месец дана по одржању редовне скупштине.

Чл. 45.

Збор решава простом већином гласова како ће се употребити остатак добити.

VII
Резервни фонд

Чл. 46.

Резервни фонд оснива се за подмирење могућих штета, произашлих из правилно обављених послова са штетом окончаних.

Овај фонд оснива се за подмирење могућих штета, произашлих из правилно обављених послова са штетом окончаних.

Овај фонд образоваће се из прихода предвиђених у чл. 43. ових правила.

Кад резервни фонд достигне $1/2$ уплаћеног капитала, неће се даље у њега улагати.

Принос на капитал резервног фонда уложиће се у српске државне хартије од вредности и у остале домаће сигурне папире од вредности. Принос на капитал резервног фонда капиталисаће друштво сваке године.

VIII
Добротворни фонд

Чл. 47.

Поред резервног фонда који се установљава по чл. 46. ових правила, установљава се и специјални фонд под именом:

Добројворни Фонд Ваздушне Бање "Рудник" А. Д.

Овај фонд установљава се из следећих средстава:

1) Дотације 5% од чисте зараде, коју друштво буде имало по закључку годишњег биланса а по одбитку 5% за резервни фонд;

- 2) Улога добивених од утемељача овога фонда;
- 3) Улога добивених од добротвора овога фонда;
- 4) Улога добивених од редовних чланова овога фонда;
- 5) Прилога добивених од разних завештења и добивених сума у ма коме виду за сврхе овога фонда; и
- 6) Државне помоћи, ако је буде било.

Чл. 48.

Утемељач Добротворног Фонда може постати свако ко положи друштву оједанпут 500 - динара.

Добротвор овога Добротворног Фонда може бити свако ко полаже годишње 250 динара.

Редован члан Добротворног Фонда може бити свако ко плаћа 100 - динара годишње.

Утемељачи, добротвори и редовни чланови Добротворног Фонда, имају по могућству првенствено право на посећивање Ваздушне Бање "Рудник". Но они треба да се благовремено, а најдаље на месец дана раније пријаве Управи, јер ће им се по реду пријава стан обезбеђивати.

Чл. 49.

Циљ Добротворног Фонда је следећи:

а) да према својој материјалној могућности, а по оцени и одлуци Управног Одбора друштвеног, помаже и издржава сиротну децу без родитеља, а нарочито децу изгинулих ратника, на првом месту из среза Качерског, а за тим из целог округа Рудничког, на тај начин што ће их помагати док су ма у којој школи или док су ученици разних заната или трговине.

б) да створи амбуланту са апотеком где би сиротиња добијала у пола цене а по могућству и бесплатно лекарску помоћ и лекове.

г) да ступа у везу са разним страним добротворним друштвима и мисијама ове врсте, помоћу којих би се створила могућност за подизање бесплатних болница, санаторијума, кујни, привредно занатских школа за све врсте заната и за рационално обрађивање земљишта.

IX Повластице друштва

Чл. 50.

На основу закона од 24. септембра 1871. год. зборн. XXIV стр. 6; од 17. октобра 1872. г. зборн. XXV стр. V; од 5. јануара 1879. год. зборн. XXIV стр. 112; друштво ужива ове повластице:

1. Лажно прављење и подражавање ма ког рода исправа, које ово друштво издало буде, казниће се оним казнама, које су одређене за лажно прављење јавних исправа. Забрањује се подражавање имена и рада друштвеног.

X Почетак и трајање друштва

Чл. 51.

Ова правила важе од дана кад их одобри и потврди министар Трговине и Индустије и траје неодређено време.

Чл. 52.

Друштво престаје: кад наступе случајеви из чл. 82. и 83. зак. о акционар. друштвима и кад то реши збор, на коме учествују акционари, који представљају 3/4 друштвених акција.

Предлог се сматра за примљен ако за њега гласају 3/4 присутних акционара.

Чл. 53.

Збор који доноси одлуку о престанку друштва бира пет акционара (ликвидатора) који ће сву имаовину друштвену претворити у новац, измирити дугове и обавезе друштвене, а остатак поделити акционарима по сразмери њихових акција.

Чим се одреде ликвидатори, Управни Одбор престаје, а остаје само Надзорни Одбор до свршетка ликвидације.

За то време ликвидациони одбор стара се о поступном отпуштању чиновника и служитеља.

По свршетку ликвидације, ликвидациони и Надзорни Одбор објављује то преко званичних новина и онда је друштво престало.

XI

Државни надзор

Министар Трговине и Индустрије има право надзора над тачним вршењем ових правила.

На Св. Луку

31/18. октобра 1922. год.

Београд

ОСНИВАЧИ:

Ваздушне Бање "Рудник" Акционарско Друштво:

- 1) Вучко С. Јанковић, директор Српске Банке - Београд
- 2) Драгутин Ј. Милошевић, свештеник
- 3) Јован Којадиновић, начелник среза Качерског
- 4) Милош Ивковић, економ и председник општине
- 5) Др Милан Копривица, лекар среза Качерског
- 6) Ђорђе Павловић, трговац
- 7) Драгутин С. Јаковљевић, учитељ
- 8) Чедомир Недељковић, ковач
- 9) Радисав Марковић, економ
- 10) Грујица П. Вучетић, трговац
- 11) Радојица Николић, земљорадник и резервни капетан
- 12) Велимир Р. Никић, трговац
- 13) Милан Караулић, трговац
- 14) Драгомир Караулић, гостионичар и председник општ. Г. Милановачке, и
- 15) Добросав Радивојевић, трговац у Горњем Милановцу сви из Рудника, ср. Качерског округа Рудничког
- 16) Андрија Т. Миљковић, земљорадник, рез. капетан
- 17) Драгољуб П. Миловановић, земљорадник
- 18) Љубомир Радисављевић, земљорадник
- 19) Живан Радојевић, земљорадник и
- 20) Михајло М. Спасојевић, земљорадник сви из Гуришеваца, среза Качерског
- 21) Војин А. Крстић, рентијер

- 22) Данило П. Ристић, трговац, председник општине Јарменовачке
- 23) Љубомир Миливојевић, земљорадник, кмет општине Јарменовачке
- 24) Живко Савић, земљорадник
- 25) Коста Пантић, земљорадник и
- 26) Велимир Димитријевић, земљорадник, сви из Јарменоваца, среза Качерског
- 27) Љубомир Д. Ристић, трговац
- 28) Драгољуб Росић, економ, оба из Манојловца, среза Качерског
- 29) Радојко М. Илијић, окружни деловођа у Горњем Милановцу
- 30) Станимир Станимировић, земљорадник и
- 31) Милан Милошевић, земљорадник, сви из Војковаца, среза Качерског
- 32) Милош Ан. Балтић, кмет општине београдске, из Трудеља, среза Качерског
- 33) Милован С. Гавриловић, пуковник у пензији из Белановице, среза Качерског
- 34) Владимир М. Мирић, земљорадник и
- 35) Влада Гавриловић, трг. из Београда, оба из Калањеваца,
- 36) Слободан Пајевић, писар и
- 37) Алексијс Даниловић, оба из Заграђа, ср. Качерског
- 38) Драгољуб В. Скубиц, апотекар
- 39) Поповић и Баралић, трговци
- 40) Тадић, Маринковић и Михајловић, трговци
- 41) Богољуб Р. Илијић, судски писар и
- 42) Петар И. Јевтовић, књиговођа Финан. Управе, сви из Горњег Милановца
- 43) Павле Ж. Маринковић, економ из Враћевшнице ср. Таковског, округа Рудничког
- 44) Др Павле Поповић, начелник санитета у пензији
- 45) Др Димитрије Антић, професор медец. факултета
- 46) Др Добривоје Гер. Поповић, начелник Министарства Народног Здравља
- 47) Др Димитар Коњевић, лекар за унутрашње болести и туберкулозу
- 48) Др Јован Кујачић, лекар
- 49) Милан Ненадић, управник Двора
- 50) Милорад Марковић, пуковник у пензији
- 51) Прота Михаило И. Поповић, председник Дух. Суда
- 52) Живко Николић, инспектор за Аграрну Реформу
- 53) Милан Ј. Ристић, начелник Дирекције за грађење
- 54) Лазар Ј. Кречковић, нач. Мин. Правде у пензији
- 55) Михајло Милићевић, инспектор Министарства Вера
- 56) Петар К. Кушаковић, апотекар
- 57) Илија К. Николић, апотекар
- 58) Милан Ј. Јовановић, начелник у Главној Контроли
- 59) Миленко Месаровић, хотелијер
- 60) Влада М. Магдић, индустријалац
- 61) Видоје М. Трипковић, виши контролор Министарства Пошта и Телеграфа
- 62) Новак П. Плећевић, адвокат, приправ. сви из Београда и
- 63) Михајло Н. Несторовић, трговац из Паланке.

На основу чл. 5. и 9. Закона о акционарским друштвима

ОДОБРАВАМ:

Г. Г. Вучку Јанковићу и друговима оснивање акционарског друштва под именом Ваздушна Бања "Рудник" Акционарског Друштво, са седиштем у Београду и потврђујем предњи нацрт правила.

Такса у дин. 3000 - по Т. Бр. 272 Закона о Таксама наплаћена је и прописно поништена.

7. новембра 1922. год
Београд

М.П.

Министар
Трговине и Индустрије
Виловић, с.р.

Summary

Town Rudnik, having the same name with mountain where the town is situated, according to its geographical location, always had fresh mountain air, cold and healthy water springs and very pleasant calm-continental climate.

All these natural resources: fresh air, water, climate made conditions for treating some diseases and development of recreative turisam. That is the reason town Rudnik was proclaimed for an air sanatorium.

The idea about founding a stock company "Air Sanatorium Rudnik" was set in motion because it would contribute to the development of the place and natural gifts would be used as well. The initiator and the first founder of the stock company was Mr Vučko S. Janković from Rudnik, a director of Serbian Bank in Belgrade.

The inagural meeting was held on Saint Luke's Day (December 31st) in 1922 when the rules for air sanatorium were adopted.

Founding the stock company suddenly increased the number of summer vacations for treating diseases; new streets were built; people were buying lots for building villas. There were 15 built villas before the Second World War and a project for building the sanatorium was made but it wasn't realized. Some better results are missing because of bad economical and political situation during the period between two World Wars. The stock company was suspended by World War II.

Владимир Петровић

ЗАПИСНИЦИ ШКОЛСКОГ ОДБОРА ШКОЛЕ У ВРАЋЕВШНИЦИ 1933-1936. О ИЗГРАДЊИ НОВЕ ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Организовано школовање у Враћевшници почиње са Мелентијем Павловићем који је манастирску школу, 1810. године претворио у грађанску. У овој школи су се школовали Вићентије Краснојевић, Петар Средојевић, Арсеније Јанковић, Јеврем Маринковић и други. После смрти Мелентија Павловића школу преузимају игумани манастира уз сагласност Попечитељства просвешченија у ондашњој Србији. Прва школска зграда се налазила недалеко од манастира. О њој нема готово никаквих писаних докумената.

Нова школска зграда, саграђена 1865. године, настала је као плод договора белопољске, доњоцрнућанске и липовачке општине, које су припадале враћевшничкој школској општини. За нешто више од годину дана никла је код самог манастира стамена и лепа школа, али заклоњена од сунца тако да ни усред лета овде није било светлости више од 7-8 сати дневно. Осим тога, школа није имала довољно учионица да би примила све ученике који су се уписивали у све већем броју.

Председник враћевшничке општине предложио је изградњу нове школске зграде у близини пута Крагујевац - Горњи Милановац, где су се налазили Суд општине враћевшничке, манастирска кафана, неколико кућа и дућана. Међутим, од изградње нове зграде одустало се јер је општина била у новчаној оскудици, па је Школски одбор предложио да се од општинске суднице, без већих преправки, начини учионица, стан за једног учитеља, кухиња и соба за боравак ученика. У ову зграду премештено је 47 ученика првог и четвртог разреда из манастирске школе. У старој школи остало је 54 ученика другог и трећег разреда.

Осамдесетих година XIX века Школски одбор је купио приватну зграду од Јакова Срејовића у којој су 1890. године адаптиране две учионице. Једно време у Враћевшници су радиле две школе, код манастира "горња" и поред друма "доња" школа.

Проблеми са простором су и даље пратили враћевшничку школу. Зграда купљена од Јакова Срејовића постајала је све трошнија. Велики подстицај за

трајније решење школске зграде дао је Гаврило Гача Поповић који је легатом 1916. године, оставио средства за изградњу школе. Заузврат, желео је да школа понесе назив "Задужбина Гаврила Гаче Поповића и жене му Катарине". Управо су та средства била основа да се 1936. године започне, а 1937. године и укрови зграда за основну школу у Враћевшници која и данас постоји.

О градњи, четврте по реду, школе на подручју села Прњавора, сведоче записници Школског одбора враћевшничке школе у периоду 1933-1936. године, који се и данас чувају у основној школи "Десанка Максимовић" у Горњем Милановцу.

З а п и с н и к

Седница школског одбора, одржана на дан 12. јула 1933. год. у школи враћевшничкој. Присутни су били: пред. школског одбора Божидар Милићевић; чланови: Војислав Јовановић, Живота Петровић, Живан Јелић, Александар С. Ерић и пословођа Адам С. Жиловић.

Управитељ - пословођа предлаже: да се тражи продужење зграде за треће одељење при школи враћевшничкој којој истиче привременост у овој 1933. год.

Одбор решава: како у овој 1933/34. год. потребно отворити и четврто одељење, то да се умоле надлежни да се продужи привременост зграде трећег одељења, да би се могла сместити деца бар у што већем броју у ова три одељења, кад се не може отворити четврто одељење.

Са овим је седница закључена.

Пословођа

Упр. шк.

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Божидар Милићевић, ср

чланови:

1. Живота Петровић, ср.

2. Војислав Јовановић,

3. Живота Јелић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора одржане на дан 27. марта 1934. год. Присутни су били: Председ. школ. одбора Божидар Милићевић; чланови: Живојин Стефановић, Василије Радосављевић, Светомир Поповић, Чедомир Т. Огњановић, Илија Жиловић и пословођ. упр. шк. Адам С. Жиловић. Седница је одржана у школи Враћевшничкој.

Председник школ. одбора са управитељем школе предлаже одбору, да се приступи подизању нове школе.

Одбор констатује да је зграда школска у којој се сада ради дотрајала у сваком погледу и недовољна да прими сву децу дораслу за школу. Иста зграда је мала и не одговара хигијенским условима; као и трошна, пошто је давнашња. Одбор такође констатује да за нову школу има: Одобрен плац на манастирском земљишту од стране министарства вера В. бр. 8399 од 21. септембра 1922. год.; у буџету има разрезано за наплату приреза код народа 40.786. и легат Катарине Гаче Поповића из Београда у дин. 67.162,50. која се сума налази на приплоду од 1924. год.

Према свему напред изложеном одбор је мишљења да може приступити подизању нове школске зграде од четири учионице са потребним одељењима и два стана учитељска и то све по одобреном плану од стране надлежних. Затим одбор решава да се одмах напише акт за комисију која ће извршити избор земљишта.

Управ. школе подноси одбору инвентар кретних и некретних ствари ове школе на оверу. Одбор констатује да су све кретне и некретне ствари уписане и оверава инвентар.

Пред. школског одбора предлаже да се на идућој седници шк. одбора напише молба Банској управи и министарство просвете напишу молбе и тражи помоћ у сврху подизања школе и станова у овом месту.

Одбор решава да се одмах напишу на идућој седници молбе на означене установе. Са овим је седница закључена.

Пословођа

Управ. школе

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Божидар Милићевић, ср

чланови:

1. Светомир Поповић, ср.
2. Василије Радовановић, ср
3. Живојин Стевановић, ср.
4. Чедомир Огњановић, ср.
5. Илија Жиловић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора, школе Враћевшничке одржане на дан 22. априла 1934. год; у школи враћевшничкој. Присутни су били: пред. школског одбора Божидар Милићевић; чланови; Васо Радосављевић, Живојин Стевановић, Илија Жиловић, Светомир Поповић.

Управ. школе - секретар одбора предлаже да се тражи помоћ за зидање нове школе и то: од Министарства просвете, Бановске управе у Новом Саду, Министарства шума и руда и Црвеног крста у Београду.

Одбор даје поверење и ставља у дужност пред. школ. одбора

Божидару Милићевићу и управ. школе Адаму С. Жиловићу да напише и пошаљу молбе на означене установе. Са овим је седница закључена.

Секретар
Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. школ. одбора
Бож. Милићевић, ср.
чланови:
1. Живојин Стевановић, ср.
2. Василије Радосављевић, ср.
3. Илија Жиловић, ср.
4. Чед. Т. Огњановић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора, одржане на дан 31. маја 1934. год. у згради школе Враћевшничке. Присутни су били: Пред. шк. одбора Божидар Милићевић; чланови: Чедомир Огњановић, Илија Жиловић, Живојин Стевановић, Светомир Поповић, Василије Радосављевић, и управ. школе - пословођа Адам С. Жиловић.

Управ. пословођа извештава одбор да је враћен акт црквеног одбора Епархије Жичке са овом садржином: да се уступи за грађење нове школе у Враћевшници плац од (65.) ара с тим да школа уступи плац са старом зградом код манастира.

Одбор предње прима к знању и решава следеће: Овај одбор може уступити манастиру само плац код манастира на коме је била стара школа, али школску зграду не може уступити јер је иста дата селу Гор. Црнући приликом деобе школске имовине и иста је већ упола разрушена. Плац на коме је била стара школа износи 2879 м, а ресто до 65 ара у величини 3621 метар да се плати манастиру по вредности и оцени вештака. Опредње одмах послати молбу црквеном одбору Епархије Жичке - Чачак.

Управ. пословођа предлаже одбору да се одмах тражи од г. Бана дозвола за подизање школе у Враћевшници.

Одбор решава да се одмах пошаље г. Бану у Нови Сад молба за одобрење.

Са овим седница закључена.

Пословођа - управ. ш.
Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. школ. одбора
Бож. Милићевић, ср.
чланови:
1. Чед. Огњановић, ср.
2. Илија Жиловић, ср.
3. Светомир Поповић, ср.
4. Василије Радосављевић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке одржане на дан 12. јуна 1934. год. у школи Враћевшничкој. Присутни су били: пред. шк. од. Божидар Милићевић; чланови: Чедомир Т. Огњановић, Светомир Поповић, Илија Жиловић, Васо Радосављевић, Живадин Стевановић и упр. шк. пословођа Адам С. Жиловић.

Управ. школе и пред. шк. одбора предлажу одбору да се г. Петру Милићевићу инжињеру министарства саобраћаја према његовој преставци - пристанку да изради план, предрачун и вршење надзора, за рађење нове школе у Враћевшници.

Одбор решава да се доставе г. Петру Милићевићу инжињеру подаци какву школу и остале зграде хоће одбор да ради да би г. Милићевић могао према томе спремати план предрачун и остало.

Одбор ове школе је мишљења да ради ове зграде према скици овога плаца.

Школска зграда да буде од следећих учионица: четири учионице које ће бити у величини да приме до (70) седамдесет ученика. Канцеларија за наставнике, соба за служитеља, соба за оставу дечијих торби и осталих школских ствари, један велики главни ходник (нечитко), два споредна ходника.

Два стана за учитеље. Један стан да има: Две собе, претсобље, кујну, соба за оставу, купатило, клозет и један ходник. У истој величини и други стан.

Ово да се достави писмено г. Милићевићу Петру инж. са провизорном скицом на хартији.

Са овим је седница закључена, са додатком да се предвиди камена ограда са једном капијом гвозденом.

Пословођа

упр. шк.

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Чед. Огњановић, ср.
2. Живојин Стевановић, ср.
3. Светомир Поповић, ср.
4. Илија Жиловић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке одржане на дан 13. дец. 1934. г. у школи Враћевшничкој. Присутни су били: Пред. шк. одбора Божидар Милићевић; чланови: Чедомир Т. Огњановић, Живојин Стевановић, Василије Радосављевић и упр. школе Адам С. Жиловић.

Управник школе предлаже да се одговори на акт Кр. Банске управе у Новом Саду бр. 45.383 од 19. X 1934.г.

1. Како је банска управа у Новом Саду примила већ 134.325 динара то се има овој суми додати интерес на горњу суму од 1924. год. и бонови који су остали у корист ове школе од првог лицитанта.

2. Одбор има у буџету предвиђено из ранијих година 40.786 дин.

3. Одбор ће да прода садашњу школ. зграду са двориштем за коју се сигурно може узети око 25.000 д. Укупно 265.786 дин. Остатак ће надокнадити народ.

Упр. школе предлаже да се тражи од задужбинског одељења да преда бановској каси интерес на суму од 134.325 динара и хартије од вредности које су остале од првог лицитанта.

Одбор решава да се одма тражи.

Са овим је седница закључена.

Пословођа

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Живојин Стевановић, ср.

2. Василије Радосављевић, ср.

3. Чед. Огњановић, ср.

4. Светомир Поповић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке одржане на дан 17. фебруара 1935. год. у школи Враћевшничкој. Присутни су били: Пред. шк. одбора Божидар Милићевић; чланови: упр. шк. Адам С. Жиловић, уч. Светомир Поповић, Василије Радосављевић, Живојин Стевановић и Илија Жиловић.

Пословођа ставља одбору до знања, да је одлуком бана Дунавске бановине IV бр. 55351. од 21. децембра 1934. год. Одобрено подизање школе у Враћевшници, као и избор земљишта за школу - плац за нову школу.

Одбор прима знању и решава да се предузме све што треба да би што пре дошли до плана.

Управ. школе извештава одбор према усменом разговору са инж. архитектом да одбор оде код архитекте ради споразума о раду и какав план тј. какву зграду одбор хоће да би инжињер тако и радио.

Одбор решава: да целокупан одбор оде у Крагујевац код архитекте у четвртак 21. фебруара или 23. феб. у суботу ове године.

Председник школ. одбора предлаже што се тиче самог рада у подизању школе: само да народ да кулуком превлачење целокупног материјала.

Одбор прима к знању и усваја се у свему предлог председника школског одбора.

Са овим је седница закључена.

Пословођа

Школ. одбора; упр. школе

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Светомир Поповић, ср.

2. Василије Радосављевић, ср.

3. Илија Жиловић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке одржане на дан 26. фебр. 1935. год. у школи Враћевшничкој ради извештаја овог одбора о споразуму са архитектом техничког одељка у Крагујевцу за грађење нове школе у Враћевшници. Присутни су били: Пред. школ. одбора: Божидар Милићевић; чланови: Живојин Стевановић, Илија Жиловић, Васо Радосављевић, Светомир Поповић, Адам С. Жиловић, управ. школе и Чедомир Т. Огњановић.

Председник школског одбора извештава одбор, да је био у Крагујевцу у техничком одељку ради споразума са инжињером за грађење нове школе у Враћевшници. У Крагујевцу је био са још четири одборника и то: упр. школе Адам С. Жиловић, Живојин Стевановић, Василије Радосављевић и Илија Жиловић. Именовани су са инжињером изабрали један већ израђен план, који је израђен за нову школу у Д. Шаторњи и то овакву:

Школа има бити са четири учионице, једном салом и осталим потребним одајама све у једној згради. У другој згради имају бити два прописна стана за учитеље. Све ово да се ради за готов новац а народ

да да само радну снагу за привлачење материјала и то: камен, креч, циглу и цреп из непосредне околине а грађу, цемент, гвожђе, стакло и фарбу из Горњег Милановца или Крагујевца.

Одбор предње прима к знању и решава: да се подигне школа и одмах тражи план и то: Школа да буде са четири одељења, једном салом и осталим потребним одељењима. Станови имају бити у засебној згради за два учитеља тј. да се израде два прописна стана.

Одбор утврђује да има ова материјална средства и то:

1. Завештање поч. Гаврила "Гаче" Поповића бив. пуковника око дин. 200.000

2. Да се прода садашња школ. зграда за коју се може узети посигурно око дин. 25.000 што укупно износи 265.786 и словом две стотине шездесет пет хиљада и седам стотина осамдесет шест динара. Остали приходи прибавиће се путем банске помоћи; помоћи мин. просвете и зајам из кредита, који је одређен уз банском буџету за давање позајмица за грађење школа, које су дугорочне и без камате.

Управитељ и председник предлаже да се напише акт тех. одељку - Крагујевац.

Одбор решава да се напише акт одељку да изради план за школу са четири учионице, једном салом и осталим потребним одајама као и стан за два учитеља у засебној згради.

Одбор даје превлачење материјала и нешто више. Цемент и грађу из Гор. Милановца. Гвожђе, стакло и фарбу из Крагујевца. Зграда да се ради лицитацијом - путем предузимача.

Са овим је седница закључена.

Пословођа

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Пред. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Живојин Стевановић, ср.

2. Василије Радосављевић, ср.

3. Светомир Поповић, ср.

4. Чедомир Огњановић, ср.

З а п и с н и к

(извод)

Са седнице школског одбора од дана 5. јан. 1936. год. а који се односи на изградњу нове школе.

Овој седници присутни су били: прет. шк. одбора Божидар Љ. Милићевић; чланови: Светомир Поповић, Илија Жиловић и Живојин

Стевановић. Председник предлаже да се тражи помоћ од банске управе у Новом Саду за грађење нове школе.

Одбор решава: да се напише молба просветном одељењу банске управе у Новом Саду.

Пословођа
Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. шк. одбора
Бож. Милићевић, ср.
чланови:
1. Живојин Стевановић, ср.
2. Василије Радосављевић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке држане на дан 20. јуна 1936. год. у школи враћевшничкој. Присутни су били: прет. шк. одбора Божидар Милићевић; чланови одбора: Светомир Поповић, Живојин Стевановић, Илија Жиловић, Василије Радосављевић, Чедомир Т. Огњановић и упр. школе - пословођа Адам С. Жиловић

Управник школе излаже да је рад на подизању нове школе отпочео и темељи су ископани, али је надзорни инжињер ставио до знања да треба учинити неке измене по чему је изашла на лице места комисија из тех. одељка у Крагујевцу па је и она ставила до знања да треба мењати место или чинити измене и тражити мишљење одбора.

Одбор је узео у разматрање управитељев реферат и донео следећу одлуку.

Одбор је тражио комисију за избор земљишта на дан 4. априла 1934. год. План је пројектован, предрачун израђен и све је то одобрено од стране банске управе у Новом Саду.

Одбор не прима никакве измене земљишта и плана ни у ком погледу. А ако темељ треба осигурати то да се учини уколико је потребно и одбор на то пристаје. А школа се има подизати на одобреном плацу према одобреном плану и умолити одељак технички у Крагујевцу да се рад одмах настави. О свему, унапред поднети извештај, нарочито имати у виду обавезу према легату поч. Гаврила - Гаче Поповића.

Са овим је седница закључена.

Пословођа
Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. шк. одбора
Бож. Милићевић, ср.
чланови:
1. Светомир Поповић, ср. из Прњавора
2. Чедомир Огњановић, ср.
3. Живојин Стевановић, ср.
4. Василије Радосављевић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора одржане на дан 7. јула 1936. год. У школи Враћевшничкој. Присутни су били: председник школ. одбора Божићар Милићевић; чланови: Живојин Стевановић, Чедомир Огњановић, Василије Радосављевић, Светомир Поповић, Адам С. Жиловић упр. шк. и Илија Жиловић.

У вези седнице овог школског одбора од 20. јуна 1936. год. управа школе предлаже да се поново узме у разматрање предлог (усмени) комисије за преглед земљишта за нову школу у Враћевшници. Јер одбор не може мењати плац за школу због тестаента, те да се приступи плану уколико то прилике налажу тј. да се подигне једносратна зграда уместо двосратна због самог терена на коме има да се подиже нова школа.

Одбор узима на разматрање предлог управитеља и доноси следећи закључак. Да се прими предлог комисије те да се план у толико измени, да буде зграда једносратна. Први спрат да буде у свему исти онако како је првобитним планом одређено и да се на западној страни дода још једна учионица а горњи спрат да се избаци.

Одбор на ове измене пристаје, али не прима нову ситуацију, нити пак ма какву штету признаје до сада ма коме.

Још да се умоли технички одељак да се што пре настави посао.

Са овим је закључена седница.

Пословођа

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. школ. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Илија Жиловић, ср.
2. Живојин Стевановић, ср.
3. Чедомир Т. Огњановић, ср.
4. Светомир Поповић, ср.

З а п и с н и к

Седнице школског одбора школе враћевшничке држане на дан 15. август 1936. г. у школи враћевшничкој. Присутни су били прет. шк. одбора Божидар Милићевић, чланови: Живојин Стевановић, Илија Жиловић, Светомир Поповић

Управ. школе подноси одбору, акт техничког одељка у Крагујевцу бр. 5123 од 24. VII 1935. год. који се односи на грађење нове школе у Враћевшници.

Одбор констатује да не може да осигура 320000 дин. сада одмах и решава да умоли одељак да се изда лицитацијом на грађење само школска зграда а зграда за становање да остане за убудуће када се буде имало новчаних средстава.

Управ. школе предлаже, да се оправи школска зграда окречи и очисти, јер ће скоро почетак школског рада.

Одбор решава да се позову људи - мајстори, неколико њих и да им се да споразумно који буде најјевтинији.

Пословођа
Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. шк. одбора
Бож. Милићевић, ср.
чланови:
1. Живојин Стевановић, ср.
2. Светомир Поповић, ср.
3. Илија Жиловић, ср.

З а п и с н и к (извод)

Са седнице школског одбора одржане дана 17. септембра 1936. године а који се односи на изградњу нове школе.

Овој седници присутни су били: пред. школског одбора Божидар Милићевић и чланови: Живојин Стевановић, Светомир Поповић, Василије Радосављевић, Илија Жиловић и управ. школе Адам С. Жиловић. У другој тачки дневног реда, било је говора о изградњи школе.

Управ. школе предлаже да се тражи интерес од задужбинског одељења на новац из легата почив. Катарине Гаврила - Гаче Поповића, као и то колико је главна сума по легату. У исто време тражити и кауцију која је пропала првом лицитанту приликом куповине плаца.

Одбор решава:

1. Тражити колика је главна сума.
2. Тражити на главну суму интерес од дана пријема новца до дана предаје новца банској каси.
3. Тражити и кауцију (хартције од вредности које су пропале првом лицитанту приликом куповине плаца).

За све ово да се одмах пошаље акт.

Са овим је седница закључена.

Пословођа

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. *Светомир Поповић, ср.*
2. *Живојин Стевановић, ср.*
3. *Василије Радосављевић, ср.*

З а п и с н и к

Седнице школског одбора држане на дан 25. октобра 1936. год. у школи враћевшничкој. Присутни су били: Прет. шк. одбора Божидар Милићевић; чланови: упр. школе Адам С. Жиловић, Живојин Стевановић, Чедомир Огњановић, Василије Радосављевић и Светомир Поповић.

Управитељ школе извештава школски одбор да је решењем Г Бана Дунав. бановине решено под бр. 44.039 од 13. X 1936. године да овај одбор може подићи из главне филијале Државне хипотекарне банке у Новом Саду суму новца у износу 53.820 динара за исплату - II - привремене ситуације.

Одбор решава: да се према предњем реферату изда пуномоћије г. Адаму С. Жиловићу управитељу школе Враћевшничке да може подићи суму од 53.820 педесет и три хиљаде и осам стотина двадесет динара код Државне хипотекарне банке (главна филијала) у Новом Саду; па по могућству и целу суму која се налази у поменутој филијали; а коју ће суму преко 53.820 динара сместити у поштанску штедионицу ради лакшег подизања новца.

Управитељ школе предлаже да се набаве дрва за школу и наставнике.

Одбор решава да се дрва примају на име школског приреза и по цени (45) четрдесет пет динара.

Са овим је седница закључена.

Упр. школе

Пословођа

Адам С. Жиловић, ср.

М.П.

Прет. шк. одбора

Бож. Милићевић, ср.

чланови:

1. Живојин Стевановић, ср.

2. Чедомир Огњановић, ср.

3. Василије Радосављевић ср.

4. Светомир Поповић ср.

Summary

Organized schooling in Vračevšnica started in 1810 when prior Melentije Pavlović transformed a monastic school into civil one. During 1865 a new school building was built for surrounding villages which belonged to Vračevšnica's school community.

School boards were created in the end of 19th and in the beginning of the 20th century in order to make easier and more efficient work in school these boards were in conformity with law regulations about primary schools made in 1882. It consisted of many progressive ideas in regard to previous school regulations. It was the first school law in Serbia which was valid for both sexes and which brought into a principle of compulsory education.

The school board in Vračevšnica, according to the preserved records, worked intensively from 1899/1900 to 1904. It was consisted of pupils' parents, priests, school managers, teachers. Balkan's and the First World War stopped the work of the school board which was continued during the third decade of the 20th century.

Милош Шимотијевић

**Радош Љушић, АТАНАСКО МИХАИЛОВИЋ
ЦРНОГОРСКИ КНЕЗ, СУДИЈА И ДЕПУТАТ**

Музеј рудничко-таковског краја, Г. Милановац 2000. (112)

Историја локалних средина у Србији почетком XIX века није до сада најбоље проучена и приказана. Иста оцена важи и за биографије истакнутих личности које су живеле и радиле у време стварања нововековне српске државе у локалним оквирима. Досадашња историографија бавила се више крупним војним и политичким догађајима, као и људима који су се у тим приликама истакли на нивоу целе Србије.

Професор Радош Љушић, један од најбољих познавалаца историје Србије у XIX веку, већ је до сада написао неколико књига објављених у сарадњи са Музејом рудничко-таковског краја, које за тему изучавања имају историју овог подручја у XIX веку. Захваљујући тој сарадњи објављена је ове 2000-те године биографија *Атанаско Михаиловић, црногорски кнез, судија и депутат*.

Животопис Атанаска Михаиловића, ако се изузме одељак о Бершићима, има две целине. Биографска је састављена из пет поглавља (Устанак, Кнежински кнез, Судија, Посланик на порти, Бунтовник) а породичну чине четири одељка (Породица, Јован и Круна, Имовина и Родослов). У књизи се налази још и резиме преведен на енглески језик, регистар географских појмова и имена, белешка о аутору.

Уводећи нас у проблематику ове књиге, професор Радош Љушић направио је краћи осврт на село Бершиће, место у коме се родио и провео највећи део живота Атанаско Михаиловић. Дати су подаци о насељавању у XVIII веку, као и најважније појединости из пописа обављених током XIX века. Услед недостатка извора, поглавље *Устаник*, базира се углавном на претпоставкама о учешћу Михаиловића у Првом и Другом српском устанку, и опису општих прилика у Србији тога времена, са освртом на установу кнежинске самоуправе и кнезова под турском влашћу, као и о значају тих људи који су били вође народа у српској револуцији.

Атанаско Михаиловић је и након Другог српског устанка обављао дужност кнеза Црногорске кнежине. Део књиге *Кнежински кнез и капетан* говори о том периоду његовог живота. За време потпуне турске окупације, установа кнежинске самоуправе била је у функцији турске власти. Од 1815. године, кнежински кнезови постали су значајан ослонац власти Милоша Обреновића. Поред уобичајених послова сакупљања пореза, сузбијања криминала и заразних болести, кнезови су имали задатак да послушају шта народ мисли, најчешће у виду повремених обилазака села у нахијама под видом одласка у лов. Будност је нарочито појачавана за време не тако ретких завера и буна против власти Милоша Обреновића. Атанасије Михаиловић био је кнез Црногорске кнежине и након увођења нове административне поделе на капетаније, са новом титулом капетана све до 1832. године. Као човек од поверења власти, Михаиловић је два пута одређиван да буде посланик на преговорима у Цариграду. Поглавље *Посланик на порти* открива нам да је од укупно девет делегација упућених од стране Милоша Обреновића упућених султану, Атанаско Михаиловић био члан две, у време док је вршио дужност кнеза Црногорске кнежине. Први пут 1826. године када посланици нису ни отпутовали и следеће 1827. када је то и учињено. О још једној дужности коју је вршио Атанаско Михаиловић сазнајемо из дела биографије под насловом *Судија*. Био је члан Суда народа српског, са седиштем у Крагујевцу, као и члан Суда Рудничке нахије са седиштем у Бершићима. О тој његовој делатности није остало пуно података. Све одлуке биле су колективне као и потписи судија, па се не може извући неки појединачни наступ или одлука.

Поглавље *Бунтовник* говори о учешћу Михаиловићевом у Јовановој буни из 1839. године, организованој како би се повратио утицај Милоша Обреновића у Србији и сузбили уставобранитељи. Већ у поодмаклим годинама, пензионер, Михаиловић је узео учешће у овом подухвату који је због лоших организаторских способности Јована Обреновића пропао. Вође побуне су ухапшене а међу њима је био и Михаиловић. Већина је осуђена на умерене временске казне. Атанаско Михаиловић није допао затвора, већ су му одзета сва звања која је имао, као и државна пензија коју је уживао, јер је прекршио заклетву на верност уставу. То није једина побуна у којој је учествовао. Већ 1840. године у Рудничком и Чачанском округу организована је побуна како би се престоница вратила из Београда у Крагујевац, што је и последњи сачувани помен имена кнеза Атанаска у династијским борбама.

Други део биографије посвећен је породичним приликама и почиње одељком *Породица*. Атанаско Михаиловић је рођен у Бершићима 1771. године. Име његовог оца није сачувано. Имао је брата Богосава, док о сестрама, којих је засигурно било, нису сачувани подаци. Презимена у Србији нису била устаљена све до средине XIX

века, тако да није јасно ко је све у сродству са Михаиловићима у Бершићима. У изворима се њихово презиме чешће јавља као Михаиловић, ређе Мијаиловић. Данас, их сасвим очигледно по дужности коју је Атанаско вршио, зову Кнежевићима. Сам Атанаско Михаиловић био је ожењен Госпавом, са којом је имао једног сина и девет кћери. Доживео је за оно време дубоку старост. Последњи пут га налазимо у изворима 1849. године. Међутим, тачан датум смрти није забележен.

Посебно поглавље Јован и Круна, које се помало одваја од главне личности, говори о Атанасковој кћери Круни удатој за Јована Обреновића млађег брата кнеза Милоша. У ондашње време то је породици Михаиловић доносило привилегије и осигуравало поштовање. Круна је рођена 1797. а удала се око 1814. године. Породични живот са Јованом квариле су честе болести и смрт њихове деце. Круна је умрла 1835. године, а Јован Обреновић се исте године поново оженио.

Михаиловић је највећи део живота и рада провео у родним Бершићима. Он је са својим братом Богосавом живео у задрузи која није растурана до Атанаскове смрти. Поглавље *Имовина*, доноси податке о економском стању породице Михаиловић, преузетих из чибука тефтера прве половине XIX века. Као познати старешина, Атанаско је куповао земљу Турака који су се постепено повлачили у градове. Имао је и право на кулучење житеља Црногорске кнежине, који су обрађивали његову земљу. Последње поглавље *Родослов* прати породично стабло Атанасије Михаиловића преузето из читуље која се водила од 1831. до 1994. године, а данас се чува у Музеју Рудничко-таковског краја.

О кнезу Атанаску Михаиловићу мало се знало. На темељу расутих података у досадашњој литератури, и до сада објављених извора, није било могуће сагледати живот те личности. Понајвише на основу необјављене грађе која се чува у Архиву Србије и Архиву САНУ у Београду, професор Љушић је реконструисао биографију Атанаска Михаиловића, колико то сачувани извори дозвољавају. Поред података о кнезу Атанаску и његовој породици, приказано је и стање у Србији тога доба, чиме се стиче представа о окружењу у коме је Михаиловић живео и радио. Време изградње нововековне Србије ангажовало је животну енергију многих људи тога доба. Једна од тих личности био је и кнез Атанаско Михаиловић, чији је живот и рад до сада био скоро сасвим непознат. Захваљујући истраживању професора Радоша Љушића добили смо једну занимљиву и значајну биографију, интересантну не само у локалним оквирима.

Ђорѓан Павловић

Михаило Кале Миловановић, БРУСНИЦА ПОД РУДНИКОМ
САНУ, Музеј рудничко-таковског краја, Г. Милановац 2000. (316)

Након читања књиге, Брусница под Рудником, мр Михаила Кала Миловановића, стиче се утисак да је настало аналитично, оштроумно и занимљиво дело у које је уложен огроман труд и тежња да се поштено искажу истражени извори, чак и онда када их је објективно било тешко, или веома тешко сагледати, проценити и најпотпуније формулисати. Његови извори су остаци материјалне културе, мемоарске белешке и сећања, штампа и посебно архивска грађа која је, највећим делом прикупљена у Архиву Србије и Историјском архиву у Чачку. Аутор се чврсто држи оквира наметнутих расположивим изворима и зато у његовом излагању нема општих места, стилистичких обмана, претераног описивања или површности. Успео је да личности и догађаје од локалног значаја ненаметљиво стави у шире историјске оквире и међусобно их изложи упоредној анализи.

Неопходно је истаћи да извори нису претерано издашни за све обрађене периоде. Овај вечити проблем историчара, Миловановић, иако са образовањем другачијег сензибилитета, зналачки ублажава коришћењем доступне литературе и тематским приступом, чиме постиже равнотежу у излагању.

Књига је скуп одличних чланака и расправа о Брусници и њеном окружењу. Нека од поглавља, обрађена као тематске целине, заслужено би нашла своје место на страницама најеминентнијих историјских часописа. Као посебно вредна истакао бих следећа поглавља:

Положај, географска и друга обележја Бруснице; Свеобухватан приказ просторних, природних и климатских обележја са драгоценим пописом јасно лоцираних и описаних четрдесетак брусничких топонима и објашњењем о пореклу њиховог назива.

Брусница у историјих рудничког краја; Ово поглавље представља кратку историју Бруснице, и не само Бруснице, од праисторије до завршетка Другог светског рата. У њему се најјасније може сагледати

ауторова изражајна способност, марљивост, таленат, ерудиција, али и критички став, независност и изнад свега отпор идеолошкој и свакој другој инструментализацији. Систематизујући досадашња сазнања са мноштвом нових података, утемељених на до сада неистраженим (не и непознатим) изворима, дао је добар приказ прилика на Балкану, Србији и рудничко-таковском крају са Брусницом у фокусу.

Крајње оправданим се може сматрати повремено излазак из "теме", јер мале средине, самим тим и Брусница, нису могле егзистирати "под стакленим звоном", заштићене од утицаја ближег и ширег окружења. Захваљујући томе читалац може боље сагледати неке од затамњених делова српске, али и брусничке прошлости. Миловановић је тежиште свога рада концентрисао на преломне догађаје српске историје у XIX и XX веку, успешно разјаснивши многе непотпуне, затурене или мање познате историјске чињенице, попут Брусничке буне, а посебно на трагичне околности под којима је вођен Други светски рат. На овом, још увек болном питању, било је и најтеже одржати меру и одредити сразмеру, а истовремено чврсто, са обе ноге, остати на тлу истине. Аутор није улетео у замку тражења криваца, већ је документовано изложио чињенице које воде објективном закључку да су обе стране у грађанском рату више енергије трошиле на међусобно сатирање него на борбу против окупатора. Списак од 57 страдалих Брусничана у време и непосредно после Другог светског рата указује на истинску трагедију малог човека, сељака чија је жртва присвојена од неких нових људи другачијег моралног и менталног склопа. Многа имена су по први пут убележана и Миловановић као разлог њихове смрти наводи: "од последица грађанског рата". Речено је више него до сада, можда не и довољно, посебно ако је аутор познавао чињенице.

Ипак, може се рећи, да је Михаило Кале Миловановић, овим поглављем спретно избегао све идеолошке замке, подаривши нам једно мирно, непристрасно казивање о, још увек, осетљивим питањима наше новије историје.

Обрен и Вишња Мартиновић; У овом поглављу у прилици смо видети и неке мање познате детаље о успону најзнаменитије брусничке породице. Маниром врсног историчара, аутор нам пружа на увид мноштво извора и тумачења везаних за Вишњино порекло, луцидно доводећи у сумњу тврдњу, утемељену на натпису надгробне плоче Димитрија Урошевића, да је кнежева мајка из Доње Трепче.

Пресељење вароши Бруснице; Ово изузетно важно питање за настанак Горњег Милановца до сада није озбиљније истраживано. Марљивошћу аутора добили смо драгоцен материјал, заснован искључиво на архивској грађи. Драматичан процес умирања једне и рађања друге вароши, административном одлуком, јединствени је случај на овим просторима.

Захваљујући Миловановићевом исцрпном истраживању ове теме добили смо драгоцену и незаобилазну основу за писање монографије Горњег Милановца.

Црква Светог Николе у Брусници; О последњем објекту, који чува сећање на напуштену брусничку варош, аутор је дао обиље нових података. Успешно разрешивши дилему око задужбинара и мајстора на иконостасу и престоним иконама, отворио је пут даљим истраживањима. Посебно је драгоцен опис цркве из 1966. године, на основу необјављених белешки Радомира Станића. Марљивим истраживањем, аутор даје читаоцима могућност увида у материјалне трошкове изградње, инвентара, али и доцнијих поправки и конзерваторско-рестаураторских радова на цркви.

Аутор је на следећи начин саопштио једно важно етичко питање веће и од самих Брусничана и њихове цркве: "Брусничани су се понашали у духу новог времена. Из брусничке цркве су иселили бога, па уселили овце. Оне су дуго боравиле у цркви и никада нису сазнале да су ноћевале у божјем храму. Изведене су из цркве кад су људи поцрвенели од стида и када се у њих вратило поштовање храмова и историјских споменика". Сетимо се само, с каквим смо гађењем и неверицом слушали приче о турским скрнављењима наших светиња. Морамо заспати пред овим Миловановићевим речима и запитати се заслужујемо ли ичије поштовање.

И осталим поглављима - *Манастир Вујан; Гробља, гробови, крајпуташи и спомен плоче; Основна школа у Брусници; Земљорадничко задругарство; Саобраћај; Народни живот и обичаји; Приче о људима из Бруснице и Становништво*, Миловановић доказује да је пасионирани истраживач и изузетан познавалац материје о којој пише. Тешкоће у раду настале непостојањем аутентичних црквених протокола крштених, венчаних и умрлих, као и архиве Суда општине брусничке, успешно је решио укрштањем и суочавањем доступних извора.

Читаоци су већ помало навикнути да хронике села виде као лепо упакована "брда" неселективних података. У овом случају ће се најпријатније изненадити. Угледаће живу, занимљиву и критички осмишљену материју, написану кристално јасно, бираним језиком и дотераним стилем. Осетиће блискост са Брусницом и Брусничанима, без обзира на родбинску, временску или географску удаљеност.

